

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

KILENCEDIK ÉVFOLYAM-1998. 4. ÁRA: 348 Ft

**A RENDSZERVÁLTÁS FOLYAMATA - BESZÉLGETÉS ORBÁN VIKTORRAL
A HULLÁMVERTE VÁROS - VELENCE MÚLTJA ÉS JELENE
KERESZTÉNY-ZSIDÓ PÁRBESZÉD PANNONHALMÁN
BARTÓK BÉLA NYOMÁBAN - KÉT OSZTRÁK FESTŐ**

*

**SCHÖPFLIN GYÖRGY, ROCKENBAUER ZOLTÁN, MASSIMO CACCIARI, SZIGETHY GÁBOR,
VÁCLAV BĚLOHRADSKÝ, VENO TAUFER, ALEŠ DEBELJAK, EVALD FLISAR, ANTAL LÁSZLÓ,
GAÁL ISTVÁN, GÖMÖRI GYÖRGY ÍRÁSA, VÉLEMÉNYE**

**A középpont
mindent összeköt:
Frankfurt**

Lufthansa

Bárhonnan indul és bármerre tart, a legjobb útvonal allghanem központi repülőtérünkön, Frankfurton keresztül vezet. Innen, Európa szívéből, a kontinens legkiterjedtebb légihálózata több mint 90 úticélt kínál Önnek. Manchester, Málta, Dublin vagy Nyizsnij Novgorod-járataink között biztosan talál megfele-

lőt. Az új Lufthansa terminál kényelmes Business várói pedig gondoskodnak arról, hogy Ön kellemes emlékekkel távozzon Frankfurtból. Ezért már-már szomorú, hogy a gyors csatlakozások miatt Ön csupán rövid ideig marad nálunk - akár Frankfurtból, akár müncheni csomópontunkról repül tovább.

Európa legkiterjedtebb légihálózata →

Business várók →

Kiszolgálás

TARTALOM

A rendszerváltás folyamata	
Beszélgetés Orbán Viktor miniszterelnökkel	2

Az utcakö alatt ott a fővény	
Beszélgetés Vaclav Bělohradskýval	49

BEFEJEZETLEN MÚLT

Schöpflin György:	
A múlt felhasználása etnikumok között	8
Az önma kereső Közép-Európa (M. P.)	13
Eljött a közös munka ideje	
Mircea Martin meditációja	14
Pomogáts Béla: Budapestről - Bukarestben	15

TRANZITBAN

Antal László: A perifériától a középmezőnyig	51
--	----

ÉVFORDULÓ

Gömöri György	
Az 1848/49-es szabadságharc a világirodalomban	57

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK

Gaál István: Gyökerek	
Bartók nyomában	16
Rockenbauer Zoltán: A Piktör és a Kaszás	
Egon Schiele és Carl Moll kiállításáról	23
A hullámverte város	
Beszélgetés Massimo Cacciariával,	
Velence polgármesterével (Szomráky Béla)	28
Szigethy Gábor: Velence	
Jegyzetek, útközben	36

PÁRBESZÉD

Várszegi Asztrik: Magyar megfontolások a Soáról	61
Bölcskei Gusztáv: Közlés és tudatosítás	63
Schweitzer József: Békesség a közel s távollevőnek ...	64

MŰHELYEK

Villányi László: A győri Műhely	65
Nemzetközi Kulturális Centrum Krakkóban	69

KÖZÉP-EURÓPAI BESZÉLGETÉSEK

Vilenica '98	
Veno Tauferral, Evald Flissaral és Aleš Debeljakkal	
beszélget Gállos Orsolya	41
Szokolczay Lajos: Színházi fesztivál	
Nagyváradon és Sepsiszentgyörgyön	44
A jiddis író	
Ichil Sraibman beszél életéről	47

EMLÉKEZÉS

Szakonyi Károly: A költő tekintete	
Páskándi Gézáról	71
A kórok, a fák, a magas ég	
Szántó Piroska megőrzött szavai	74
Gaál István: Ember a havason túl	
Búcsú Szóts Istvántól	76
Számunk szerzői	79
Summary	79

Köszönjük támogatóinknak, hogy 1998-as adójuk 1 százalékát az Európai Utas javára ajánlották fel.

A beérkezett összeget nyomdai költségekre fordítottuk.

Kérjük 1999-re további segítségüket! Az Európai Utas Alapítvány adószáma:

19622615-1-42

Az Európai Utas egyes írásai 1998 márciusától interneten is elérhetőek.

A cím: <http://www.europaiutas.hu>

E-mail címünk: europaiutas@inventra.hu

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Pomogáts Béla

Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Farkas János László

Jovánovics György művészeti vezető

Molnár Andrea

Módos Márton

Újvári Imréné tervezőszerkesztő

Vas János (fotó)

Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 322-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.

Felelős kiadó:

a Budapest Press Kft. igazgatója
Terjeszti a HELP, a HIRKER Rt.,
az NH Rt., a kiadó és alternatív terjesztők.

Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),

a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest VIII., Orczy tér 1. 1900)

közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 348 Ft
Előfizetési díj egy évre: 1200 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.
1037 Budapest, Kunigunda útja 68.
ISSN: 0866-272X

E számunk az ABN AMRO Rt.,
a Budapest Bank Budapestért Alapítvány,
az Európai Utas Alapítvány,
az Európa Biztosító,
a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Soros Alapítvány támogatásával készült

Címképünkön: A gyermek Jézus imádása.
Id. Bartholomäus Bruyn festménye a XVI.
század elejéről

Európai utas | 1

A RENDSZERVÁLTÁS FOLYAMATA

Beszélgetés Orbán Viktor miniszter- elnökkel

1998 szeptemberében az Európai Utas interjút készített Orbán Viktor miniszterelnökkel a rendszerváltás folyamatairól, szakaszairól és arról, hogy pártja és ő maga milyen szerepet töltött be ebben a folyamatban. A beszélgetés során kitértünk arra is, milyen cél- és eszközrendszerrel vág neki az új kormány a Magyarországot az újabb évezredre átvezető kormányzati ciklusnak. E beszélgetés szerkesztett változata zárja azt az osztrák partnerlapunkkal közösen kiadott német nyelvű könyvet, amelyben a külföldi olvasóknak a magyarországi rendszerváltást kívánjuk bemutatni. A szöveget két részletben bocsátjuk a magyar közönség elé - a beszélgetés első része októberi számunkban jelent meg.

- *Honnan számíthatjuk a rendszerváltás folyamatának kezdetét?*

- Az 1988—89-től 1998-ig terjedő időben egy éles cezúrát láthatunk: ez 1990 márciusa, amikor az első szabad választások megtörténnek. Tehát én öngazolónak, ide-

ologisztikusnak gondolom azokat a szakaszos kísérleteket, amelyek szerint az átalakulás valamikor 88-89-ben kezdődött. Ami 88-89-ben megtörtént, az előkészítése annak a választásnak, amely aztán világos, kétségátszerű választóvonalat húzott a megelőző magyar történelem és az utána következő magyar történelem közé. 1947 óta először lehetett szabadon választani és eldönteni, hogy mi magyarok mit akarunk, és azt, hogyan, kikkel akarjuk. Ami 1990 előtt történt, az tehát előkészítés, és nem az új időszámítás kezdete. Kétségtelen, nagyon nehéz a rendszerváltoztatás előkészítésének az első pillanatát megragadni, de talán nem is szükséges. Azt hiszem, két megközelítési módot kell választani. A magyar értelmiség megszerveződése és elszegődése a rendszerváltoztatás szolgálatába - ez az első folyamat. Ettől elkülönülő, néhány esetben pedig ezzel találkozó folyamat a magyar tömegek fölkészülése és részvétele a rendszerváltoztatásban. A magyar értelmiséget a tradicionális megosztottságokon túl - a

rokonszenvek, ellenszenvek történelmi batyuit leszámítva - abban az időszakban leginkább az osztotta meg, hogy ki hogyan látta, lesz-e egyáltalán változás még a mi életünkben, illetve ha lesz, mikor. E kérdés megválaszolásából adódott a következő kérdés: mi a helyes magatartás - kiegyezés a kommunista párttal, vagy pedig radikális szembe fordulás. Ez sok esetben generációs színezetet is kapott. Az ember diplomával a zsebében a nyolcvanas évek közepén nem arról gondolkodik, hogy lesz-e itt változás, inkább azt mondja, itt mindenképpen változtatásra van szükség, mert így nem lehet élni. Egyszerűen kiütést kapunk, fáj a bőrünk attól, ami van, ezért változtatni kell. Zárójelben jegyzem meg, hogy nem is biztos, hogy ez a generáció pontosan tudta, mitől érzi magát rosszul. Ha valaki ma megvizsgálja a nyolcvanas évek fiataljainak zenei, irodalmi szubkultúráját, akkor érezheti az abból áradó mélységes kétségbeesést. Ez elementáris érzés volt az akkor egyetemre és főiskolára járó fiatalok körében. Zenében az Euró-

pa Kiadótól a Kontrollcsoportig hozhatom a példákat, s az irodalomban is megtalálható ennek lenyomata. Ez a fiatal generáció sokkal radikálisabban fogalmazta meg a maga jövőjére vonatkozó elközeléseit, bár azt senki sem

amikor megjelent a demokratikus ellenzéknek az a jelentős dokumentuma, amely arról szólt, hogy *Kádárnak mennie kell*. Természetesen ez egy illegális kiadványban jelent meg. *Kádárnak mennie kell* - ez volt az első mondat. Hogy ez 1987-

azt kérdezte: „Csak Kádárnak?! A helyes mondat úgy hangzik, hogy a rendszernek mennie kell.” Hasonló a helyzet az 1989. június 16-án, Nagy Imre temetésén elmondott beszéddel kapcsolatban is. Pedig akkor már közel jártunk a rendszer-változtatáshoz. Mégis, amikor a Fidesz képviselőjeként kimondtam, hogy a nemzeti függetlenséget helyre kellene állítani, az orosz csapatoknak ki kell vonulniuk Magyarországról, egy héttel később a Bibó Kollégiumban Kis János, az SZDSZ akkori vezetője előadást tartott nekünk, hogy helyreigazítsa a fiatalokat. Ő úgy látta, még nem helyes ezt a követelést megfogalmazni. Ez legfeljebb akkor válhat időszerűvé, ha az ősz folyamán valami történik Németországban vagy Csehországban. Igaza volt, elméletileg. Ám ha adott a lehetőség, hogy lendítsünk az eseményeken, és ha úgy hozza a sors, hogy ezt nagy nyilvánosság előtt tehetjük meg, kimondhatunk valamit, aminek önmagában is lehet történelemgyorsító ereje, akkor másképp kell mérlegelni. Lehet-e azt mondani, hogy kedves barátaim, ha ősszel a cseheknél és a németeknél kedvező fordulat történik, akkor menjenek haza az oroszok, egyébként pedig meg nem? Az a bonyolult taktikázás, amely a nyolcvanas évek második felében jellemző volt a nálunk idősebb generációkra, a mi szemünkben ésszerűtlennek tűnt. Mi készültünk a feladatra - a magunk módján. Megpróbáltunk Lengyelországból importálni politikai stratégiát, módszereket. Tanulmányoztuk a Szolidaritás különböző időszakokban alkalmazott stratégiai és taktikai elemeit. Ebből írtam a szakdolgozatomat is. *Társadalmi mozgalom a politikai rendszerben: a lengyel példa*. Társadalmi mozga-

1990. június 16. Hősök tere

tudhatta, hogy mi fog történni a politikában. Mi „radikálisan” képzeltük bele a jövőnket az előttünk álló esztendőkbé, az ügyesek pedig „óvatosan, fontolgatva haladóan”. Élénken emlékszem a pillanatra,

ben egyszercsak általánosan megvitatható kérdéssé válhatott, főlemelő érzést jelentett, és komoly tett volt azok részéről, akik ezt a művet elkövezték. Emlékszem, amikor kézbe vettük az írást, Kóvér László

**1990 előtt a magyar értelmiséget az osztotta meg,
hogy mi a helyes magatartás:
kiegyezés a kommunista párttal,
vagy pedig radikális szembefordulás.**

Utcára csak annak van joga kivinni az embereket, aki haza is tudja küldeni őket.

lom a politikai rendszerben - ez elméleti elemzés, a hozzá csatlakozó lengyel példa pedig esettanulmány. Meg is jelent az írásnak egy bővített változata a *Századvég* második számában. A tanulmány egyébként 1986-ban született. És itt hangsúlyozni kell valamit: 1986-ban Magyarországon egy Szolidaritásról szóló elemzés szakdolgozat tárgya lehetett. Ez jellemző a '86-os magyar állapotokra.

- Nagy Imrének és társainak 1989. június 16-i újratemetése egy a történelmi változásokat elősegítő nagy magyar újratemetések sorában. Ez egy folyamatnak a végét is jelentette. Rítusszerű közösségi eseményen megtisztította 1956 emlékét, megnevezte legalább az áldozatokat. Kiegyezéssel pillanat volt hatalom és ellenállás között, vezetés és az ország között, elősegítette azt a későbbi folyamatot, amelyet Orbán Viktor beszéde is felgyorsított és radikalizált. Ez a beszéd országosan híressé és hitelessé tette a Fideszt és annak vezetőjét. Am ha a követelés nem is, annak stílusa változott. Széles mosolyok kíséretében terjedt az idézet: „Igenis, vannak területi követeléseink: Mátyásföld, Cinkota”, és tovább a közismert szovjet laktanyák helye.

- Ez utóbbit 1990. március 15-én mondtam. A Szolidaritás letörése utáni időszak kipróbált módszereit alkalmaztuk. Ha a szokimondó stílus túl veszélyes, akkor, mivel már korábban kimondtuk a lényegét, a követelést, használjunk egy másik nyelvet, a humorét, az íróniát. A kedély erőt is mutathat, erőt is adhat.

-Az 1990-es választásokon a Fidesz a szavazatok 8,9 százalékát kapta, s a rendszerváltó pártok között az SZDSZ társaságában nem lett a kormány tagja. Fél év telt el, és kirobbant a taxisbloká.

- A rendszerváltó kísérletnek sajátos szereposztással vágtunk neki. Nem mindegyik rendszerváltó párt kapott meghívást a rendszerváltási célokat kitűző kormányba. Kimaradtak a szabaddemokraták és kimaradt a Fidesz is. A szocialisták pedig értelemszerűen ellenfelei voltak a gazdasági rendszerváltatásnak, és nem volt tisztázott a vi-

szonyuk az előző beszélgetésben felsorolt rendszerváltó célokhoz, részben a rendezetlen múltjuk miatt, részben a személyi kontinuitások miatt. Azt tudtuk, hogy az elitcseréhez fűződő várakozásokban a legkevésbé sem osztoznak. Az első pillanattól kezdve a jogállami szempontokat, az intézményes változások és az alkotmányosság szempontjait igyekeztek szembeállítani az elitcserét célzó törekvésekkel.

- A taxisbloká nyilvánvalóvá tette, hogy az ország és az ország vezetése között rossz az összhang, nem igazán hatékony az új vezetés.

- Nem akarok elkalandozni, de

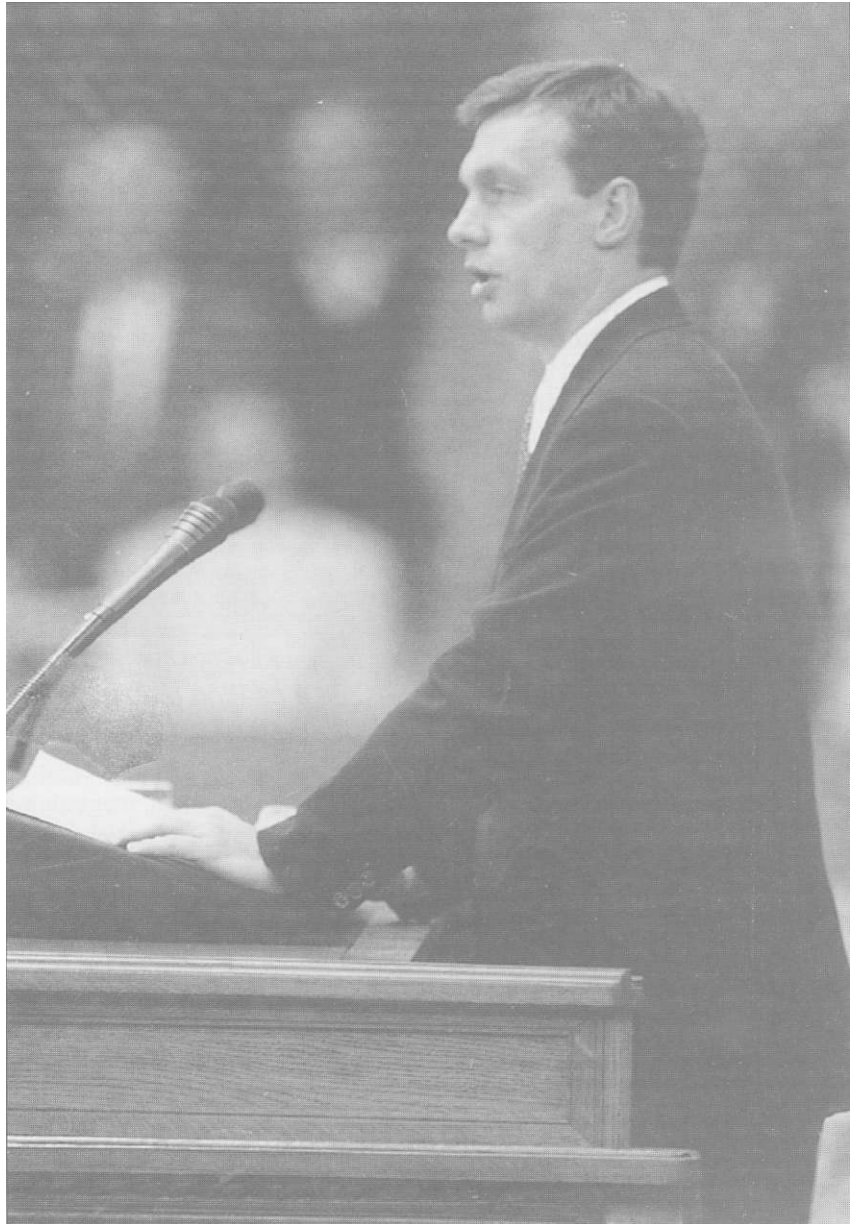
az 1990-es választások utáni első félévnek számunkra is van tanulsága. Ha valaki megnézi, hogy a kormány hogyan kezdett munkához 1998-ban, látható, hogy okultunk 1994 első félévének tanulságaiból. Annyit felidéznek a korábbi beszélgetésben elmondottakból, hogy a tíz évvel ezelőtti, tehát az 1988-as politikai elitnek hatékony válaszlepekkel sikerült ellensúlyozni a lényegi rendszerváltás törekvéseit: a társasági és átalakulási törvénnyel, a pártvagyonok magánvagyonná történő átalakításával, a kapcsolati tőkék magántőkévé alakításával, a 88-as pártkinevezésekkel. A befolyásos pozíciók valószínűsítő tőkés alakítása 1988-ban megkezdődött, s 1990 ezt a folyamatot nem vágta el. A legszimbolikusabb ebből a szempontból nem maga a taxisbloká, hanem az azt követő amnesztia. A magyar parlament 1990-ben a taxisblokára hivatkozott ugyan, de sokkal szélesebb körben adott amnesztiát. Érdekes dolgok történtek akkoriban. Mondom, megvoltak a radikális rendszerváltató célok, ám nem társult hozzá megfelelő politikai gyakorlat.

- Zajlott a taxisbloká, az ország a polgárháború felé sodródott. Nagy önfegyelem és józanság kellett a barikád két oldalán akkor, hogy ne történjen semmi jóvátehetetlen. A Fidesz nem ment ki a: utcára, a Fidesz fegyelmező erő, figyelmeztető politikai csoport maradt.

- A taxisbloká kitörésének a pillanatában rossz sejtelmektől eltekintve figyeltem az eseményeket. És ahogy beszélgettünk a Fidesz elnökségében a történekről - a balsejtetem csak erősödött. Látható volt, hogy akármi is lesz a kimenetele a taxisblokádnak, innentől kezdve a parlamentáris demokrácia

kiegyensúlyozott működéséhez szükséges ellenzék-kormánypárt viszony többé nem állítható helyre. A következő három és fél, négy évre rá is nyomta a bélyegét mindaz, ami akkor történt. A kormánypártok oldaláról nem lehetett másképpen magyarázni az akkori eseményeket, mint azt a tanulságot levonva, hogy az ellenzék nem demokratikus elkötelezettségű. Vagyis nem éri be azzal, hogy a következő választásokon legyen esélye a kormányzati hatalom megszerzésére, vagy parlamentáris eszközökkel a választásokat megelőzően is, mondjuk a parlamenten belüli erőátcsoportosításokkal. A kormányzó pártban úgy látták: ennek az ellenzéknek semmi sem drága, a kormány megbuktatásához akár a polgárháború kockázatát is vállalja. Ebben a hatalmi játszmában mi nem akartunk részt venni, mert noha a rendszerváltoztató kormánynak nem voltunk tagja, a rendszerváltoztatás célkitűzéseivel egyetértettünk. Ezért nem mentünk ki az utcára, inkább megpróbáltuk csitítani a kedélyeket. Én például október 26-án, az 56-os vérengzések évfordulóján Mosonmagyaróváron - ahova csak katonai helikopterrel tudtam eljutni, mert blokád alatt volt az egész ország - olyan beszédet mondtam, amely egyezett azzal, amit később parlamentben a taxisblokádtól utáni ülésen mondtunk el. Azt mondtuk, hogy utcára csak annak van joga kivinni az embereket, aki utána haza is tudja küldeni őket. Akinek hiányzik ez a képessége, az kalandor és felelőtlen. Ezt később nem bocsátották meg nekünk az ellenzéki társak.

- A taxisblokádtól után a két rendszerváltó nagy párt, az MDF és az SZDSZ csatája egyre keményebb lett, ebből kezdetben a Fidesz profi-

tált, vezette a népszerűségi listákat. 93-tól viszont egyre inkább az MSZP. Úgy látszott, az ország a rendszerváltozásból egyre inkább csak az átalakulás nyomorúságát látta és érezte, mélyen elege volt a szembenállók acsarkodásából. Az MSZP a nyolcvanas évek konzolidált világát jelentette számára.

- Igen, ez lényegében így volt.

- Ekkor szembeemenni a közhangulattal, ahogyan ezt a Fidesz tette Orbán Viktor vezetésével, szembeemenni az MSZP iránti vonzódással, hangsúlyozni az MSZP utódpart voltát - öngyilkos vállalkozásnak látszott.

- Tudom, tudtuk.

- Ennek ellenére következetesen csinálta. Az utolsó pillanatig. Azt

**1993 nyárutóján
Antall miniszterelnök úrral volt egy találkozó, melyen azt fontolgattuk, hogy át kellene alakítani a magyar pártpolitikát.**

hiszem, ha néhány hónappal később vannak a választások, akkor a Fidesz nem éri el a parlamenti küszöbhez szükséges öt százalékot.

- Ez is lehetséges. Az a stratégiai irányvonal, amelyet akkor és ott képviseltünk, népszerűtlen és sikertelen volt. Azt is tudtam, hogy ezért alatta maradunk a várakozásoknak. Ereztem az ebben való személyes felelősségemet is. De annak a generációnak, amelyhez én is tartozom, a sikeres rendszerváltatási kísérlet félidejében erkölcsi és történelmi szempontból is elfogadhatatlan lett volna, hogy az első rendszerváltató kormány bukása után a szocialistákkal és a szabaddemokratákkal szövetséget kötve olyan kormányhoz társuljunk, amelyről tudtuk, hogy a rendszerváltatás céljai közül nyilvánvalóan sokat fölrad, sőt a rendszerváltás folyamatát néhány területen vissza is fogja fordítani. Ráadásul a 94-es választási kampányban volt egy második taxisblokkád is, csak az szellemi természetű volt. Az 1990-es taxisblokkádról azt állítottuk, hogy akkor nyilvánvalóvá vált, jövőtehetetlenül elromlott a viszony az ellenzék és a kormánypártok között, hogy lehetetlen többé a nyugati demokráciára jellemző kormánypárt-ellenzék viszonyt létrehozni, legalábbis a következő választásokig. 93-tól elkezdődött egy újabb kampány, egy antifasiszta jelszóval vezetett hatalomszerző kampány. Az állították, hogy az Antall-kormány valójában fasiszta hajlamú, és aki nem hajlandó vele szembefordulni, az kokettál is vele. Ez utóbbi állítás hamis. Tovább soroljam a vádakait? Felesleges, mindenki emlékezhet rájuk: antiszemitizmus, feudálisztikus nacionalizmus... Egy hosszú választási kampány előestéjén megkezdődött a csapatok toborzása. Ahogyan a

A felvétel Orbán Viktor és Németh Zsolt 1991-es erdélyi útján készült a csángó magyarok földjén, Lészpeden. Kísérőjük Nyisztor Tinka. (Az Európai Utas 1991/3-as számából)

nagy ókori eposzokban, megindult a nyitó seregszemle. Ilyen jelszavakkal, ilyen kürtök hangján hívták a csapatokat toborzóra, sorakozóra.

- Az MDF-en belül is megkezdődött a seregek gyűjtése és felsorakoztatása. 1992. augusztus 20-a után Antall Józseffelismerte, hogy vállalni kell ezt a frontot is.

- Elkésett vele. Nagy küzdelem volt. Nem helyes közöttünk már nem lévő embert utólag megítélni abból a szempontból, hogy kellő eréllyel és kellő időérzéssel tette-e meg azt, amit megtett. Ma már bizonyosnak látszik, hogy nem tehetett mást, mert csak ennyit engedett számára az idő. Amikor nyilvánvaló lett a seregek toborzásának kürt-hangja, a válaszában a kormánypárti oldalon késlekedett. Ez persze nem menti azt a tényt, hogy a XX. század végén Magyarországon az antifasiszta harc jelszavával léptek csatasorba. Erkölcsileg ez vállalha-

tatlan. Az a veszély ugyanis, amelynek a nevében félelmet keltek, nem létezett Magyarországon. Hisztériakeltés volt. Nem voltak antiszemita kilengések, a kormány nem volt nacionalista, nem volt feudálisztikus. Szó sem volt a Horthy-kurzus restaurációjáról. Kétségtelenül voltak súlyos hibák, szerencsétlen mondatok, de a kormányzás iránya, a döntések és a cselekvések vezérfonala nem ez volt. Nem olyan irányba haladt Magyarország.

1993 nyárutóján itt, a miniszterelnöki szobában volt egy majd kétórás megbeszélésünk a miniszterelnök úrral. Közvetlenül azelőtt, hogy elment volna Stuttgartba a műtetre. Ezen a találkozón azt fontolgattuk, hogy át kellene alakítani a magyar pártpolitikát. Helyzetértékelésünk szerint az a veszély fenyegetett ugyanis, hogy a szocialisták vezérletével a rendszerváltás

**1994-ben jól tudtuk:
a vállalható stratégia
nem célszerű,
ami pedig célszerű volt, az nem volt vállalható.**

1998-ra megvert, széttöredezett csapatokból kellett új hadsereget összekovácsolni: a kereszténydemokráciából, az MDF-es nemzeti konzervativizmusból és a Fideszből kellett összerakni a Magyar Polgári Pártot, majd a polgári pártok szövetségét.

célkitűzései közül jó néhányal szembenálló, restaurációs erők foglalkoztatására kerülni Magyarországon. Hosszan beszéltünk ennek az átalakításnak a lehetséges forgatókönyvéről. Antall József miniszterelnök úr köré lehetett volna szervezni ezt az átalakulást, mert ő volt az egyetlen olyan tekintély az országban - még az ellenfelei előtt is

aki köré egy új pártalakulatot fel lehetett volna építeni. Ha ő ennek élére áll, akkor az megszerveződik mögötte és körülötte. Azt mondta, hogy most elmegy Németországba a műtétre. Ötven százalék az esélye annak, hogy visszajön. Úgy érezte, már nincs elegendő ereje, hogy egy ilyen nagyarányú vállalkozásba belevágjon. Még az is lehet - mondta -, hogy miközben át akarja alakítani a struktúrát, azt is szétveri, ami még egyben van. Így aztán azt a javaslatomat, hogy szervezzük újra a politikai struktúrát, nem fogadta el.

- Ha már személyes dolgokról beszélünk, 1994-ben a választások

éjszakáján, úgy tudom, mindössze egy vagy két újságírónak volt alkalma a Fidesz-székházban az elnökkel beszélni, aki akkor éppen a jégkorong vébé döntőjét nézte, és a finneknek szurkolt.

- Számomra az az éjszaka nehéz volt. Az én személyes felelősségem kétségtelen volt. Be is jelentettem a lemondásomat még aznap este. Hiszen az, amit vállalható politikai stratégiának gondoltam, az nem bizonyult célszerűnek. Nem menti a felelősségemet, hogy jól tudtuk, a vállalható stratégia nem célszerű, ami pedig célszerű volt, az meg nem volt vállalható. A kelet- vagy közép-európai politika ennyiben még mindig különbözik a nyugat-európai politikától, hisz itt néha más szempontú mérlegeléseknek kell elsőbbséget adni, mint ahogy ez nyugaton a kétszáz éves demokráciában szokásos. Mit tehet ilyenkor az ember? Lemond, bejelenti, hogy ez a helyzet, és ott marad a csapatokkal. Dezertálni tilos.

Ugyanakkor egymás rosszkedvét növelni is teljesen értelmetlen. Reggel tíz körül össze is szedtük nagyjából a hivatalt. Értekezletet tartottunk, ahol elmondtam, hogy ez van, mindenki tegye a dolgát, aztán majd meglátjuk, mi lesz.

- 1998. Ami 94-ben nem jött be, az 98-ban bejött. Az utolsó hónapban gyakorlatilag két személyiség állt vagy bukott a dolog, februárban kezdett felsejleni a végső eredmény. A tendenciák ezúttal a Fidesznek kedveztek. Míg januárban elképzelhetetlen volt, hogy az MSZP veszítsen, február végén felbukkant a Fidesz, a közvéleménykutatások szerint azonos helyzetben az MSZP-vel. Ezzel reálissá vált a változtatás lehetősége.

- Igen. Addigra azonban lejátszódott egy nehéz, sok ellentmondással terhes folyamat. Mert mégiscsak az 1994-ben megvert s aztán széttöredezett, egymással viaskodó csapatokból kellett új hadsereget összekovácsolni. A Magyar Demokrata Fórum a közvélemény iránta érzett bizalma alapján ítélve árnyéka volt önmagának, még ha értékei - szervezettség, irányíthatóság, hadrafoghatóság - meg is maradtak. A Keresztény Demokrata Néppárt két éven keresztül adott lehetőséget a humoristáknak arra, hogy belső vitáikból könnyeket fakasztó vicceket faragjanak. Radikalizálódás, marginalizálódás, zűrzavar. Ez jellemezte ezen a térfélen 1994 után a helyzetet. Ebből a kereszténydemokráciából, az MDF-es nemzeti konzervativizmusból és a Fideszből kellett összeszedni, összerakni előbb a Magyar Polgári Pártot, majd a polgári pártok szövetségét.

Módos Péter

A MÚLT FELHASZNÁLÁSA ETNIKUMOK KÖZÖTT

Minden emberi közösség eszközül használja a múltat a jelen strukturálására és értelmezésére. Olyan alapfeltevés ez, melyet érdemes kibontani, mert a történetírás - a népszerű képzetekről nem is beszélve - jórészt abból a hallgatolagos feltevésből indul ki, hogy az objektív történelem eszménye elérhető, sőt elérése erkölcsileg kívánatos és felsőbbrendű, amihez párosul a megfelelő negatív ítélet, miszerint a nem objektív történetírás erkölcsileg kifogásolható és/vagy a manipuláció vagy a szemfényvesztés eszköze.¹

De ha elfogadjuk, hogy a múlt mindig is egyénileg és kollektívan alakított múlt, nem pedig valami vélt platói „tökéletes” történelem, akkor nem az erény vagy bűn kérdését kell fölvetni, hanem azt, hogy a múltat milyen kimondott és hallgatolagos szándékokhoz használják, ehhez milyen módszereket alkalmaznak, milyen kritériumok szerint válogatnak ki egyes eseményeket és hagynak el másokat - vagyis mire emlékeznek, mit felejtenek. Márpedig ha nem lehetséges totális történelem, akkor a múlt felhasználásában sem kereshetünk abszolút igazságot vagy abszolút objektivitást. Rögzített epiztemológiákban hinni éppen ezt jelentené, olyan vélekedést, amely csak hitbéli aktusra alapozódhat. Ennek ellenére, és ez a központi paradoxon, minden közösség úgy cselekszik, mintha létezne

abszolút igazság és objektív történelem. Ez az ellentmondás magyarázatot igényel.

Az európai gondolkodás szerkezetére mélyen rányomta bélyegét a felvilágosodás racionalizmusa, ebben a tekintetben mindnyájan a felvilágosodás gyermekei vagyunk. Esetünkben ennek az örökségnek döntő pontja az, hogy minden jelenség kritikailag megvizsgálható és megvizsgálandó, hogy tehát nincs privilegizált tudás, hogy egyszerűen miszticizmus és sarlatánság úgy érvelni, hogy bizonyos folyamatok elvannak zárva előlünk vagy érinthetetlenek.² Az európai hagyományra ráépült ontológia öröksége tehát, hogy elfordulunk a mítosz, a szimbólumok és rituálék bizonytalan világától, melyet elhárítunk magunktól, az ismeretlenre való primitív, premodern reakciót látván benne. Ennek megfelelően elutasítjuk, hogy a mai életünket is mítosz és szimbólum strukturálná, mert ez fenyegetni látszik azt a kényelmes, „racionális” képzetvilágot, melyben a mindennapi élet zömmel folyik. Ez több mint öncsalás. Benne van az a következtetés, hogy különböző versengő racionalitások vannak, melyek közül egy sincs abszolút pozícióban.

A felvilágosodás hagyománya tehát sajátos paradoxont teremtett: eszerint ugyanis a hatalom minden formája és folyamata alávethető a növekvő megismerésnek, holott tulajdon gondolkodásunk is kötött, és ezért nem adhat végső válaszokat. Ha ezt az ellentmondást megpróbáljuk feloldani, ebben az összefüggésben a mítoszok, szimbolikus folya-

matok és felhasználásaik világának kutatása ígéri a legeredményesebb megközelítést.³ Ha nem vállalkozunk erre, nem jutunk ki abból a megoldhatatlan dilemmából, hogy különböző jelenségeket irracionálisnak minősítünk, de ugyanakkor képtelenek vagyunk megmagyarázni makacs fennállásukat, működésüket és újratermelődsüket. Az „irracionális” ez esetben olyan tárgyiasult kategóriává válik, amely útját állhatja a gondolati tisztázásnak, mert logikus, hogy nem tudjuk kideríteni valami olyannak a racionalitását, amit mint irracionálist elutasítottunk.

Az itt előterjesztendő tétel szerint olyan világban élünk, melyet nemcsak konkrét (technikai, intézményi, anyagi) folyamatok strukturálnak, hanem ugyanúgy szimbolikus folyamatok is;⁴ a két szféra egyaránt lényeges a „világcsinálásban”, és a társadalmi-kollektív jelenségek megkövetelik, hogy a két szférát együtt vegyük szemügyre, és lássuk kölcsönhatásukat. A szimbolikus szféra elemzése lényegében abból az alaptételből indul ki, hogy minden közösség azért létezik, hogy az egyének által tapasztalt végtelenül változatos jelenségekből értelemmel bíró rendet teremtsen.⁵ Az egyéneknek tehát, hogy megértsék világukat, szükségük van a kollektív jelentések egy készletére, mert ezek nélkül elveszettek és magukra hagyottak volnának; valójában elveszí-

A tanulmány „A múlt felhasználása a poszt-kommunista társadalmakban” című konferenciára (Tallinn, 1998. szeptember 18-20.) készült.

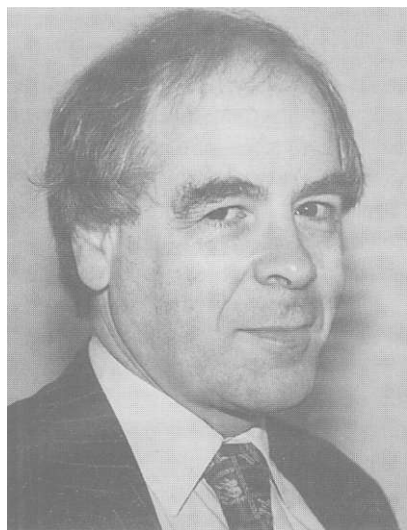
¹ A Koszovó körüli mai vitákban sokszor felismerjük ezt a feltevést. Mind a szerb, mind az albán résztvevők felteszik, hogy megállapítható valamilyen objektív igazság, és a politikai következményeket ebből kellene levonni. Brit részről nemrég Noel Malcolm és Miranda Vicars szólott hozzá ehhez a vitához.

² Ernest Gellner: *Reason and Culture: the Historic Role of Rationality and Rationalism*. Oxford, Blackwell, 1992.

³ Geoffrey Hosking-George Schöpflin (szerk.): *Myths and Nationhood*. London, Hurst, 1997.

⁴ Hankiss Elemér: *Az emberi kaland: egy civilizáció-elmélet vázlatja*. Budapest, Helikon, 1997.

⁵ Mircea Eliade: *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. London, Penguin, 1954.

tenék emberi lényegük egy részét. Ugyanígy szükségük van a kollektív jelentésekre ahhoz is, hogy kollektivitást alkossanak.

A kollektív összetartozás biztosítása végett a közösség szimbolikus szinten létesített alapzatát kétségen kívül kell helyezni. Ezt teljesíti a szakralizáció, melynek folytán a kollektív tapasztalat bizonyos eszméket, ügyeket, nézeteket elfed a szem elől mint értelmetleneket vagy rákérdezhetetleneket. Így minden közösséget egy sor „normálisnak és természetesnek” tekintett alapszabály, és ezeket mint a kollektivitás kulturális reprodukciójának legbelső magját fogják oltalmazni. Ez a doxa világa: az implicit jelentések - vagy banálisabb szinten: a közfelfogás - világa.⁶

Ha elfogadjuk, hogy bizonyos folyamatok doxikussá tételnek, és ezért nem láthatók az illető közösség számára, jobban megértjük, hogy a felvilágosodás miért botlik el az irracionális problémáján, és maga az irracionális miért él tovább. A látszólag irracionális viselkedésnek létfontosságú szerepe van abban, hogy a kollektivitás mint kollektivitás fennmaradjon. A racionalitást széles körökben az egyéni érdekekkel azonosítják, amelynek van ugyan bizonyos határozatlan kollektív dimenziója, de a felvilágosult ra-

cionalizmust aládúcoló liberális individualizmus ódzkodik az egyéni túlmenő kollektív érdekek elfogadásától. A kollektív kulturális reprodukció azonban bizvást ilyen kollektív racionalitásnak tekinthető - az benne a ráció, hogy biztosítja a kollektív jelentések és az őket termelő közösség továbbélését.

Most azt kell szemügyre vennünk, hogy milyen természetűek a kollektivitások mint a kultúra és politika cselekvő alanyai. Minden kollektivitás biztosítani igyekszik saját fennmaradását, még azok is, amelyek (mint a szakszervezetek) tisztán anyagi előnyök érvényesítésére alakultak, és még akkor is, amikor hivatalos célkitűzéseiket más fejlemények (mint a technikai változások) tárgyalanná teszik. A mélyebb probléma az, hogy felderítsük a legszívósabbban fennálló és a legszélesebb egybehangzást keltő kollektivitásokat; és azokat, amelyeket újra meg újra leírunk mint az irracionális termékeit.

A változó körülményekhez való folyamatos alkalmazkodásban azok a közösségek mutatkoztak a legsikeresebbnek, melyeket etnikai csoportoknak nevezünk. Ebben az összefüggésben az etnicitás volt és maradt a fő termelője azoknak a kollektív jelentéseknek, melyek az egyéneknek mint erkölcsi értékek hordozóinak megadják legalapvetőbb identitásuk értelmét, fogalmat adnak a múlttól, az értékek olyan kódrendszerével látják el őket, melynek révén kommunikálni tudnak, és szabályozni tudják mindennapi életüket, s így megalapozni ember voltukat. Ezáltal a kollektív erkölcsi szabályozás és az erkölcsi becsület védelme az etnikai közösség központi aspektusává válik.⁷

A múlt különleges szerepet játszik a kollektív morális szabályozásban. Ha elfogadjuk a konkrét és a szimbolikus szféra egyidejűségét, akkor a materiális cselekvésnek a cselekvő szemében mind individuális, mind pedig szimbolikus terminusokban igazolódnia kell. Az ilyen

legitimációt a kollektivitások akkor fogadják el a legkönnyebben, ha az jól láthatóan része annak a tradíciónak, amelyet az illető közösség fenntart, és amely természetesen fenntartja a közösséget. Ezért a múlt, valamely különös múlt kultiválását a kulturális reprodukció, a morális szabályozás és az identitásörzés központi területének kell látni.

Közvetlen szinten a kollektív jelentések széles köre kifejthető az anyagi előny nyelvén - például: „ez jó nekünk, mert gazdagabbá tesz bennünket” -, de ez ritkán áll meg magában, ha nem támogatja hagyományra utaló legitimáció. Így a különös múlt szerepe az, hogy biztosítsa a csoport integritását, nyújtson megkérdőjelezhetetlen, immanens kritériumokat a jelen értékelésére (enélkül a csoport szolidaritása súlyosan károsodna); adjon olyan morális értékészleletet, amely megalapozza a közösség erkölcsi becsületét tagjai szemében, és elvileg annak a „másiknak” a szemében is, amelyhez az egyik méri magát.

A kollektív cselekvés elemzése ennél fogva újra meg újra azt mutatja, hogy a közösség a csoport-összetartozás szükségletének kielégítésére valamilyen történelmi párhuzam után néz, precedenst keres, mely azonban valójában egy mitikus narratívum. Enélkül a kimondhatatlan nem volna megmagyarázható a csoport számára jelentéssel bíró fogalmakban - az értelmezés történelmi feladatát pedig a papság és világi utódja, az értelmiség végezte és végzi el.⁸ Ezt az értelmezést aztán a múlttal való legitimáció szakralizálja és támadhatatlanná teszi.⁹ Az ősökre való visszavezetéssel az értelmezés doxává válik. Ha továbbá törekvéseink forrása nem mutatható meg a múltban, akkor a változtatásokra irányuló próbálkozások könnyen megkaphatják, hogy ellenkeznek azzal, ami „normális és természetes”, ami „Istentől való”; ezért a változás szokás szerint a múlt

⁸ Zygmunt Bauman: *Legislators and Interpreters*. Cambridge, Polity, 1987.

⁹ Emile Durkheim: *The Elementary Forms of Religious Life*. New York, Free Press, 1995.; David I. Kertzer: *Ritual, Politics and Power*. New Haven CT, Yale University Press, 1988.

⁶ Pierre Bourdieu: *The Field of Cultural Production*. Cambridge, Polity, 1993.; Mary Douglas: *Implicit Meanings*. London. Routledge, 1975.

⁷ Donald Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, University of California Press, 1985.

nyelvén kap legitimációt. A múltat ezen felül rendszerint felhasználják a tudás formájaként is: „a történelemből tudjuk, milyenek vagyunk, mire van tehetségünk, mik a jogaink, ezért különlegesek vagyunk, múltunk megadja erkölcsi becsületünket (mert megszenvedtük, mert vitéz tetteket vittünk véghez, vagy bármiért), és ezt meg kell véde-nünk”.

A múlt e felhasználásának van egy sajátos módja, amelyet a „történelmi elkerülhetetlenség” érvének nevezhetünk. A XX. században a történelmi elkerülhetetlenség szorosan összefonódott a marxizmussal, de némileg lazább formában megvan etnikai változata is: abban a formában, hogy az etnikai csoportok megismerési zárlatokat léptetnek életbe, mégpedig azért, hogy bizonyos cselekvésmintákat támadhatatlannak, s így elkerülhetetlennek tüntessenek föl. A felvilágosult racionalizmus szerint okoskodva a valóságban nem szabadna léteznie olyasminek, mint történelmi elkerülhetetlenség, tekintve hogy minden jelenséget és folyamatot kritikus vizsgálatnak kell alávetni. Említést érdemel, hogy időnként a legradikálisabb tervezetek használják a történelmi elkerülhetetlenség nyelvét, ami inkább zárlat alá vételt, mintsem kiemelését jelent. Az lehet, hogy a történelmi determinizmus változatai mélyen bele vannak vésve az európai gondolatvilágba.

Az eddigiekből következőleg a múlt az azonosságépítés és ebből adódóan a hatalom óhatatlan aspektusa. A hatalom dimenziója különösen összetett, mert a hatalom megszelídítésének szokásos technikái - intézmények, jogi szabályozás, egyezkedés stb. - nem elégségesek ott, ahol az értékek nem közösek, s főleg ahol különböző közös értékek, különböző összetartozások kerülnek összeütközésbe egymással.

Fontos hozzátenni, hogy míg az etnikai csoporton belüli viszonyok lehetnek folyékonyak és változókonnyak, kifelé a változás potenciálja sokkal kötöttebb. A csoport kollektív határai viszonylag rögzítettek maradhatnak, s miközben a szimbolikus határjelzők - a múlt is ezek

közé tartozik - belülről teljesen szilárdnak és áthatolhatatlannak látszanak, a külső megfigyelő nagymértékben önkényesnek és esetlegesnek látja őket.¹⁰ Ha a mi doxánk a mi számunkra nem látható, attól még mások tökéletesen láthatják.

Most már látnivaló, hogy a múlt és felhasználása ebben a kollektív összefüggésben célracionális szerepet játszik, az összetartozás megteremtésének eszközeit alkotja, és voltaképpen ez az értelme. A múlt felhasználása egyetemes jelenség. Ha kárhoztatják, szokás szerint azért, mert „más” közösségek, úgy tűnik, visszaélnék a múlttal, nem rendeltetésszerűen használják, s teszik ezt „hamis”, vagyis manipulatív célok érdekében. Ez a problémakör a legvilágosabban az etnikumközi viszonyokban jelentkezik, amikor képes megrontani és megmérgezni két, közös politikai téren osztozó etnikai közösség kapcsolatát. Jegyezzük meg, hogy ebből nem következik feltétlenül, hogy az etnikumköziség megoldhatatlan problémákat szül. Vannak technikák az egymással ütköző múltak megtárgyalására, de semmi esetre sem könnyű alkalmazni őket.

Ha egyszer elfogadtuk, hogy a múlt felhasználása minden kollektivitásépítő tevékenység kulcsfontosságú aspektusa, akkor könnyebben meglátjuk, hol és mikor történik ez, bizonyos fokig még saját doxánkon belül is, bár ez utóbbi sosem lesz teljes. Mind az egyéni, mind a kollektív öndefiníció részben a múlt fölötti uralomtól függ, és ez az etnikumok között könnyen konfliktushoz vezet, mert az öndefiníciók nagyon is hajlamosak ütközni egymással. Gyakran előfordul, hogy az egyik etnikai csoport kihívásnak fogja föl, ha úgy érzi, hogy múltjának bizonyos részeit a másik tagadja, kisajátítja vagy másképp értelmezi. Nem könnyű úgy felfognia, hogy ez egyszerűen egy semleges eseménysor eltérő olvasata, hanem az lesz az érzése, hogy itt saját összetartozását

és így legbensőbb szándékait érte támadás.

Tovább romlik a helyzet, amikor az etnikailag determinált múltra alapozva jelenbeli hatalmi igénnyel lépnek föl; amikor egy többség hatalmat gyakorol a kisebbség fölött, beleértve azt is, hogy a kisebbségtől megtagadja a saját múltjával való rendelkezés képességét is. Ezzel nagyon gyakran találkozunk etnikumközi viszonyokban, de valójában a legtöbb társadalmi ütközésnek van ilyen vetülete. Adott közösség abban a hiszemben van, hogy a múlt-ról elfogadott verziója megdönthetetlen, és meglepi vagy felingerii, ha ezt mégis kétségbe vonják. Ha a többség ostromolva érzi magát, vagy ha többségi státusa valamiképp fenyegetve van, például az etnikai kisebbségi csoportnak rokonsága van az államhatárokon túl, akkor elengedhetetlennek fogják föl annak felvetését, hogy létezik a történelemnek egy alternatív szemlélete.

Hozzá kell tenni, hogy a történelemkonstruálás, akár a múlt felhasználása, akár a vele való visszaélés értelmében, nem korlátozódik az etnikai csoportokra. Tipikus tevékenysége ez minden olyan csoportnak vagy mozgalomnak, amely kétségbe vonja a fennálló politikai rendet. Például a hatvanas-hetvenes években Nyugat-Európában jelentkező új társadalmi mozgalmak (nők, feketék, melegek, környezetvédők) mind igyekeztek és igyekeznek berendezni maguknak egy múltat. Ezenközben pontosan ugyanazokat az eszközöket használják, mint az etnikai nacionalisták, akiket olykor megvetéssel sújtanak. Már csak arra várok, hogy találkozzam egy „állatjogi” aktivistával, aki a múltra hivatkozva jelenbeli hatalmi igényt jelent be.

Ezen a ponton szólni kell a mítosz szerepéről és múlt-hoz való viszonyáról is. A „mítosz” szónak két egészen különböző jelentése van. Az egyik: „hamisítás” vagy „hiedelem” vagy „mese”, „valami, ami nyilvánvalóan nem igaz”. Másik jelentésében inkább szakszökeént használatos: a mítosz eszerint szervező narratívum, önmagáról szóló elbeszélés, sajátos beszámoló a múlt-ról,

¹⁰ Fredrik Barth (szerk.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen/Oslo, Universitetsforlaget, 1969.

mindig egy pozitív és egy negatív pólussal." Így a mítosz olyan eszköz, amely a tapasztalatot struktúrával és kontextussal látja el, s egyben megfelelő tartalmat ad az egyén kollektív öndefiníciójának. Ebben az értelemben minden kollektivitás teremtmény és használ mítoszokat, és ezeket nem lehet igaznak vagy hamisnak minősíteni, s ami még jellemzőbb rájuk, mégannyi demisztifikáció és leleplezés sem oszlatja el őket, mivel a doxikus síkon az identitás lényeges összetevőjét alkotják. Valóban, ha egy mítoszt közvetlen támadás ér, különösen egy másik közösség tagjai részéről, ebben a közösség integritása és morális értéke elleni merényletet fognak látni.

Vegyünk szemügyre most egy különös esetet, amelyben a múlt felhasználása, az emlékezet megszerkesztése és bizonyos események kiemelésük valamit elárul a szóban forgó etnikai-nemzeti csoportokról. Minden angol iskolás gyerek hallott a százéves háborúról, mely Franciaországgal folyt a XIV-XV. században. Az angol (mitikus) változat úgy szól, hogy a mai Franciaország tetemes részei akkoriban Angliához tartoztak vagy az angol király fennhatósága alatt álltak, hogy az angolok főleg íjászaik kiválósága folytán¹² egy sor imponáló győzelmet arattak a franciák fölött (Crecy, Poitiers, Agincourt), majd a háború valami megmagyarázhatatlan módon véget ért, és a korábbi angol területek francia kézre kerültek. Talán szó esett Johannáról, akit az angolok megégettek 1431-ben. A francia verzió nem említette az angol győzelmet, de dicsőítette a franciákat (pél-

¹¹ Ernst Cassirer: *Language and Myth*. New York, Dover, 1946., valamint „Judaism and the Modern Political Myths.” In: *Donald Philip Vereine (szerk.): Symbol, Myth and Culture: Essays and Lectures of Ernst Cassirer 1935-1945*. New Haven, Yale University Press, 1979. 238. o., idézi: Cyril Buffet és Beatrice Heuser (szerk.): *Haunted by History: Myths in International Relations*. Oxford, Berhahn, 1998.

¹² Az angol nehézíjász, a *longbowman* az angliai közembert szimbolizálja, nem utolsó sorban azért, mert képes leszedni a lórlól és így önmagával „egyelővé” tenni a lovagot. Ez a mítosz elfedi az angol egyenlőtlenség különböző formáit, és erényt kölcsönöz az angoloknak („demokratikusak”), melyet a franciáktól megtagad („arisztokratikusak”).

dául Patay), Jean d'Arc mint a francia nemzetet felrázó heroína jelent meg, akit a hitszegő angolok máglyára vetettek, és a háború sikeres befejezése megalapozta a modern Franciaországot. A körülmények szerkesztés nyomán mindkét fél elégedett lehet.

Ez a viszonylag ártatlan példa jól illusztrálja a folyamatot, megmutatja, hogyan használja föl a múltat mindkét fél saját harci és erkölcsi erényeinek kidomborítására. Ami az angol-francia konfliktust illeti, a modern időkben valószínűleg sokkal fontosabb volt a napóleoni háború - nem véletlen, hogy a Trafalgar tér és a Waterloo fontos szimbolikus helyekké váltak Londonban, míg ezek Párizsban érthető módon nem kapnak szerepet, viszont itt Jéna (Pont d'Idena), Austerlitz vagy az Invalidusok váltak névadóvá. Az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy az angol-francia viszálykodás mítoszával több mint ellensúlyozza az *Entente cordiale* és a két világháborús szövetség mítosza.

Ha azonban Közép- és Délkelet-Európába érünk, jóval feszültebb kép tárul elénk. A posztkommunista politikai rendszerek - olyan okokból, amelyeknek inkább a jelenhez, mint a múlthoz van közük - erősen támaszkodnak az etnicitásra. Ezt az állam és a civil társadalom gyengesége magyarázza, amely az etnicitásra hagyja a nyilvános szféra elsődleges és kevés mérsékletet mutató megalapozását. A kommunista korszak hagyatékaként továbbra is nagy a keletje az érintőleges, allegorikus, ráutaló nyelvhasználatnak, amely könnyen etnicizálható, úgyhogy a múltra való - a kívülálló számára mégoly rejtett - hivatkozásokat az etnikumok közötti vitákban könnyen értelmezik jelenbeli kihívásnak. Ennek következtében a múlt a köztudat egyik meghatározó elemét jelenti.

A közbeszédet áthatja a historizálás és a történeti pátosz, és a mítoszok sűrű alkalmazása elfedheti a szem elől az alternatívákat. A múltat a jelenbeli cselekvés legitimálására használják, általában sokkal kifejezettebb módon, mint nyugaton, ahol valószínűleg az instrumentális raci-

onalitása az elsőbbség. Ez nem jelenti, hogy nyugaton nem alkalmazták a moralizált beszédmódot, de ez többnyire az anyagi racionalitás parancsolataival párhuzamosan működik.

A továbbiakban egy esettanulmányban szeretném megmutatni, hogy ösztönzi a múlt változatainak széles körű felhasználását ez az erősen az etnicitásra alapozott posztkommunista összetartozás, hogyan fed el bizonyos opciókat, és hogyan merevíti meg az etnikumközi határokat, különösen ha etnikai kisebbségeket érint a dolog. A magyarok és a románok viszonya kiváltképpen összetett, és nem meglepő módon át meg átszövik a mítoszok. Az egyik ilyen mítosz az etnogenezis fontossága. Ha ez a román ügynek kedvez, könnyű megjósolni, hogy a román politika bizonyos áramlatai használatba fogják venni. Az érv úgy szól, hogy a román nemzet szülőhelye Erdély, a román nép itt jött létre az őslakó dákok és a Dáciát meghódító rómaiak összeolvadásából, s a románok azóta egyfolytában itt élnek. A magyar narratívum szerint amikor a magyarok a Kárpát-medencébe érkeztek, foglalatlan területet találtak, leszámítva néhány szláv törzset, amelyek azonban hamar betagozódtak és beolvadtak a magyar nemzetbe. A románok erdélyi jelenlétét úgy magyarázzák, hogy a magyar uralkodók nagylelkűen kiterjesztették a vendégjogot azokra a vándorló, pásztorkodó, neolatin nyelvet beszélő csoportokra, amelyek a XIII. századtól kezdtek betelepülni. A két változat nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen.

De a történet folytatódik. Amikor a tartomány magyar uralom alatt állt (1918-ig és a terület kétötöde 1940-44 között), az első letelepedés jogigényét arra használták, hogy a románoktól megtagadják az egyenlő polgári jogokat (etnikailag, nyelvi, szervezeti stb.). Amikor Erdély román kézen volt - a két világháború között és 1944 óta - a magyaroktól tagadták meg a jogokat, jövevényeknek bélyegezve őket. Hatalmas tömeg papírt, tintát, erőt és energiát pazaroltak el ezekre a meddő vitákra, mert meddő viták

voltak, hiszen egyik fél sem fogja elfogadni a másik verzióját, és mindkét verzió megdönthetetlen, minthogy végső soron mítoszon nyugszik, az adott csoportot a területhez kapcsoló megbonthatatlan és szent kötelék mítoszában. Léteznek a román-magyar együttműködésnek is - jóval gyengébb - mítoszai, de ezek a vitában rendre a margóra szorulnak. Magyar szempontból a fő nehézség az, hogy a területet a román állam birtokolja, s hogy a román lakosság abszolút többségben van az országrészben, minek következtében a magyar érvelés hangsúlyja újabban az emberi és politikai jogokra tevődött át, ahol a román állam sebezhetőbb.

A probléma mindazonáltal tovább él. Jelenleg az etnikumközi viszony fókuszában az áll, hogy legyen vagy ne legyen külön magyar nyelvű egyetem Romániában. A magyar érvelés az etnikai kisebbségi jogok nyelvére támaszkodik, míg a románok az integrálódásra és az egységes állam jogi normájára hivatkozva tagadják egy külön egyetem szükségességét. Mélyebb szinten azonban a vita valami mást tükröz. A magyarok sosem tudták megérteni, mekkora traumát okozott román oldalon Észak-Erdély elvesztése 1940-ben. A románok ezt mélységes és porig sújtó megaláztatásként élték át, mely a román önbecsülés és erkölcsi méltóság közepébe vágott, úgy érezték, hogy egyenesen kulturális reprodukcióra való képességüket érte merénylet. A félelem nem múlt el és nem vesztette el erejét. Ezen a félelmen csak a magyarok kitartóan ismétlődő szimbolikus gesztusai enyhíthetnek.

A magyar oldalt is hasonlóképp fogva tartják bizonyos félelmek. Erdély a magyarok szemében a legautentikusabb nemzeti kultúra forrása, olyan történelmi entitás, amely fenntartotta a magyar államiság folytonosságát (XVI-XVIII. század), és olyan terület, ahol jelenleg mintegy kétmillió honfitársuk él. Mindezen tényezők román részről való tagadása tápot ad annak a magyar rémlátomásnak, hogy a romániai magyarok jövője veszélyeztet-

ve, kulturális reprodukciójuk fenyegetve van, és ezáltal valamiképp meggyöngül a magyar kulturális közösség integritása.

Sokkal közelebb áll a valósághoz az a nézet, hogy itt két különböző múlt létezik, egy román és egy magyar, hogy mindkettőt kirekesztő módon egy különös ügy legitimálására használják, hogy a vita szimbolikus és az etnikai határok megerősítése a célja, hogy a romániai magyarok sok tekintetben külön közösséget alkotnak, amelynek érdekei eltérnek mind Magyarországtól, mind a románok érdekeitől, s hogy a jelenlegi népcsoportok komplex készségeket alakítottak ki az etnikumközi kapcsolatok mindennapi szinten való kezelésére.¹³

Az is említésre méltó a magyar-román esetben, hogy a komoly etnikumközi konfliktus jelenléte ellenére a gyakorlatban mindkét oldal gondosan kerüli az erőszakhoz vezethető akciókat. Az 1990-es marosvásárhelyi kitérés véletlen szerencsétlenség volt, amely hasznos intelmül szolgált. A múltat felhasználják, de korlátok között. Azt is hozzá kell tenni, hogy a múltat mindegyik fél másképp és a többi szereplőtől eltérően használja - és bizonyos, hogy három féllal kell számolni, ha nem négygel, tekintettel arra, hogy az erdélyi románoknak némiképp más érdekeik vannak, mint a regátinaknak. A múlt felhasználásának ezek az eltérései olykor lényegesek lehetnek. A regátiai románok, kivált az elit egyes csoportjai a múltat arra használják, hogy negatív képet keltsenek a magyarokról - a démonizált másik klasszikus képét -, s ezzel a politikai hatalmat akarják mobilizálni, tekintet nélkül akár Magyarországra, akár a romániai magyarok tényleges cselekedeteire. A többi

¹³ Kiterjedt irodalom foglalkozik ezzel a problémával. A legmeggyőzőbbek: Ovidiu Pecican és Magyari-Vincze Enikő (szerk.): *Transition in Central and Eastern Europe*. Kolozsvár, Cluj University Press, 1997.; Lucian Boia: *Istorie si mit in constiinta romaneasca*. Bukarest, Humanitas, 1997.; KAM: *Egymás mellett élés. A román-magyar, a magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, ProPrint, 1996. és KAM: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, ProPrint, 1995.

szereplő is viselkedhet analóg módon.

Nem utolsó sorban azért időztem kicsit hosszabban ennél az esettanulmánynál, mert sok mindenben jól illusztrálja az elméleti bevezetőben tárgyalt folyamatokat: a múlt eszközül használását a jelenbeli cselekvés legitimálására, az összetartozás és félelem jelentőségét, jelentések konstruálását a határok kijelölése céljából, a hatalom generálását és az egyezkedés nehézségét a határokon át, valamint azt, hogy a kívülállók mennyire hajlamosak nem észrevenni ezeknek a vitáknak a szimbolikus aspektusát és fenyegetőbbnek látni őket, mint amennyire indokolt volna.

A döntő az, hogy komoly hiba a múltnak e felhasználásait névértéken venni. A kifejtettek értelmében ezek nem a történelemről szólnak, hanem az emlékezetéről. Nem az irracionalitás megnyilvánulásai, mert a kulturális reprodukció racionalitása strukturálja őket. Harcban és versengésben határozódnak meg, úgy-hogy mindegyik fölülte a másik vonásait, akármilyen buzgón tagadják is ezt az érdekeltet - az etnogenezis-vita párhuzamosságai túl nyilvánvalóak, hogysem szemet lehetne hunyni fölöttük.

Mindebből az következik, hogy az etnikumközi viszonyoknak ha nem is szabályai, de vannak bizonyos szabályszerűségei, és ezeket körültekintő kutatással fel lehet tárni. A szabályozás informális módzatai ugyanolyan fontosak, mint a formálisak - sőt, mint a román-magyar esetben, ahol a román alkotmányban garantált etnikai kisebbségi jogokat a két fél állandóan eltérően értelmezi, és nincs olyan külső döntőbíró, melyet mindkét fél méltányosnak fogadna el, az informális szabályok határozottan konkluzívabbak. A múlt mint emlékezet e viszonylatok egyik fő vonása, akár mint megélt tapasztalat, akár mint a közösségi összetartozás meghatározásának eszköze. Ahol két etnikai múlt átfedi egymást, elkerülhetetlenül súrlódás támad, de ez a súrlódás, mint az esettanulmány mutatja, korábban tartható és kezelhető.

Farkas János László fordítása

AZ ÖNMAGÁT KERESŐ KÖZÉP-EURÓPA

Az Európai Utas az idén nehezen tudja teljesíteni önként vállalt feladatát, hogy tudósít, beszámol azokról a fontos, hasznos és jó hangulatú tanácskozásokról, konferenciákról, fesztiválokról, amelyekkel a mai közép-európai térségünk próbálja meghatározni önmagát, igyekszik számba venni a múltját, rossz békéit, az elfojtott, majd újra feltörő nemzetállami törekvéseket, üldözéseket, be- és kitelepítéseket. Persze nemcsak a történelmi fiaskók elemzése zajlik, de annak a gazdag kulturális örökségnek a számbavétele is, amely a világon szinte egyedülálló. Nagyon sokarcú ez a vidék, mondjuk Krakkótól Milánóig, Prágától Velencéig, Béctől Temesvárig. Mindezzel a sokféle poggyással még meg is kell érkeznünk egy új összeurópai szervezetbe, amely jól felfogott érdekből igyekszik növelni saját integrációját területileg és minőségében egyaránt, s amelynek befogadói igazi nyugati alkusz, kalmár módra számolnak, s nem akarnak szükségtelenül kiadni egyetlen pennyt, centime-ot, groschent sem. Józan dolog ez az ő részükről, s józanul kell ezt tudomásul vennünk, miként azt is, hogy a nyolcvan évvel ezelőtt abbamaradt folyamatok felélednek, újrakezdenék önmagukat - Koszovótól Prágáig, Bukaresttől Moszkváig.

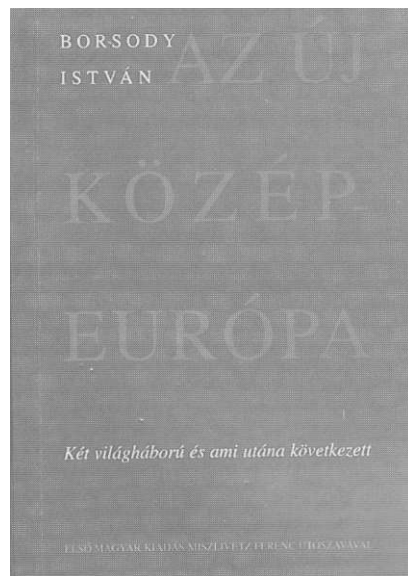
Viták, találkozók, eszmecsere - tanulja önmagát Közép-Európa. Rég elmúlt az az idő, amikor, mint egy megyei párttitkár látogatásától, azonnali eredményt vártak a résztvevők az efajta találkozóktól. Ma már tudjuk, hosszú az út a művészeti, elméleti találkozóktól a politikai, gazdasági döntésekig. Fel kell nőnie egy új nemzedéknek, amelyik beszéli az uniós nyelvet, s amelyik tudja elődei történelmét is. A kőszegi Európa-ház rendezvénye Borsody István *Az új Közép-Európa* című, végre hazaérkezett könyvének bemutatásával vagy a Tokaji Íróklub kelet-európai befejezetlen forradalmainak elemzésével ehhez a tanulási folyamathoz adott segítséget, akárcsak a Vilenica irodalmi napok.

Most következő összeállításunk, miként Schöpflin György fentebbi tanulmánya is, e találkozók, összejövetelek hozadéka.

M. P.

Borsody István könyvének kőszegi bemutóján

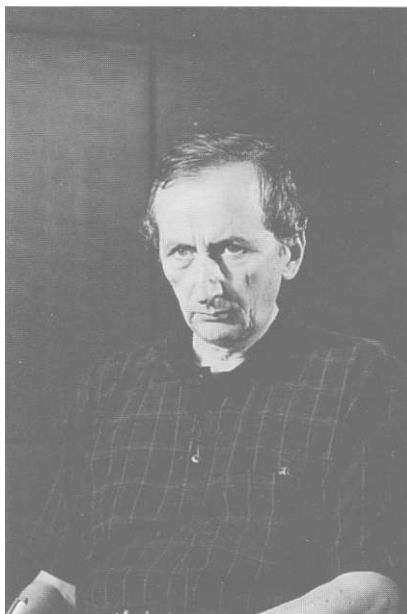

Miszlivetz Ferenc méltatja a frissen megjelent könyvet

ELJÖTT A KÖZÖS MUNKA IDEJE

- Én hiszek abban, hogy a kultúra, a művészet segíthet az etnikumközi, jelesen a román-magyar kapcsolatokban. Annál inkább, hogy mi, értelmiségiek egyfajta egyetemes testület tagjai vagyunk. Ezért aztán magától értetődő feladatunk, hogy tevőlegesen is részt vegyünk ennek a közösségnek a munkájában. Azt jelenti ez, hogy félre kell tennünk a gőgöt, másokkal, mások szellemiségével szemben nem lehetünk a megvetés propagátorai, nekünk hidakat kell építenünk, mégpedig két oldalról egyszerre, nehogy a levegőben lógjanak. Úgy vélem, most eljött az ideje az ilyen egyidejű, közös munkának. Hiszen elérkezett a szinkronitás korszaka. A következő nemzedékek joggal róják fel nekünk, ha elszalasztjuk ezt a pillanatot. Az igazság az, hogy e tekintetben sok mulasztás terhel bennünket. A kapcsolatok történelme is bonyolult és meglehetősen kusza. Mindig felmerült valami, ami miatt a másikat, a külső erőt kárhoztatjuk. Az egyiket ért csapás azonban a másik felet is sújtotta. Azt hiszem, mégis létezik egyfajta sorsközösség. Ezer éve élünk együtt. És nem lenne helyes az ellenséges momentumokat általánosítani. Hiszem, hogy felépíthetünk valamit mindannak ellenére, ami elválaszt bennünket egymástól. Hiszen maga a hely, ahol élünk, egymáshoz köt bennünket, maga is sorsot szab ránk. Másfelől a magyar sors éppen olyan egyedi, akár a román. A magányunk tett bennünket egyedivé, sajátossá ezen a földrészen. Engem, noha én is a saját népemet szeretem, megrendít a magyarság magányossága. Egyetlen más néphez sem hasonlít. Mondhatnám, apai ágon tartozik közéjük. Nekünk, románoknak megvan a magunk latin családja. Ebben a régióban mégis nagyon egyedül vagyunk. Ennek a magányosságnak megvan a maga erkölcsi, sőt metafizikai jelentése. Bizonyos vagyok benne, hogy léteztek magyar gondolkodók, akik

Mircea Martin meditációja

eltöprengtek a magyarság magányán a világban. Ugyanakkor a két nép történelmének megvoltak a maga kedvező pillanatai, és talán együtt kellene végiggondolnunk azokat, elvégeznünk a történelmi tudatalatti lélekelemzését. Gyógyító cézzal. Tudatosítanunk kellene a közös értékeket, és ehhez jó szándéokra van szükség, kölcsönös megbecsülésre, megértésre. Amennyiben hiányzik belőlünk ez a szándék, intellektuális akarat, máris kiszolgáltattuk magunkat a politikának. A politikai szándék mindig is a konjunktúrán múlik, az értelmiségi akaratnak azonban az állandóságot kell megjelöntenie.

De hogy ne csak az eszmékről szóljak, hiszen könnyű elvontan beszélni valamiről, inkább a kétoldalú kezdeményezéseket említeném. Kapcsolatban állok Szávai Gézával, a Pont Kiadó igazgatójával, aki igazán figyelemre méltó munkát végez, sorozatban jelentet meg román,

szlovák, ukrán szerzőket. Én pedig egy bukaresti kiadó munkatársaként ugyanerre törekszem. Elindítottam *A harmadik Európa* című sorozatot, és abban a szomszédos országok szerzőit szeretném közreadni, elsősorban a tőlünk nyugatra élőket, az egykor Közép-Európának nevezett régióból, hiszen mindannyiukban nyomot hagyott a közös történelem. Véleményem szerint ebbe a sorozatba jó néhány román író is beleillik közép-európai szellemiségével. Egy Sorin Titelre, egy Nicolae Brebonra és másokra gondolok. Ily módon a román kultúra értékeit egyúttal visszahelyeznénk a maga szövegekörnyezetébe. Ezek a könyvek mintegy a szomszédos népekkel való együttélés, a közös neveltetés eredményeként születtek. A sorozatban eddig csak egyetlen magyar szerző, Konrád György regényét, *A látogatói* jelentettük meg. Esterházy Péter és Mészöly Miklós kötete következik. Nagyra becsülöm, európai méretű írónak tartom őket. Peter Handke, Andrej Kusnevic, Milan Kundera, Danilo Kis és mások mellett szerepelnek a sorozatban. Elindítottam ugyanakkor egy *Európai Füzetek* című folyóiratot is, noha nem gondoltam a viszonzásra. Több más tájékozási pont között Budapest is szerepel. Román, főként azonban magyar közreműködésre számítok. Ebben megjelenik Eugen Ionescu cikke, a Nyugat folyóirat és mozgalom története és néhány írás a jelenkori magyar sajtóból. Van benne Borsi-Kálmán Bélának, az egykori bukaresti magyar kultúrattasának egy rendkívül érdekes írása a bukaresti eseményekről, melyeknek ő maga is tanúja és szereplője volt.

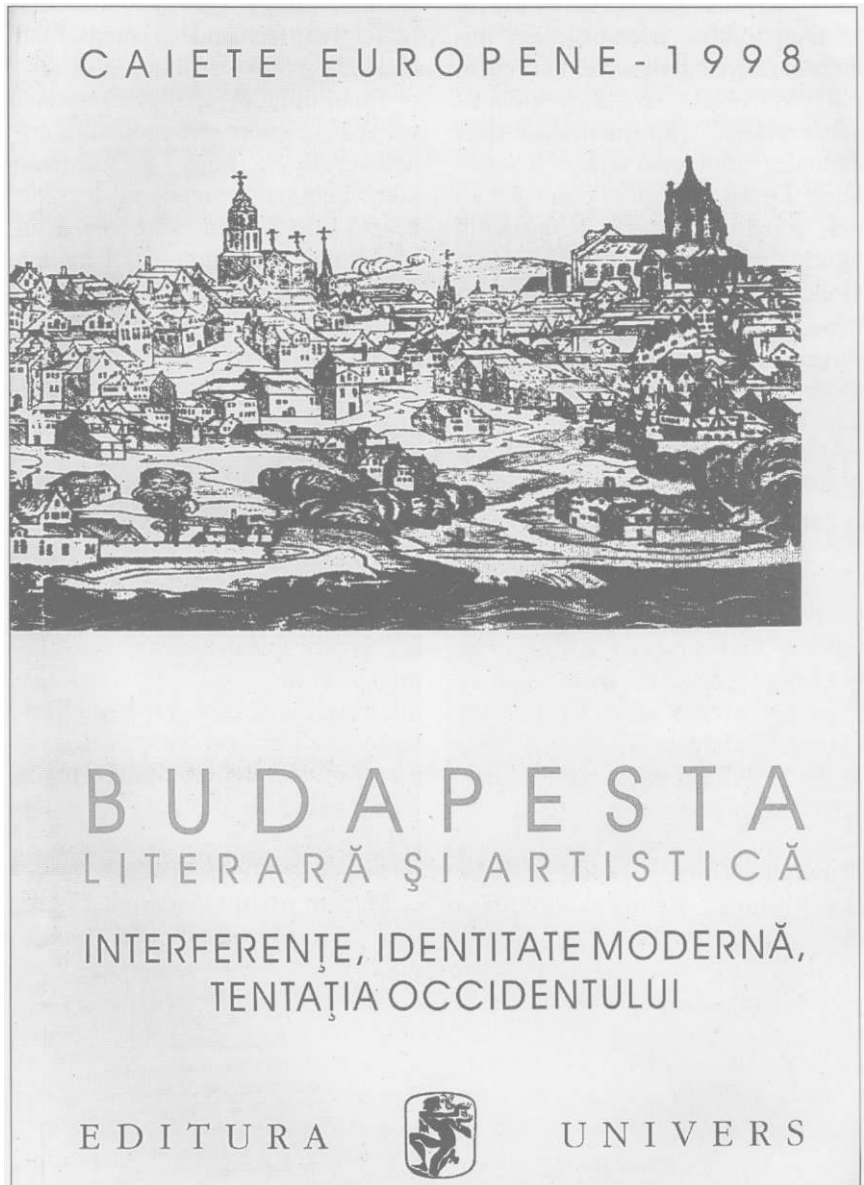
Mondhatnám, más nézőpontot ajánlok honfitársaimnak a közelünkben élő népek megítélésében, hogy azok valóban közel kerüljenek hozzánk, és ezáltal a bennünk magunkban létező különbségeket is felfedezzük.

Csiki László fordítása

BUDAPESTRŐL - BUKARESTBEN

A minap a román fővárosban jártam, hogy részt vegyek azon a könyvbemutatón, amelyet a Romániai Írók Szövetsége rendezett a *Budapesta - literara și artistica* című igen érdekes kötet megjelenése alkalmából. Az utóbbi évek során rendszeresen jártam Bukarestbe, szinte minden esztendőben, általában irodalmi ügyekben, többnyire a Magyar Írószövetség képviselőjeként. Voltak és vannak ott barátaim, még első romániai látogatásom során, éppen három évtizede ismerkedtem meg és barátkoztam össze olyan ott élő magyar írókkal, mint Szemplér Ferenc és Méliusz József (azóta mindketten a bukaresti temetőben tértek végleges nyugovóra), vagy a kitűnő román irodalomtörténésszel: Nicolae Balotával, aki már vagy másfél évtizede francia földön él, a Ceaușescu-féle rémuralom elől menekült oda. Az elmúlt évtizedben pedig a román írószövetség esszéíró elnökével: Laurențiu Ulici-csal barátkoztam össze, aki újabban politikusként is figyelemre méltó tevékenységet folytat, s kormánypárti szenátorként általában támogatja a RMDSZ törekvéseit, így a magyar egyetem ügyét.

Három esztendeje a Magyar Írószövetség frissen megválasztott elnökeként (az osztrák Pen Club után) a román írószervezettől kaptam az első hivatalos meghívást. Ünnepeles körülmények között aláírtuk a két írószervezet megállapodását, és a román elnök elmondta: a lehető legtermészetesebb dolognak tekinti azt, hogy az erdélyi magyar írók részt vegyenek a Magyar Írószövetség munkájában, sőt vezetésében. Akkoriban ez nem volt ennyire magától értetődő, minthogy az Iliescu-féle kormányzat igen szigorúan képviselte azt a régi államnacionalista felfogást, miszerint a romániai magyar írók-

nak az anyaország szervezeteitől távol kell magukat tartaniok.

A román írószövetséggel következőképp tartalmas és hasznos kapcsolatokat sikerült kiépíteni, ezek épültek tovább a minapi könyvbemutatóval is. Maga a bemutatott kötet Geo Șerbannak, a *Secolul XX* című világirodalmi folyóirat egykori szerkesztőjének a szívós munkáját dicséri. Serban barátunk eredetileg a világirodalmi

folyóirat számára tervezett egy magyar számot, ennek keretében kezdte gyűjteni az anyagot, és kért segítséget a magyar írószövetségtől. Ezt a szép tervet azonban akkor elsodorta az idő, így az egybegyűjtött, lefordított és megszerkesztett magyar kötet az igen jónevű bukaresti Univers kiadó gondozásában látott napvilágot, mint a *Caiete Europene* (Európai Füzetek) címet viselő sorozat első darabja, amelyet a tervek

szerint hamarosan egy-egy Bécsnek, majd Krakkónak szentelt kiadvány követ.

A szép külsejű, Budapest irodalmát és művészetét bemutató kötet arról kíván képet adni a román olvasó számára, hogy a huszadik századi magyar irodalomban és művészetben miként jelentek meg, miként érvényesültek a modern európai törekvések. Az „Egy főváros szellemisége” (Spiritualitatea unei capitale) című első fejezet Kosztolányi Dezső *Budapest* című versének román fordítását (Constantin Olariu munkáját), Fejtő Ferenc, Göncz Árpád, Konrád György, Orbán Ottó, Kukorelli Endre, továbbá Eugène Ionesco és a kitűnő román történész: Andrei Pippidi esszéjét adja közre. Ezt egy összeállítás követi a *Nyugat* című folyóirat íróinak műveiből, ennek során Ady Endre, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső költeményei, Ignó, Schöpfung Aladár, Babits Mihály, Osváth Ernő, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Komlós Aladár, Illyés Gyula és Ottlik Géza esszéi szólnak meg a román olvasó előtt. A későbbi magyar irodalmat Szentkuthy Miklós és Esterházy Péter írásai képviselik, végül pedig a magyar-román kapcsolatok néhány mozzanatát Gheorghiu Dragoș, Bartók Béla és Borsi-Kálmán Béla egy-egy írása mutatja be.

Bizonyára jóval gazdagabb válogatást is fel lehetett volna kínálni a román közönségnek, egyelőre azonban erre volt lehetőség, különben is olyan élő magyar írók mint Mészöly Miklós, Göncz Árpád, Konrád György és Esterházy Péter románra fordított könyveikkel is jelen vannak újabban a román szellemi életben. Geo Șerban mindenesetre igen igényes és alapos munkát végzett, a kötethez írott bevezető tanulmánya pedig azt igazolja, hogy nemcsak ismeri, hanem becsüli, szereti is a magyar kultúrát és Budapestet, amelyet a kontinens kulturális központjai között tart számon. Itt kell megemlíteni, hogy munkáját igen jó műfordítók segítették, a már említett Olariu mellett Annamaria Pop (aki korábban pél-

dául Göncz Árpád drámai műveinek román tolmácsolásával tűnt ki), Eva Meltzer, a Szentkuthy műveit, mondják, nagyon invenciózusan fordító Geta Hajdu vagy éppen a Farkasréti temetőben nyugvó Gelu Păteanu, aki egész életét annak szentelte, hogy a magyar irodalom színe-java románul is megszólal-hasson.

Talán mindaz, amit erről a kiadványról az imént elmondottam, érthetővé teszi, hogy a bukaresti könyvbemutató, amelyen a szerkesztő Geo Șerban és az írószövetség elnök Laurențiu Ulici mellett szerepet vállalt Gálfalvi Zsolt is, a Romániai Magyar Pen Club elnöke, *A Hét* főszerkesztője, a Romániai Írók Szövetsége elnökségének tagja, szép sikert hozott. A megjelent nagyszámú közönség soraiban több jeles író, főszerkesztő, kiadói igazgató és diplomata is helyet foglalt, többen közülük részt vettek a kialakult beszélgetésben is, amely mindenképpen azt bizonyította, hogy az európai tájékozódást követő román értelmiség nagyon is érdeklődik a huszadik század magyar szellemi élete iránt, és szeretné tágítani a magyar-román dialógus kereteit. Úgy gondolom, ez utóbbi kívánsággal (és éppen az *Európai Utas* táborában) mi is egyetérthetünk.

Magam rövid előadásom keretében arról próbáltam szólni, hogy milyen fontosnak érzem a román értelmiségi közvélemény megfelelő tájékoztatását, amit ilyen és ehhez hasonló kiadványokkal lehet elérni. Rendkívül fontos ugyanis, hogy a román olvasó mindarról, amit a magyar értelmiség gondolt és tervezett huszadik századi története során, a lehető leghitelesebb forrásból szerezzen értesülést: tehát Babitstól, Illyés Gyulától, Ottlik Gézától vagy éppen Konrád Györgytől, és ne a román nacionalista kiadványoknak a magyarságról rajzolt torzképeiből. Amiként ez „fordított” értelemben is igaz: a román gondolkodást a magyar értelmiség előtt egy Lucian Blagának, egy Tudor Vianunak, egy Gabriel Liiceanunak, egy Ana Blandianának kell reprezentálnia. ■

- „Csak óvatosan!... Emeld meg kicsit a csüdjét!...” S a hang tulajdonosa egy deszkát helyez az utánfutó hátrabillentett platója és a föld közé. Csörögnek a láncok, két pöttyöm ökröcskét vezetnek a szekérig, nyakukat betuszkolják a járomfő alá a bélfáig, s a járomszögek surranva csúsznak a furatukba. A kocsin fenn egy régi, barna zongora. Két lábát - hogy le ne törjön - kicsavartuk, a harmadik a levegőbe mered. A kocsis az összekötözött két lábat nyakába veti, és a csást, vagyis a baloldali ökröt vezeti, mert az a hamis. Egy próba után felvétel.

Ez a jelenet 1904-ben játszódik, egy évvel azután, hogy Wright fivérék repülőgépe az emberiség történetében először repült néhány száz métert Amerika keleti partszakaszán.

Bartók a következőket írta: „Fölhozattam egy zongorát ökrösszekéren Gerlicepusztára.”

Várbiro Judit és Kovács Sándor, a két szakzenész és én, a szakképzetlen ülünk a tengernyi levélmásolat között. Judit a film szerkesztője és dramaturgja, Sándor mint szakértő, aki a leveleket is válogatta. Szemükre vetem: „Hát ezt a levélrészletet miért nem ajánlottátok? Hiszen ez kép, nagyon erős kép!” - Ez lesz a főcím alatt.

A fő probléma a készítő két-szer egyórás Bartók-filmben az, hogy milyen formát válasszunk az életív megjelenítésére. Idegenkedem a főhős színésszel való játszátásától, az sem jó megoldás, ha egy narrátor meséli az eseményeket. Végül hosszas tanakodás után úgy döntöttünk, hogy a levelei alapján maga Bartók mondja a választott részeket egyes szám első személyben. Abban is egyezünk, hogy a cím *Gyökerek* lesz.

Egy Bartók-film készítése régi gondolat. Judit, aki az MTV zenei osztályának vezetője is, 1987-ben keresett meg először, és akkor örültem, hogy arra hivatkozhattam, hogy a Peer Gyntön dolgozom, ami két és fél óra hossza miatt két játé-

Bartók nyomában - jegyzetek egy készülő filmről

filmnyi energiát követel. Volt egy másik ok is, amiért ellenkeztem. 1970-ben voltam Romániában szereplőt keresni a *Holt vidék* című játékfilmemhez. Amit akkor ott tapasztaltam, arra indított, hogy megfogadjam: amíg az a rendszer (Ceausescu) áll fenn, be nem teszem oda a lábam. Az is ok volt, hogy egyszerűen nem mertem vállalni, bár már mögöttem volt az *Orfeusz és Euridyké* film. Nagy volt a próba. Négy évvel ezelőtt egy Vásáry-koncerten Judit újból felvetette. Mosolyogva széttártam a kezem: Indiába hívtak, vár a kötelesség. Visszatértem után megkérdezte: „Nos?” - „Rendben van” - mondtam megadóan, csakhogy szabaduljak a teheről. Abban bíztam, hogy ügyse lesz pénz. (Ebben igazam volt. csak kezdetben kaptunk.)

A szerző felvételei:

A baseli két Bartók-mű bemutatójának színhelye
Zongoraszállítás

Részletes terepszemle-programot dolgoztunk ki. Először a magyar gyűjtés dunántúli szakaszát kerestük fel. Abban nem reménykedtünk, hogy bárkit is élve találunk, aki „adatközlője” lehetett Bartóknak. Azok mind kihaltak.

1997 áprilisában Iregszemcsét, Balatonberényt, Lellét, Keszthelyt látogattuk végig. Elhatároztuk, hogy amit Bartókkal kapcsolatban találunk, azt mind felvesszük, tehát mintegy „leletmentést” is végeztünk. A következő stációk: Jobaháza, Bogyiszló, másnap Szlovákia.

Pozsonyban Rajter Lajos karmester adott értékes felvilágosítást és útbaigazítást, a következő falu: Da-

Kovács Sándor, Gaál István és Várbíró Judit, a film készítői

rázs. Ahonnan az a gyönyörű fényképfelvétel való, az éneklő parasztok Bartókkal és a fonográf-fal.

A következő portya célja Gerlicepuszta. Szülővárosomon, Salgótarjánon keresztül vezet az út a határ felé, s nekem bekattant egy gyerekkori emlék: a Dolinkában mindig megcsodáltam a fenyők vízmosta mezítelen gyökereit. Hátha megvannak még. Nem nagy kitérő. Megvannak. Hál' Istennek.

Gerlicepuszta (Hrlica) a kezdőjeleket színhelye, de nem ezért fontos. Azért kardinális jelentőségű, mert Béla bácsi (mi, a háromfős „vezérkar és szolganép” már csak így hívtuk őt magunk között) itt bukkant a mesebeli kincsnek néhány darabjára, ami alapvetően megszabta tevékenységének irányát és célját. Egy kibédi parasztlány, Dósa Lidi volt vendéglátójának cselédje, aki olykor dúdolt, olykor dalba fogott. Így egy alkalommal a „Piros alma leesett a sárba” dalt énekelte - „parasztdalt”, ahogy Bartók nevezte, megkülönböztetendő az addig „népdalnak” hitt népies műdaltól.

Ez volt az a dal, melynek hallatán elhatározta, hogy fel kell kutatni a kincstárat, melynek e dalban a nyomára bukkant.

Ahogy ez illik, Gerlicepusztán tiszta forrás is van, így ami üres üveget találok, mind telitöltöm. Egy literet kap Szöllősy András.

Április 25-én indulunk Erdélybe. Menet közben a viharsarki fontos helyeket is felkeressük. Nagyváradon Sándor Dénes vár és kalauzol bennünket. Érintjük Belényest (nagyon fontos hely, itt élt és tanított Busiția, aki Bartók barátja és gyűjtőtűjtjainak szervezője volt. Aztán Budureaşát, Cotigletet. A következő állomás Kolozsvár. Itt László Ferenc istápol bennünket, vele az Aranyos folyó völgyében portyázunk, kis kitérővel Torockót is lajstromozzuk.

A harmadik „kitérés” Marosvásárhelyről történik. Csiky Boldizsár zeneszerző és a helyi Filharmonikusok vezetője visz olyan helyekre, amelyekről álmodni se mertem volna. Szorgalmasan fotografálok, Alsódecsen találok egy mesebeli házat mézeskalács-fazsindellyel, s benne egy kilencvenkét esztendősenénikét, Joanát.

Útközben két helyen is kiabálok, hogy álljunk meg. Az egyik

egy házaspár kaszál a ferde dombhajlaton (a legnehezebb dolog így vágni a rendet). A román férfi sűrű, mokány ember, a felesége vékony kis asszony, senki se nézte volna ki belőle, hogy ilyen nehéz munkára képes.

A másik helyen egy kis patakhoz átívelő bürü az, ami magára vonja a figyelmemet. Egy szál, ácszekercével bárdolt fenyőtörzs, egyik oldalán vékony gömbfakorlással, a túlsó

vége egy öreg fűzfa V alakú törzséhez rögzül, a másik szelíden ér inenső partot. Úristen, mondom hangozan, ez a *Cantata* hídja! Kilenc különböző kameraállásból veszem fel, fotót nem is tudok készíteni. Hajt az idő.

Felsőoroszi. A falu meredek szélvédő völgyben húzódik meg, a hátsó kertek ezért mind teraszos kiképzésűek. Itt gyűjtötte Bartók azt a karácsonyi kolindát, amely alapjául szolgált a *Cantata profanának*. (A karácsonyi jelző ne tévesszen meg bennünket. A decemberi napfordulóhoz van köze, nem a keresztény ünnephez.)

Az egyik házban temetésre készülnek. Ősi szokás szerint a halottat a tágra nyitott nagykapu mögött, az udvaron ravatalozzák fel. A lakosság színromán. Boldizsár nélkül nem is boldogulnánk. A szemben lévő udvarban rokonok, szomszédok, egy sereg asszony a tor ételeit készíti. Közöttük az ortodox kántor, egy negyven körüli nő. Boldizsár fagatja, de az asszony csak „múdalo-

kat” tud a liturgikus énekeken kívül. Boldizsár nem adja föl, odamegy az asszonyokhoz, s kis idő múlva dadalmasan fordul felénk: van régi dallamokat ismerő asszony, akinek az a kikötése, hogy a többiek előtt nem énekel.

Felbaktatunk a felső kertbe. Sok reményt nem fűzök a dologhoz. Sasvári Lajos letüzi a kamerát, ellenőrzöm a beeső fényt meg a képkivágást, majd készítek róluk egy fotót,

Gyökerek

Csikyről és Moldován Máriáról. Boldizsár mint egy terapeuta igyekszik az asszonyt „indítani”.

„Ugye megmondtam” - dünyögök magamban, de azért elindítom a gépet.

S egyszer csak előbb kissé bizonytalanul, kicsit reszelős hangon felhangzik a kolinda. Ahogy hallgatjuk, egyszer csak átlépünk egy másik tartományba, Isten tenyerén gubbasztunk, s a strófák kavarnak körülöttünk. Nem baj, ha nem értünk semmit. Nem hiszek az érzékeimnek, odapillantok a kamerára, villog-e a piros lámpa. Igen. Megy a gép. Mária belebakizik, javít, s nemsokára ereszkedő ívben befejezi a történetet. Döbbenet állunk, ülünk, ki hogyan. Arra se emlékszem, készítettem-e róluk közös fotót. Ez a kolinda a Bartók által gyűjtöttnek testvére. Más a szöveg. Nagyon boldogan indu-

lunk vissza. A híd mellett ismét elhaladva érzem, hogy szinte „karmikus” volt, hogy megpillantottam idefelé. A híd alapvető fontosságú a *Cantatában*. Bartók a fonográfáról a „punte” szót (híd) először így értette: „p'unde” (ahol), ezt később kijavította, de a *Cantata profanában* benne hagyta.

A szállodában arra gondolok, hogy miként tudta bejárni ezeket a falvakat, ennyi helységet ez a kis tö-

Judit megszerzi a Magyar Turizmus Rt. támogatását.

Svájcban nagy szerencsénk van. Kovács Andor segítségével minden címet megkeresünk. Még azt a házat is, ahol Müller-Windmanné lakott a családjával. Ő volt az, aki Bartók kérésére a hozzáküldött anyagot továbbította Londonba a kiadóhoz. Bartók nem merete kockáztatni a küldeményt a náci Németország postai útján át. Aja, a kisebbik lány lakik

megmutatja a vendégszobát, ahol Bartók és Ditta lakott, s melynek félig nyitott ajtaján gyermekként bekukucskáltak, s látták, amint Béla bácsi fésüli felesége haját. „Ahogy ön ezt megírta” - mondom. Aja bólint. „Pontosan - válaszol nevetve. - Olvasta?” - „Hát persze!”.

Felvettünk egy hosszú interjút Paul Sacher karmesterrel is, ami nem kerül be a filmbe, de a „depot”-ba mindenképpen. Sacher úr 93 esztendő. Nevéhez több Bartók-műrendelése fűződik.

Új útlevélkérelem az amerikai vízumhoz, s már repülünk is Brüsszelén át New Yorkba.

A Duna TV-től szereztem bérbé ezekre az utakra egy Sony Digitális camcordert, az MTV-nek nincs ilyen. Csak a nehéz Beta SP-k. (Azal viszont nem engedtek volna fel az Empire State Building 86. emeletére. Úgy igen, ha mint hivatásos kamerával rendelkezők megfizetjük. De miből?)

Naponta fél ötkor kelek, igyekszem elkapni a metropolis hajnali kendőzetlen arcát. Minden helyre elbandukolunk, ahol Bartók élt vagy megfordult. A riverdale-i utcába, a Carnegie Halihoz, a Columbia Universitybe, az utolsó lakásba és az attól nem messze lévő kórházba...

Csikkarcfalva

Bánffyhunyard

rékeny ember. Ha sok időnk lenne, úgy kellene itt forgatni, hogy közöttük élnénk, mint Bartók tette. Parasztházakban aludni, hagyni, hogy a szüette gerendákból meg a patics falakból áradjanak belénk az évezredek üzenetek, hagyni, hogy a padkán mellénk üljön a hely szelleme, s beszívni a zsigereinkbe mindent, ami az átváltozáshoz szükséges.

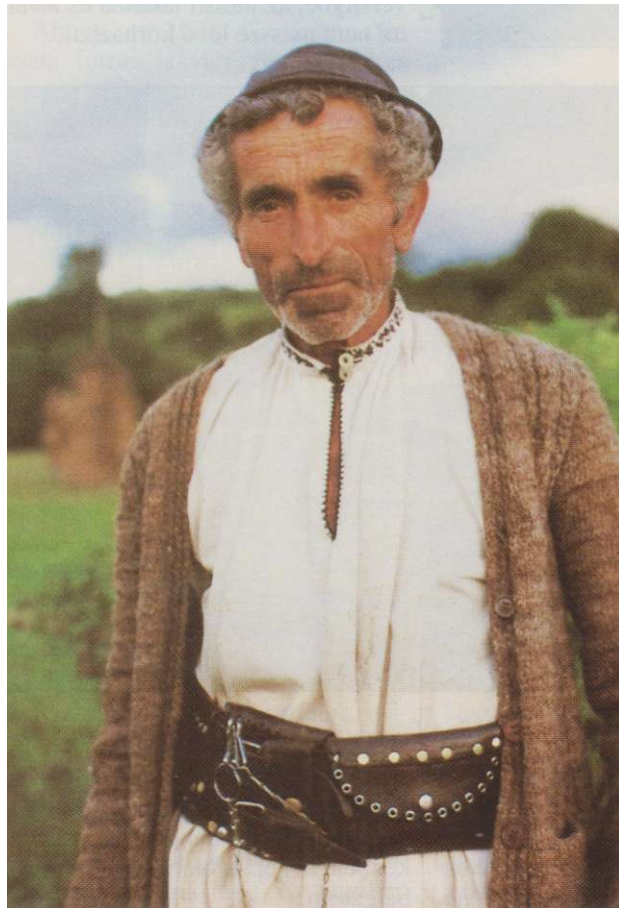
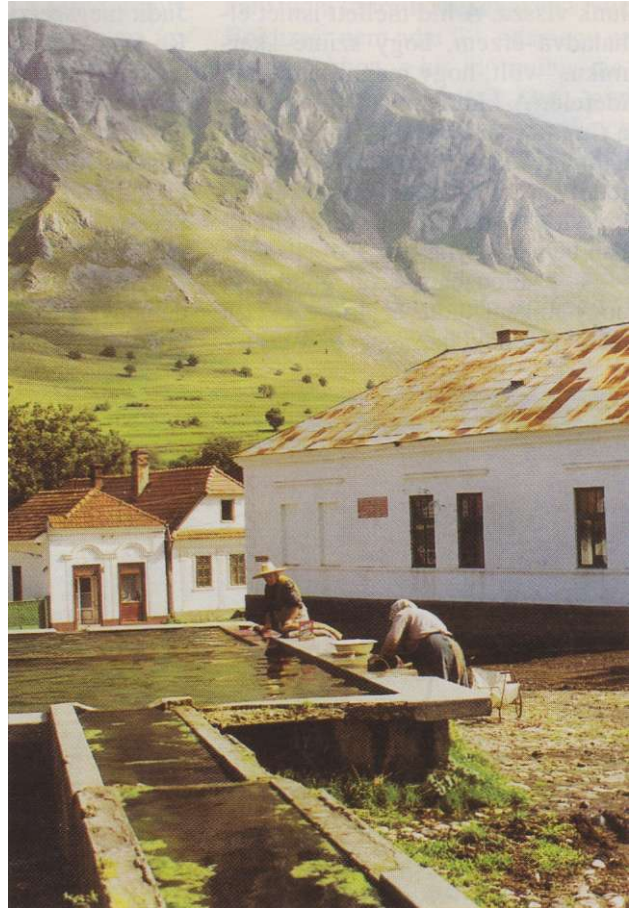
*

Úgy terveztük, hogy a romániai forgatás befejeztével novemberben utazunk Amerikába és Svájcba. Lemondtam egy kéthetes dolgot Indiában. Erre közölték, hogy nincs pénz. Majd januárban. Januárban az Ázsiai Nemzetközi Filmfesztivál zsűrielnökének kértek fel. Elfogadtam. Kiderült, jól tettem. Akkorra se volt pénz. Majd márciusban. Aztán majd júniusban. S végül akkor se. Aztán

most ebben a Bauhaus-tervezésű vilámban a férjével. Megengedik, hogy filmezzek. A nagy nappaliban áll az a zongora, ahol Bartók is gyakorolt. Gyorsan rögzítem egy 180 fokos félkörpanorámába foglalva. Aja

S aztán fel Saranac Lake-be, 600 kilométerre New Yorktól. Mohácsi Péter gyártásvezető az autó kormányánál, Kovács Sándor navigál, én közben a képsorok illesztését próbálgatom.

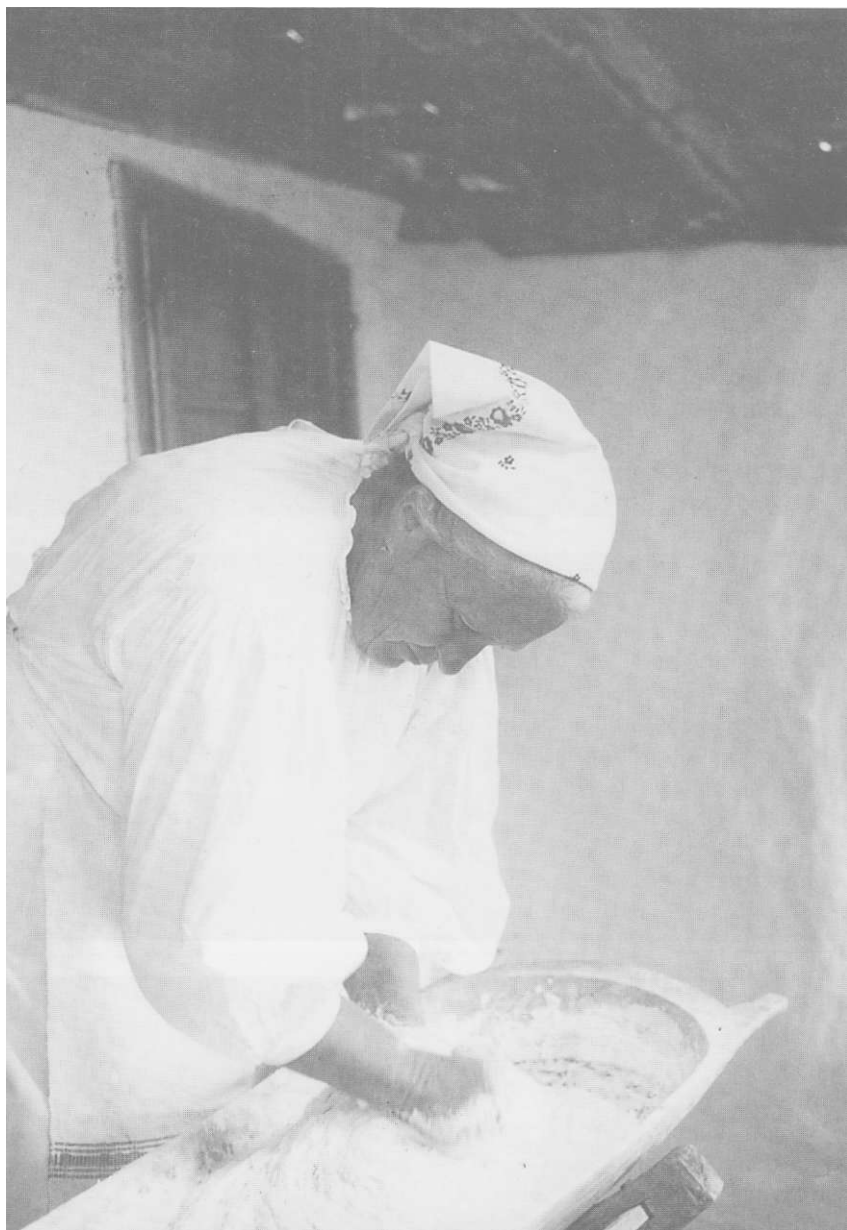

1	2	5
3		6 7
	4	8

1. Joana, Alsóidecs
2. Torockó a Székelykövel
3. A havasok alján
4. Darázs
5. New York. A két legmagasabb épületet leszámítva ilyen kontúr rajzolódhatott ki Bartóknak a metropolisról.
6. Saanen, a Divertimento komponálásának helye
7. Saranac Lake
8. Az utolsó tartózkodási hely

Kenyérdagasztás kovással

Felkutatjuk a két nyaralót, melyekben Bartók az ASCAP (az amerikai zeneszerzők és kiadók egyesülete) jóvoltából lakott. (Sándor elmondja, hogy Bartók halála után ez a szerv sürgősen visszaigényelte a költségeket a jogdíjból.) Mindkét faépület igen lepusztult állapotban van. Az egyikbe be se tudok lépni, hiányoznak a padlódeszkák. A táj viszont csodálatos. Az érintetlen, mint a delaware indiánok idején. Itt is sikerül hajnali derengésben filmeznem. Azon kapom rajt' magam, hogy minden helyszínt úgy vizsgálók, hogy: ezt Béla

bácsi nézegette-e, felkelthette-e a figyelmét, beleillik-e a film egészébe egy-egy kép? De hiszen ezt a cézanne-i tükröződést egészen biztosan élvezte!

Agatha Fasset könyvében (*Bartók amerikai évei*) találtam egy csodálatos szöveget, amit a forgatókönyv végére tettem. Ebben Bartók elmondja, hogy miként kell kenyeret sütni. Nyilvánvaló, hogy erről a parasztok között, népdalgyűjtés közben szerzett tapasztalatot. Kérésemre Boldizsár megszervezett egy kenyérsütést Jobbágytelken - kemencével természetesen -, Berecki Berta dagasztotta, aki egyébként a film Dósa Lidije is nyúlfarknyi villanással. Ezt a szöveget kívülről megtanultam, úgy

morzsolgatom a szavakat, mint a Miatyánkot.

Beállok a géppel.

Pontosítjuk Bertával, hogy meddig terjed a dagasztás örvénye a térben. Beállítom az élességet, indítok. Bertát szemvillanással indítom, majd szemgödröm a lupe zárógumijának feszül szorosan. Berta két keze mint egy kallómalom két pörölye dagasztani kezd. Én mondom magamban a szöveget:

„Hajnalban kell sütni, hajnalban, amikor az éjszakáról maradt sötétség összevegyül a kelő nap fényével, s olyan konyhában, amely nem hideg a porcelános és zománcos edényektől, mint a kórház. Igen, a konyha félsötétjében és félvilágosában, az állott meleg úszkáló illatában s mély hosszú fateknőben, nem porcelánban, fában, mert annak az anyaga rokonabb testünkével. A teknőnek mélynek kell lennie s elég hosszúnak ahhoz, hogy elférjen egyik végén a felhalmozott liszt, a másikban pedig az erjedő, kelő, mozgó, eleven kovász sötét tava, mely telve van élesztő csírákkal, s amelybe mindig tesznek egy morzsányit a legutóbbi kenyér tésztájából, hogy a kenyérsütés sok évszázados láncá meg ne szakadjon, aztán dagasztják, míg duzzadó, lágyan lélegző tésztahegygé nő, de nem fém-szerszámmal, hanem asszonykézzel, melynek életadó melege beleáramlik a mi mindennapi kenyérünkbe.”

A tészta foszló hámja szálkásan szakadozik, olyan, mint a csont kimerített gazdaságos szerkezete, melyben nincs egyetlen fölösleges szál, mállanak a tésztahurkák, úgy érzem, mintha a kamerám elektronmikroszkóp lenne s egyben csillagászati távcső, a nagyságrendkapaszkodó nélküli, nem tudom hány ångström mélységében vagyok, vagy hány fényévnyire fenn, olykor buborékok pattannak fel a masszából, sárvulkán ez vagy születő pulzár, lüktető spirál, egyre homályosabb a kép, persze, hiszen a gumikarikának szorított szemgödör párat képez a kereső lencséjén, szakmai törvény: ilyenkor el kell vennünk a szemünket, hogy levegő jusson a lupe felületére, s ez a „léghuzat” eltörlő a párat.

Lassan, óvatosan elhúzom a fejem. a rés már elegendő ahhoz, hogy a pára megszűnjék.

Nem szűnik. ■

Rockenbauer Zoltán

A PIKTOR ÉS A KASZÁS

Egon Schiele tulli és Carl Moll bécsi kiállítása kapcsán

Be kell térni Tullnba.

A Duna mentén, Bécshez közel immáron két évezrede gubbaszt egy ódon kisváros, ahol azóta, hogy Attila és Krimhilde egymásra leltek (így mondja ezt a Niebelungenlied), nem sok említésre méltó történhetett a legutóbbi időkig. Tullnban századokon át lassan öröltek a malmok, és éppen száz esztendő kellett ahhoz is, hogy a város feleszméljen: nahát, hiszen az állomásfőnök úrnak 1890-ben csodafia született! Tulln kiesik a zsúfolt autósztládák vonzasköréből, mégsem lehet kikerülni. Nagy-böhöm nyilak terelik az autóst a mellékutakra, a városka felé. Tulln fel van lobogóza. Schiele, Schiele - lobog a szélben. „3x Schiele Tullnban” — micsoda felirat! Pedig háromszor, tényleg. A csodafiú századik születésnapjára ajándékképpen emlékműzeummá avanszált a városi börtön, s néhány éve az egykori szülői ház is fogadja már a zarándokokat. Az idei nyárutón pedig, ha csak három hó-

napra is, Tokió, New York és Barcelona után Tullnban pihent meg a bolygó Leopold-gyűjtemény. A vad kölyök hazatért. Tömegek özönlöttek látni őt.

Egon Schielét az is ismeri, aki sohasem hallotta ezt a nevet. Könyvek, hanglemezek, magazinok borítóiról, árukináló plakátokról néznek ránk nyugtalan tekintetű nőalakjai. Az ezredvégi reklámpia a fegyvertárába vonta, akárcsak Klimtet, Matisse-t, Magritte-ot. Miért lehetséges vajon Schielével szerelmes regényt vagy szappant eladni szerte a világban? Ugyan mit szeretünk e zavart lelkű művészből annyira? Zsúfolódunk az új, acélvázás kiállítóteremben: bámész amerikai, fennkölt francia, fürkész japán, szorongó közép-európai. Téblábolunk a képek közt e gigantikus peep-showban, pedig jobb lenne elbújni, és rejtve lenni meg egy-egy vásznat. Az önarcképek (önaktképek) különösen zavarbaejtők. Van-e még egy festő, aki ennyire szemérmetlenül, ilyen mániákus önrontással fordult volna saját személyisége felé? Kifacsart, megmerevedett mozdulatok, göcsörtös vagy éppen feszesen előremeredő ujjak, petyhüdt hímtag, hol nyershús-, hol hullaszínű test, gúvadó szem, groteszk grimasz. Térből kitépett, szánandó testrongyok üres felületre hajtva - hát láthatja bárki is ilyennek magamagát? Önboncolás - narcisztikus kéj nélkül, ecce homo - pátosz nélkül.

Alig húszéves még, de megpróbálja sietve eldobni Klimtet, a rajongva tisztelt mestert. „Átléptem Klimten” - írta önhittén 1910-ben. Schiele kezében a Klimttől kölcsönzött hajlékony vonalak görcsbe rándultak, testkultusza fonákra fordult, a puha erotika büntudattól terhes szorongássá korcsosodott. Schiele

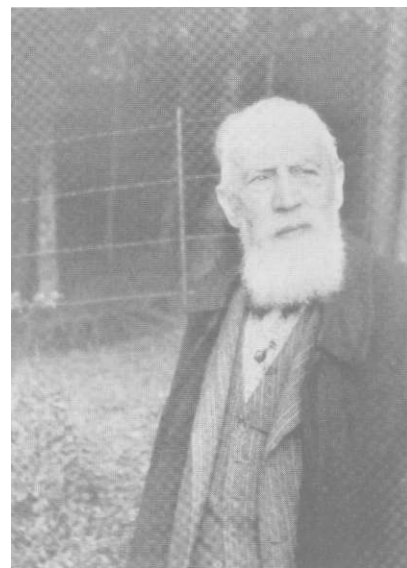
szakított a dekoratív szecesszióval, zaklatott lényé nem tűrte a harmóniát, de csak hitte, hogy megszabadult Klimttől. Klimt esztétizmusa mindvégig ott kísért ebben az antiesztétikában. (S míg ő példaképével viaskodott, talán észre sem vette, hogy az elvetemült vetélytárs, a „fővadász” titulált Oskar Kokoschka hétmérföldes csizmában lábalt el mellette azon az úton, amely a rút eszményivé emeléséhez vezetett. Nem is lett Kokoschkából reklámhordozó.)

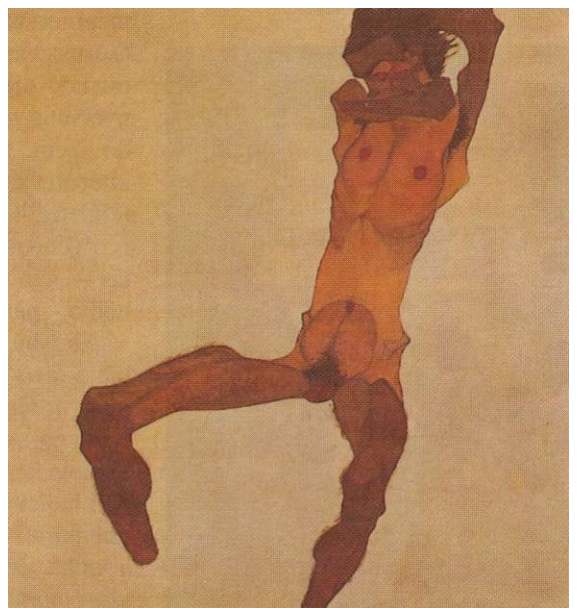
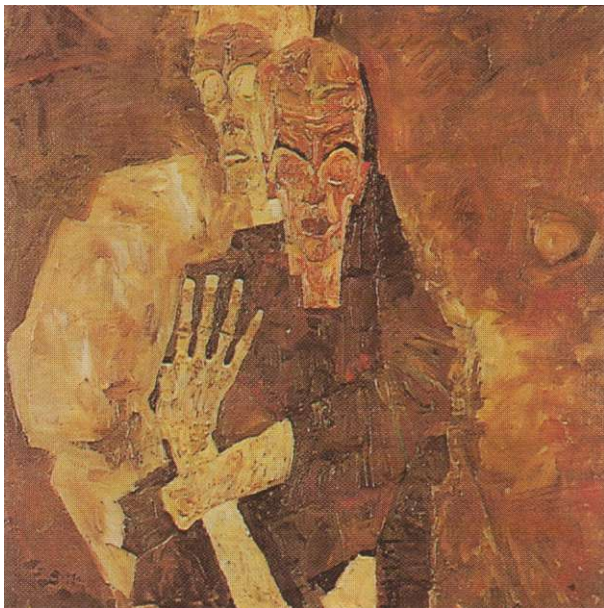
Noha Klimt is eleget kacérkodott a halállal, Schiele művei egyenesen a halállal vannak eljegyezve. „Már elevenen halott minden” - addig motoszkált benne, míg leírta versben is, nem elégedett meg azzal, hogy csak megfesse a gyötrő gondolatot, az egyetlen, amely igazán foglalkoztatta. Nézem az arcokat, a koponyákra feszítve felismerhetőek a festő arcvonásai. A csupaszes testek, csonkolt, megnyúzott korpuszok. A

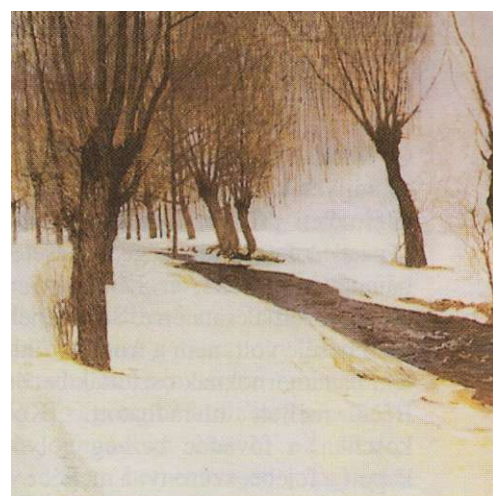
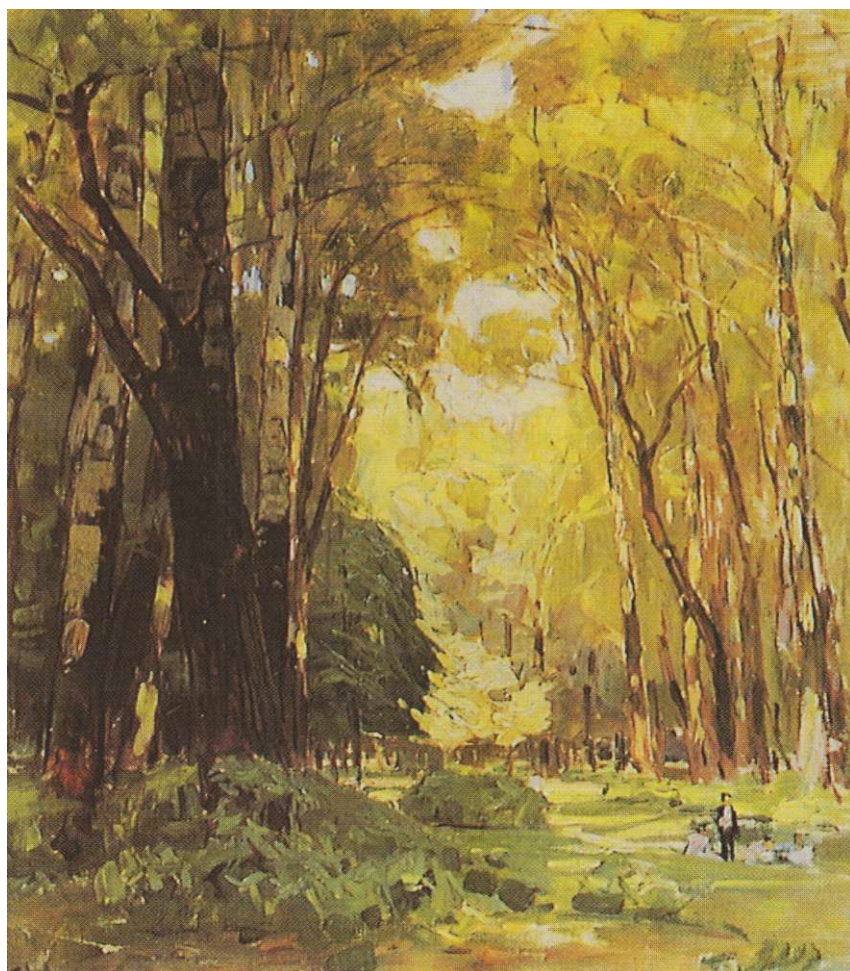
Egon Schiele 1915-ben

Carl Moll 1941 szeptemberében

Egon Schiele: Önarckép mez-
telen hassal, 1911 (fent balra)
Carl Moll: Alkonyat, 1898
(mellette)
A jezsuita-rét a Práterben
(lent balra)
A Prein páta téli időben
(lent jobbra)

Baloldalt: Egon Schiele:
A család, 1918 (fent)
A látnok (Kettős önarckép)
1911. (balra)
Ülő férfi akt, 1910 (jobbra)

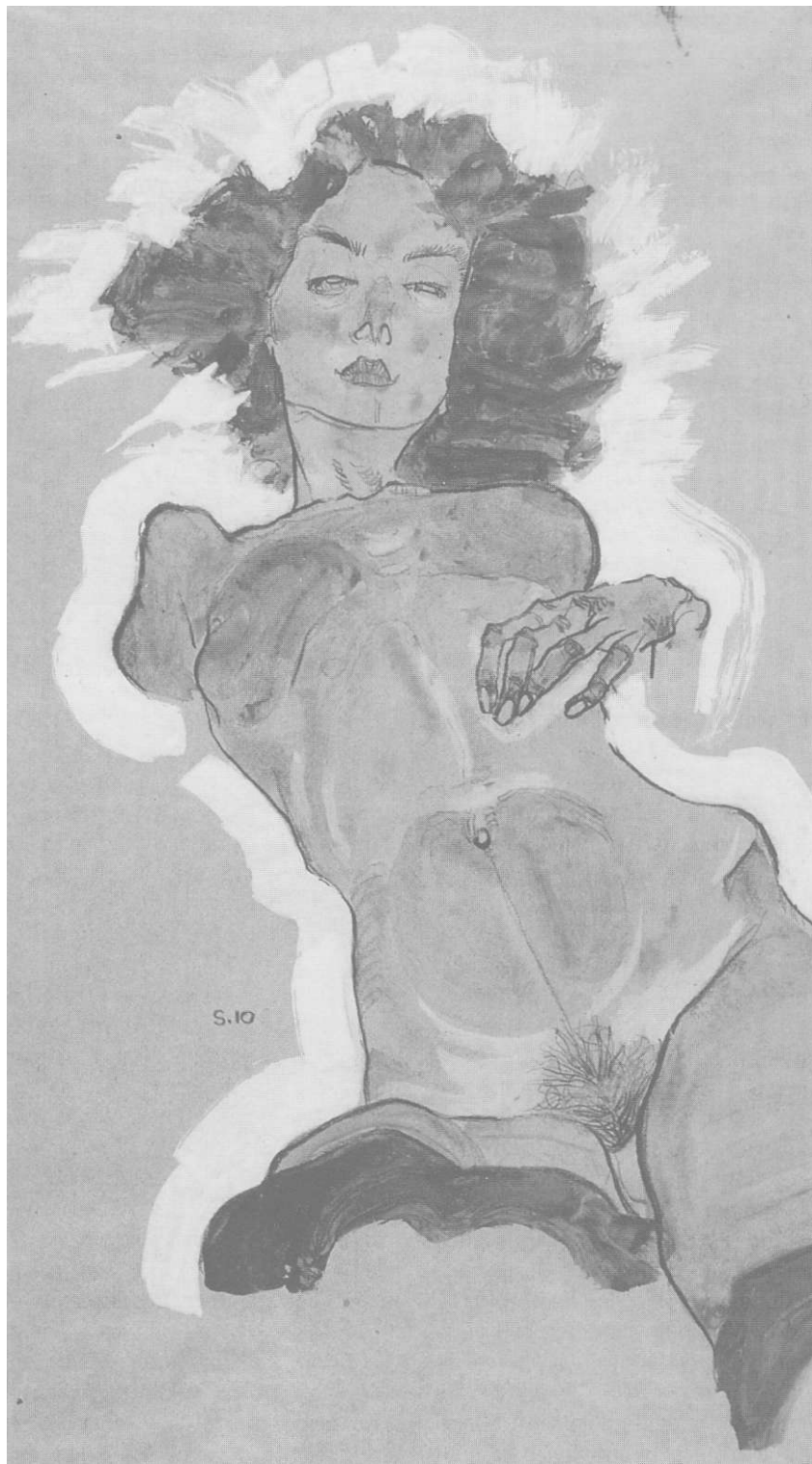
Látnok és a Próféta hangzatos címe-
ket viselő kettős önportrékon a Schie-
le mögött álló Schiele maga a Kasz-
zás. Tudom, tudom, a századelőn

oly sok művész volt a „Halál roko-
na”, de ezek a látomások nem holmi
atyafiságról, sógor-komaságról me-
sélnek. Mire véljük például a serdü-
lő lánykákról készült, lázasan auto-
erotikus rajzokat, a bimbózó teste-
ken babráló karmos-bütykös vénasz-
zonyujjakat, aszott, csontos kézfe-
jet? Baj lett ebből, persze. Nem az

ars poeticából, hanem a gyermek-lányokból. A festőt perbe fogták, a vád pedofília, megrontás, pornográf képek terjesztése. Bizonyítást csak ez utóbbi nyert: a corpus delictit elkobozták és megsemmisítették (maradt azért tucatszámra hasonló). Schiele megúszta háromnapos elzárással, s így a vizsgálati fogsággal együtt összesen három hetet töltött zárkában - nem Tullnban, a mai Schiele-múzeumban, mint sokan hiszik, hanem Neulengbachban.

Schiele, aki már a szerelmi vágy kibontakozását a bomlással kapcsolta össze, a fogantatásban, születésben és az anyaságban is a pusztulás árnyékát látta. *A terhes nő és a halál, A halott anya vagy a Vak anya* borzongató változatain s a többi morbid vásznon találékony brutalitással hirdeti újra meg újra a rögeszmét: *már elevenen halott minden*. És „halott város”-ról fest sorozatot, csontváznak festi meg a széltépte fákat, múmiának a száradó virágot... *aztán, egyszercsak kitört a háború*.

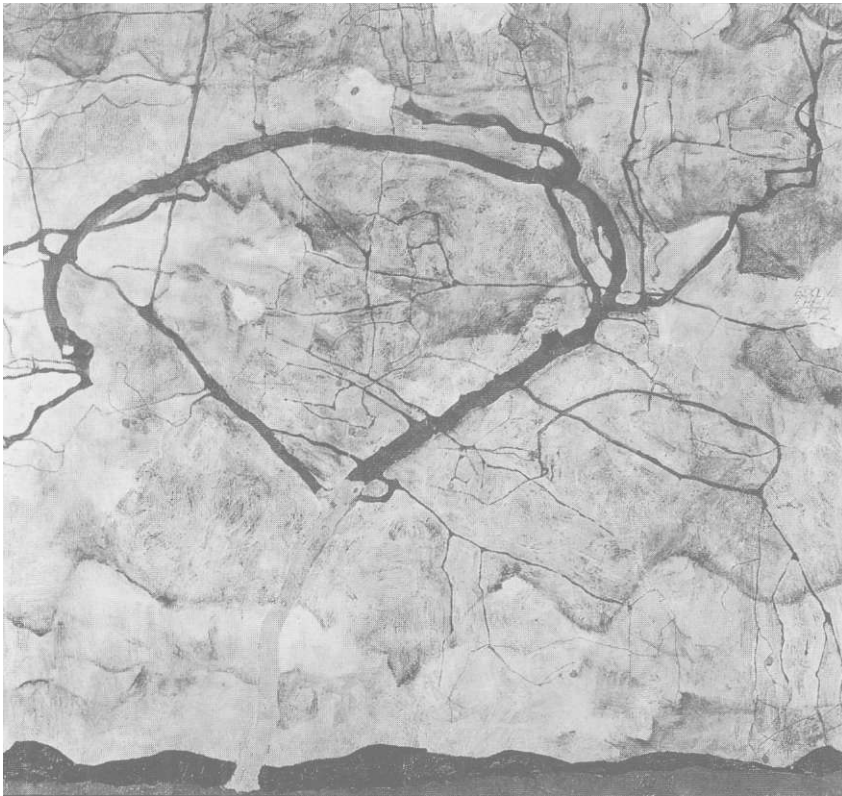
Ő, hirtelen mennyire viszonylagos, milyen kimódolttá váltak Schiele lételméleti problémái a valósághoz képest! A festők többsége az ecsetet bajonettre cserélte, és kényszerűen elmaszírozott a csatatérre. Schielének szerencséje volt, nem a frontra küldték, hanem írónak osztották be, és Bécs mellett maradhatott. (Kokoschka, a fővadóc bezzeg golyót kapott a fejébe, szuronyt a mellébe - mégis életben maradt. Csoda-e, ha túlélte valamennyi bécsi kortársát? 1980-ban halt meg, 94 éves korában.) Schielében pedig váratlanul felébredt a nyugalom, a családi idill iránti vágy. Hosszú vívódás után úgy döntött, elhagyja hűséges kis modelljét, a már négy-éve-élettársát, Wallyt, hogy elvegye Edithet, a jó módú polgárlányt. Az elválás fájdalmát a *Halál és a lányka*-ban festette meg: a vásznon Wally kétségbeesetten kapaszkodik a barnacsuhás, Schiele-arcú Halálba. (Soha többé nem találkoztak. A lány vöröskezes hadiszolgálatra jelentkezett, s alig két évre rá Dalmáciában megölte őt a skarlát.) Az esküvőt követően Schiele képei kiegyensúlyozottabbak lettek. A vad halálvágy he-

Egon Schiele: Női akt, 1910

lyét leginkább merengő melankólia veszi át. Edith állapotos lesz, és Schiele megfesti legszebb művét: *A család*-ot. A vásznon a ruhátlan szülők, Egon és Edith Schiele előtt gondosan ruhákba bugyolálva ott kuporog a születendő, várva-várt kis-

gyermek, aki reményt és értelmet ad majd a bánatos mosolyú anyának, az örökkön kétkedő, szomorú apának. A festő tágra nyílt szemében, felvont szemöldökének íve mögött bujkál a kérdés: hát lehetséges ez? Nézz ránk, mi pedig elfordítjuk a tekintetünket, mert tudjuk a választ. Edith 1918-ban, áldott állapotának hatodik hónapjában halt meg spa-

Egon Schiele: Őszi fa szélben, 1912

nyolnáthában. Schiele mindössze három nappal élte túl. Huszonnyolc éves volt.

A bécsi századelő fogva tart. A hanglezgyárak ontják Mahler felvételeit, és újra felfedezik számunkra Zemlinskyt és Pfitzner. Klimt vagy Schiele művei vagyonokért cserélnek gazdát, ha olykor felbukkannak egy-egy aukción. Bécsben, Savoyai Jenő herceg pompás palotájának tükrös termeibe is manapság főként miattuk tér be a múzeumjáró. Itt, a Felső-Belvederében összebékülnek a múlt század végi osztrák akadémikus festészet túlfinomult alkotásai és a makarti iskolával való szakítást, a *secessziót* jelentő képek. A *Secession* első kiállításának centenáriuma a képtár e művészi forradalom főszervezőjének, Carl Mollnak életművét mutatta be.

Carl Mollt rendkívüli kezűgyességgel, jó ízléssel és viszonylag kevés művészi invencióval áldotta meg az Isten - éppen annyival tehát, hogy kiváló *mester* váljék belőle. A szenvedésre való profetikusság hajlam

hiányáért tévedhetetlen pénzügyi érzéssel és remek szervezőkészséggel kárpótolta. Az ifjú Moll eredetileg Emil Schindler festményeiért rajongott, és nem nyugodott addig, amíg a neves tájképfestő tanítványává, majd barátjává nem fogadta. A nagyhatású mentor azonban váratlanul elhunyt, és ez az esemény hamarosan két, egymással össze nem függő következménnyel járt az ekkor 21 éves Moll életében: felfedezte magának az impresszionistákat, és feleségül vette Schindler özvegyét. 1897-ben a hivatalos osztrák művészi iránnyal szembe fordulókhoz csatlakozott, és Klimttel, Josef Hoffmann-nal s másokkal együtt megalapították a *Secession*ot. Klimt elnöke, Moll alelnöke lett az eszmei szempontból amúgy meglehetősen vegyes csoportnak. Sikeres lett, gazdag. Bécs legelőkelőbb villanegyedében, a Hohe Warten építetett magának házat (kettőt is) Josef Hoffmann tervei alapján. Ám nem érte be azzal, hogy csak festőként dolgozzon Klimt árnyékában. Galériát vezetett, kiállításokat szervezett, képekkel kereskedett. Ő mutatta be Bécsnek Van Goghot, Gauguint, Cézanne-t, Toulouse-Lautrecet. Biztos

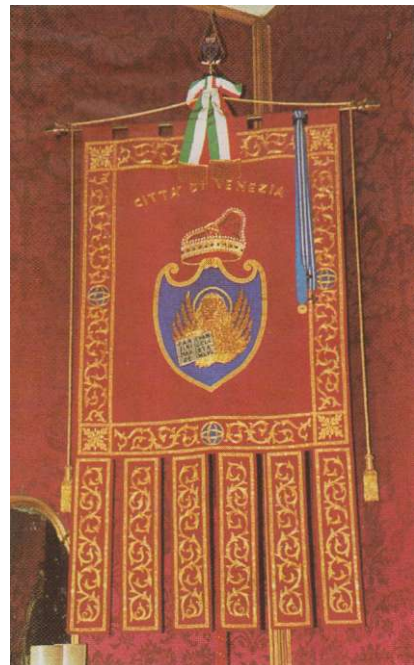
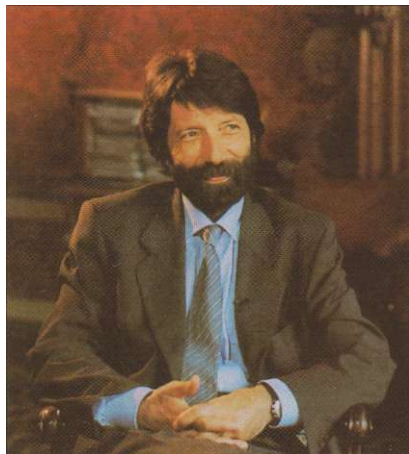
szemmel felismerte az ifjú Schiele és Kokoschka nagyságát, és önzetlenül segítette művészi kibontakozásukat.

Annál csudálatosabb, hogy ez a forradalmi szervező, biztos szemű műtész és jó kezű piktor művészként mennyire távol tartotta magát minden újítástól, amely túlmutatott az impresszionizmuson. Mit szeretett Schielében vajon, és mit Kokoschkában? A zsenialitás nyugozta le, amelynek gyötrelmei annyira idegenek voltak az ő alkatától? Hiszen Mollt nem kínozták metafizikai problémák, nem voltak tébolyult, öngyilkos víziói, a tragédiák iránt fogékonyt nem mutatott, a halál nem foglalkoztatta, a romlás s a bűn nem jelenik meg vásznain, nem festett buja képeket, de még csak aktot sem. Kizárólag a tájban és az enteriőrökben megfogható harmónia vonzotta. Végtelen nyugalom és finom szépség árad a vásznairól. Sétálgatunk a képek között, akárha a Práterben lennénk egy vasárnap délután, vagy még inkább fenn a Hohe Warten, ahol a sárguló szélű zöld lombok közt koszorút fon a remegő őszi napsugár. Néhány száz lépésre lejjebb Beethoven háza áll, és távolról, alig hallhatóan a Pastorale második tételét játssza egy zenekar. Istenem, hát nem ez az, amire mindig is vágytunk? Moll megbecsülésben, jó módban élte le az életét. 1931-ben, hetvenévesen megkapta az állami nagy aranymedált, és az Anschluss követően sem kellett attól tartania, hogy a náci „elfajzottnak” bélyegzik a művészetét, mint Schielét vagy Kokoschkát. 84 évig élt békében, és joggal várta, hogy ha majd érte jön a Halál, kézen fogva vezeti át a túlvilágra. 1945 áprilisában a Vörös Hadsereg bevonult Bécsbe. Ezen a tavaszi éjszakán Moll egyetlen édeslányát a fosztogató orosz katonák megerőszkolták. Másnapra a festő - lányával és vejével együtt - öngyilkos lett. Sietve kaparták el őket az elegáns villa kertjében. Csak fél év múlva lettek újra nyugalmat a családi sírboltban. A vásznanon azonban mindebből nem látszik semmi. Ez nem esztétika. Ez csak történelem. ■

A HULLÁMVERTE VÁROS

- Az önkormányzat történelmi épületében a Palazzo del Comunében itt ül velem szemben a polgármester. Ha nem nyakkendő, öltöny lenne rajta, akár azt is hihetném, hogy egy hajdanvolt dózséval beszélgetek. Szakállas, markáns arc, a mosoly... Mivel foglalkozik ma Velencében egy polgármester?

- Sajnos nem a dózsé életét éli. Tudniillik a dózsének rendkívül kevés hivatala és rendkívül kicsi hatalma volt. Inkább jelképes jelentőségű figura volt, aki nyilvánvalóan nem foglalkozott az állandó hétköznapi gondokkal-bajokkal meg a folytonos kormányzási problémákkal. Nem kellett sem kéregetőket, sem kérvényezőket fogadnia, sem mindenféle szöszlőkat, hanem olyan életet élt, amely bizonyos mértékű

*Beszélgetés
Massimo Cacciarival,
Velence polgármesterével*

visszavonultsággal járt, bizonyos mértékben szerzetesi volt, de őt magát kétségtelenül kevesebb gond terhelte, mint egy mai polgármestert.

- És persze semmi dolga nem volt a tömegtájékoztatással meg a képviselőivel.

- Nem, nem volt dolga újságírókkal. Azonban nagyon kellett ügyelnie, mert még a postáját is felnyitották - nos, ennyit a dózsé hatalmáról. A dózsének még arra sem volt joga, hogy személyes levelezést folytasson. Egy patríciusokból álló különbizottság felnyitotta azt a postát, amelyet a dózsé kapott, illetve ellenőrizte és átrostálta mindazt, amit a dózsé küldött. Gyakorlatilag luxusfogyó volt.

- Ám velencei születésűnek kellett lennie.

- Így van. Nemigen fordulhatott volna elő, hogy egy dózse mondjuk milánói legyen...

- És a mai polgármester - Massimo Cacciari - velencei születésű?

- Igen, velencei vagyok. Itt születtem, és egyes rövid időszakokat leszámítva mindig Velencében élttem.

- De azért olasznak is érzi magát, nem?

- Hogyne, olasznak is érzem magam, és európainak is, de ez együtt jár velencei mivoltommal.

- De az a tény, hogy velenceinek született, még nem jelenti azt, hogy szakmával született. Ön miért akart filozófusnak tanulni?

- Erre nem tudnék önnek válaszolni, mert azok a tanulmányok, amelyeket folytattam, nem érett korban történt döntés eredményei voltak.

- Nyilván nem gondolt arra, hogy egyszer majd polgármester lesz.

- Nos, erre azt válaszolhatom, hogy mindig foglalkoztam politikával is, már tizenöt éves koromtól, vagyis ez az egész nem egyszerűen az égből pottyant le. Voltam parlamenti képviselő is. A gond az, hogy jelenleg a polgármesteri munkám egyáltalán nem engedi meg, hogy a másik munkámmal, a filozófiával is foglalkozzam. Ez az, ami egy kissé aggaszt.

- Korábban a kommunista párt soraiban volt aktivista, ugye?

- Igen. Hosszú ideig tagja voltam a kommunista pártnak, és 1983-ig a kommunista párt képviselője voltam a parlamentben. Ezekben az években gyakorlatilag mindig Rómában voltam. De miután visszatértem Velencébe, nem újítottam meg a tagságomat.

- Ön tehát Velencében született, és nyilván nagyon jól ismeri a velenceiek gondjait. Velence a világ egyik leggyönyörűbb és leglenyűgözőbb városa. De rengeteg a gond is: ebben a városban nehéz élni.

- Nagyon nehéz, éppen a város egyedülálló volta miatt. Mindazok a gondok, amelyek az összes többi városban abszolút hasonló módon jelennek meg, így például a várostervezés, az épületek felújítása, az utak karbantartása és így tovább, itt egyedülálló problémák. Vagyis az épületeket Velencében nem lehet úgy restaurálni, mint máshol. Az ut-

cák Velencében vízi utak, és a közlekedés Velencében hullámokat ver. A hullámok pedig gyakran visszafordíthatatlanul megkárosítják az épületek alapzatait. Egy szárazföldi városban, akármilyen zsúfolt is a közlekedés, nem teszi tönkre az épületek alapzatát. Az épületeket nem önti el a sós tengervíz, amely aztán tönkreteszi a falakat és a márványburkolatokat. Tehát minden olyan kérdés, amelyet közkeletű megnevezéssel felújítási munkáknak, közlekedésnek és egyébnek nevezünk, Velencében egyedi, és ahhoz, hogy beszélni tudjunk róluk, más megnevezést kellene találni rá-

juk. Nos, ez az, ami egy ilyen jellegű város irányítását meglehetősen megnehezíti.

- De nemcsak vezetni nehéz ezt a várost, hanem nyilván élni is nehéz itt. Gondoljunk csak mondjuk a bevásárlásra: hány lépcsőt kell az embernek megmásznia, míg a szatyrait cipeli!

- Ez így van, rengeteg lépcsőt kell mászni, és a szatyrokat cipelni kell. És nem utolsósorban azért nehéz kérdés ez, mert a lakosság fokozatosan előrepszik. Egy húsz- vagy harmincéves fiatalembernek nem számít, ha cipekednie kell. Nem úgy egy hetven-nyolcvanéves asszonynak.

- *Most sokan elköltöznek a városból, de valamikor - vagyis két-háromszáz évvel ezelőtt - Velence az egyik legnagyobb város volt Európában. Sőt, mondhatnánk, óriási város volt.*

- Óriási város volt. Egyike volt a nagy európai városoknak. A pontosság kedvéért: a lepantói csata idején, négyszáz évvel ezelőtt a lakosok számát tekintve a harmadik legnagyobb város volt Európában. Azt

azonban nem tudjuk, a történelem nem szól arról, hogy miként éltek benne a lakosok. Nyilván nem a Canal Grande nagy palotáiban laktak ezek az emberek. Legtöbben borzasztó higiénés körülmények között éltek. Én magam is emlékszem az ötvenes években még sűrűn lakott városra. Az első nagy kivándorlási hullám az ötvenes években zajlott le Velencében. A háború utáni Velencének, a sziget-Velencének százötven-százhatvanezer lakosa volt, ami abban az időben jelentős szám volt. De arra is emlékszem, hogy miként élt itt az ember. A higiénés körülmények, a lakáskörülmények egészen katasztrofálisak voltak. Tízezrek laktak földszinti lakásokban, amelyeket állandóan elöntött az „acqua alta”, a beözönlő dagály. Abszolút nyomorúságos volt a helyzet. Erről nem szabad megfeledkezni. És éppen ez volt az akkori kivándorlás legfontosabb oka. Vagyis amint az emberek anyagilag elfogadhatóbb helyzetbe kerültek, igyekeztek a szárazföldön találni

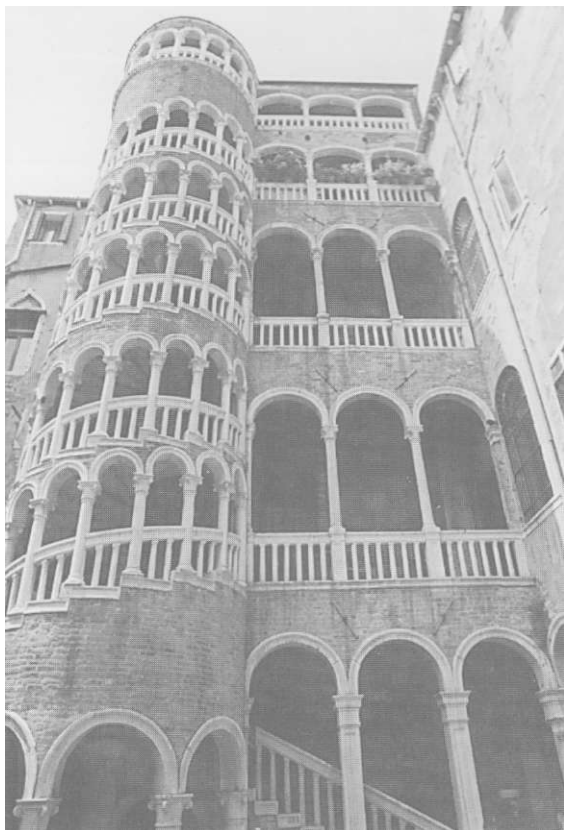
maguknak lakást. Abban az időben egy lakás vagyis ház Velencében olcsóbb volt, mint egy újonnan épített lakás vagy ház a szárazföldön. De a velenceiek nyilvánvalóan normális higiénés körülményeket kerestek, és aki tudott, áldozott is erre. Számtalan házban nem volt mellékhelyiség. Mi is, pedig én valóban nem származom kimondottan szegény családból, egy kilencven-száz négyzetméteres lakásban laktunk mintegy tízen - a nagymamákkal meg a déd-nagymamákkal és így tovább -, egy fürdőszobával meg egy konyhával. De a kivándorlás okai igencsak ellettek torzítva. Nem csak az számít, amiről mindenki beszél, hogy Velencében rossz élni, Velence drága, Velencében nem lehet lakást találni. A kivándorlást kiváltó nagy ok ez: hogy Velencében nem fér el százötvenezer ember.

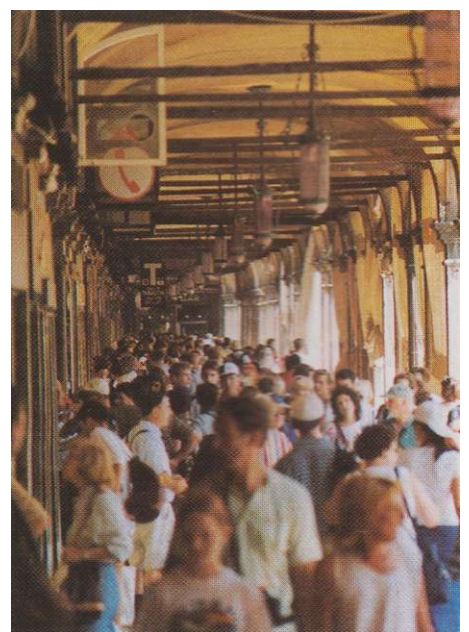
- *A város már nem viseli el ezt a mennyiséget.*

- És nemcsak erről van szó, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy egy átlagos keresettel rendelkező család nem élhetne mondjuk ebben a palotában, mert a fizetése rámenne a fűtésre. Vagyis elsősorban a közép- és felső rétegek vándoroltak ki Velencéből. Rendkívül kevés velencei arisztokrata család él továbbra is a Canal Grandén álló palotájában. Ezekből a palotákból vagy hivatalok, igazgatóságok és effélék lettek, vagy pedig üresen állnak.

- *De akkor ezek szerint bizonyos értelemben felbillent az egyensúly, nem?*

- Nem. Mert az okok különfélék. Az elsőt már elmondtam. Az elvándorlás másik nagy oka, hogy Velencében a turizmus és egyebek nyomására magasba szöktek a megélhetési árak. És ismét ugyanaz történt: a közép- és felső kereseti kategóriába tartozó családok elköltöztek Velencéből, mert a turizmus minden városban áremelkedést okoz. Párizsban többé kerül az élet, mint egy vidéki kis faluban. Budapesten is, meg vagyok róla győződve, drágább az élet, mint vidéken. Tehát ennek következtében alakult ki az az elvándorlási jelenség, amely jellemző Velencére és minden olyan városra, ahol vagy erős a turizmus hatása,

vagy erős a hivatalok ottlétének és a kereskedelemnek a hatása. A városok az egész világon elvesztették eredeti lakosságukat.

Aztán a harmadik tényező, amely jelentős mértékben és specifikusan meghatározza Velencét, azok az életkörülmények, amelyeket ön is említett, és amelyek egyaránt érintik a gazdagokat és a szegényeket is. Ez a jelenség az ötvenes években még

fiatalokkal kapcsolatos problémákat?

- Dehogynem. A fiatal párok az esetek kilencven százalékában nem akarnak Velencében maradni. Még akkor sem, ha elég pénzük van, még akkor sem, ha megvan a lakásuk.

- *Vagyis ezek szerint Velence - hogy is mondjam, mert nem akarok ezzel most senkit sem megbántani - nem élő város? Kirakatváros?*

- Hogyne lenne élő város. Olyan város ez, amelyben akárhogyan is, de huszonötezer fiatal jár az egyetemre. Lehet, hogy a város nem él este kilenc után. De ebben a városban reggeltől estig mindennap átlagosan húsz-huszonötezer turista fordul meg a világ minden részéről. S nagy a száma azoknak, akik nem Velencében laknak, de Velencében dolgoznak. Tudja, hány ember érkezik Velencébe minden reggel dolgozni, aki nem itt lakik? Minden reggel harmincezer ember jön be Velencébe dolgozni, elsősorban a kereskedelemben, a turizmusban és a szállodaiparban.

Tehát Velence lakossága az itt élőkhez képest minden nap több mint a duplája lesz.

- *Önök hatalmas erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy valamilyen megoldást találjanak ezekre a feladatokra. Lát-e reményt arra, hogy ebben a városban továbbra is lakni fognak velenceiek?*

- Nos, ha nem látnék, nem végezném ezt a munkát. Azt gondolom, hogy mindig reálisan kell nézni a kérdéseket — vagyis pontosan kell tudnunk, hogy melyek a problémák, és melyek azok a határok, amelyek között lehetséges a megoldásuk.

Azon dolgozunk, hogy biztosítsuk a megfelelő pénzügyi lehetőségek beáramlását a város rendbehozatalára és felújítására. Folytatjuk azt a politikát, amelyet eddig is csináltunk, annak érdekében, hogy rendbe tegyük a környezetet, a higiénés körülményeket, hogy megtisztítsuk a szennyezéstől az egész lakott lagúnát. A terv része a csatornák kitisztítása, a csatorna menti járdák megerősítése, a higiénés berendezések átvizsgálása itt a régi városban meg a Margherán és az egész öbölben. Tervezzük például a szárazföldi végállomások kialakítását annak érdekében, hogy eltereljük a turisták forgalmát, hogy ne fojtsuk meg a várost a kizárólag a Rialtó, az Akadémia és a Szent Márk tér között zajló forgalommal. A tervek már készen vannak, a finanszírozás is biztosítva van, és reméljük, hogy hamarosan elkezdhetjük a munkákat. De a legfontosabb az, hogy az egyetemen és az egyetemhez kapcsolódó kutatóintézeteken kívül sikerüljön meghonosítani Velencében néhány valóban újszerű kezdeményezést. Kutatásokat és olyan újat hozó tevékenységeket, amelyek összefüggnek az iparral, amelyek Velencében új, minőségi és termelőágazatokat honosítanak meg. Magas szintű szakembereket vonzanának ide, szakértőket és beosztottjaikat. Bizonyos kutatások már kezdenek is beindulni, például a tengeri technológiák területén, az UNESCO-val és a FAO-val történt megegyezések alapján - ezek a megbeszélések éppen a napokban zajlottak -, aztán a „telematikus” informatika területén a Telecommal és másokkal működünk együtt. Úgy gondolom, hogy reális azt feltételezni, hogy az elkövetkezendő években, ha megfordítani nem is tudjuk a tendenciát, de egészen bizonyosan lelassíthatjuk a kivándorlást. A lakástervezéssel is ezt a célt szolgáljuk. Új lakások vásárlásával, régi épületek felújításával, azt kell mondanom, megoldottuk az égető lakáskérdést a városban. Öt évvel ezelőtt háromszázötven lejárt lakbérletű nyugdíjas család volt a városban, olyan, akinek nem újították meg a bérleményét itt Velencében. Mára ez a gond megoldódott. Minden lejárt szerződésre tudunk

nem létezett, mert az akkori Olaszországban mindössze száz lakosra jutott egy személyautó, de ma a fiataloknak, és nem is csak a fiataloknak egyre inkább az az igényük, hogy az autó ott álljon a házuk előtt. Ez pedig itt nem lehetséges. Az utazás csak a tömegközlekedéssel oldható meg, amely egyébként jól működik, ezt alá kell húznom. Az emberek viszont robogót szeretnének meg kocsit szeretnének. És senki nem fogja kiverni a fejükből, hogy az élet csak úgy viselhető el, ha van az embernek kocsija.

- *Polgármester úr, ez nem vet föl*

egy köztulajdonú lakást nyújtani annak a családnak, amelynek ki kell költöznie. Így tehát ennek a politikának egészében kettős célja van: nemcsak az, hogy lefékezzük az elvándorlást, hanem az is, hogy a lakosai képzetesebbek legyenek. Mert a lakosság ma előregedett.

-Ez a város az egész európai kultúra találkahelye. Vagyis aki befektet ebbe a városba, az a kultúrába is befektet. A kultúra pedig egy idő után elkezd termelni is: meghozza gyümölcseit. Mi az, amivel Velence hozzá tud járulni korunk olasz társadalmának kultúrájához?

- Azt hiszem, hogy ez a hozzájárulás jelentős. A velencei egyetemek kiváló egyetemek, amelyeket mindenhol egybehangzóan elismernek. Az itteni építészmérnöki egyetemet évek óta az egyik legjobbnak, ha nem a legjobbnak tartják Európában. Oktatói között mindig is ott voltak a legnagyobb építészek Európából és az egész világról, Gregottitól Rossiig, De Carlóig, Valiéig. A Ca' Foscari Egyetem minden részében erőteljesen szakosodott egyetem, amelynek hatalmas a presztízse. A Ca' Foscari közgazdasági karát a Boccone után egyhangúan mindenki Olaszország legjelentősebb közgazdasági egyetemének tartja. Nyelvi kara pedig világhírű éppen azokon a tudományterületeken, amelyek a közép-európai régiót illetik. Itt tanítottak például a germanisztika olyan világhírű mesterei, mint Mittner, vagy a szlavisztika olyan világnagyságai, mint Strada. Vagyis ezek olyan rendkívül elismert egyetemek, amelyek mindig is alapvetően hozzájárultak az európai kulturális diskussziókhöz, az európai kulturális párbeszédhez. Vagy ami a zenei életet illeti, elegendő a Biennálé zenei fesztiváljára gondolnunk, vagy arra a szerepre, amelyet a Fenice színház töltött be legjobb éveiben.

- Mi lesz a Fenice sorsa? Úgy tűnt, hogy találtak megoldást a helyreállítására...

- Hogyne, a munkálatokat már elkezdték, már jelentősen előrehaladtak, és nagyon jól mentek már csaknem egy éve, és akkor megszakították, mégpedig az olasz hivatalok hihetetlen szörszálhasogatása miatt.

- Tehát ez is belépett - hogyan mondta - kellemetlen ügyek, napi gondok közé?

- Tudja, Olaszországban minden polgármester nagyon bízott a reformban, amely az országot autonómista, federalista értelemben érintette. Olaszország az utolsó európai ország, ami a decentralizációt, az autonómiát és a föderalizmust illeti. Olaszország még mindig a legcentralizáltabb közigazgatású ország Európában. Egyetlenegy európai ország sem ennyire napoleonsztikus berendezkedésű. Mindez rendkívül megnehezíti a helyi szervek, a helyi hivatalok életét, és ez a probléma az elmúlt években növekedett. Vagyis

hihetetlen ellentmondással állunk szemben. Ott vannak a polgármesterek, akiket közvetlenül választottak meg, polgártársaik közvetlen megbízásával, és ott van az állam központosított rendje, amely miatt gyakorlatilag tehetetlenek.

- *A helyi gazdaság vajon segíthet-e nekik? Például a vállalkozók, a velencei vállalkozók rétege?*

- A velencei vállalkozó réteg ma-napság a turizmusban, a kereskedő és a vendéglátó szektorokban koncentrálódik, és nagyon-nagyon kevés segítséget ad, gyakorlatilag semmit sem. A nagy velencei vállalkozók nemzedékének, a Volpiktól és legközvetlenebb utódaikig, vége. Ez városunk egyik nagy gondja. Az, hogy hiányzik egy erős vállalkozói struktúra. Ez óriási hátrány a többi városhoz képest. Milánóban ott van a Pirelli, Trevisóban ott van a Benetton, Torinóban a Fiat, Sienában ott van a Monte dei Paschi, hogy a leg-híresebbeket említsem. Itt nálunk nincs senki.

- *Velence gazdasági sikere mindig a földközi-tengeri kapcsolataival függött össze.*

- Ez így van, de nemcsak erről van szó. Úgy látom, hogy a történelem során Közép-Európa két koncepciója versengett egymással. Az egyik északnyugatra, a szárazföldre tekintett, a másik a mediterrán térségre. Velence helyzetét ebben a szélesebb összefüggésben kell nézni. Az Észak-Adria rendszerét: Triesztet és Velencét, de elsősorban Velencét mindig is úgy tartották számon, hogy kulcsszerepet tölt be ebben a földközi-tengeri Európában, ebben a földközi-tengeri Közép-Európában. Egyébként Velence a történelme során mindig is ezek szerint sakkozott. Földközi-tengeri helyzete mindig erősen kapcsolódott Európához, vagyis pontosabban Közép-Euróához.

- *Tisztelt polgármester úr, úgy is mint filozófus, nem gondolja, hogy erre a második változatra mégis van némi remény? Nem lehetséges, hogy Velence feljavításával Közép-Európa másik koncepcióját is erősíteni lehet?*

- Most az első koncepció van nyeresben. Erőfeszítéseink éppen arra irányulnak, hogy létrehozzunk Velencében egy sor olyan intézményt, olyan szervezetet, amely ezt a második Európa-koncepciót, ezt a földközi-tengeri Közép-Európát képviseli. Egy olyan Európát, amely saját kebelében, Közép-Európája révén saját „közép-tengerével” is rendelkezik. Azonban, nézze, ezek valójában rendkívül általánosságban mozgó politikai elhatározások, politikai döntések. Nekem úgy tűnik, hogy az alapvető tendencia - ismétlem - pontosan az, hogy Európa arra az első Közép-Európára koncentrál. Mindazonáltal nem kell feladni, hogy azoknak az országoknak és azoknak a városoknak, amelyek egykor a Habsburg birodalmat alkották, Szarajevónak, Triesztnek, Velencének, Ljubljanának sikerüljön közös hangot találniuk, és ebben szerepe van az olyan programoknak, amelyek elsősorban kulturális jellegűek, és talán csak szimbolikus jelentőségűek. Mi ezeken is dolgozunk itt Velencében: egyre több ilyen kezdeményezésbe vágunk bele, de ezek a kezdeményezések nyilvánvalóan nem sokat mondhatnak az Európai Unió ama döntésével szemben, hogy Európa központja a brüsszeli bizottság és a frankfurti bank.

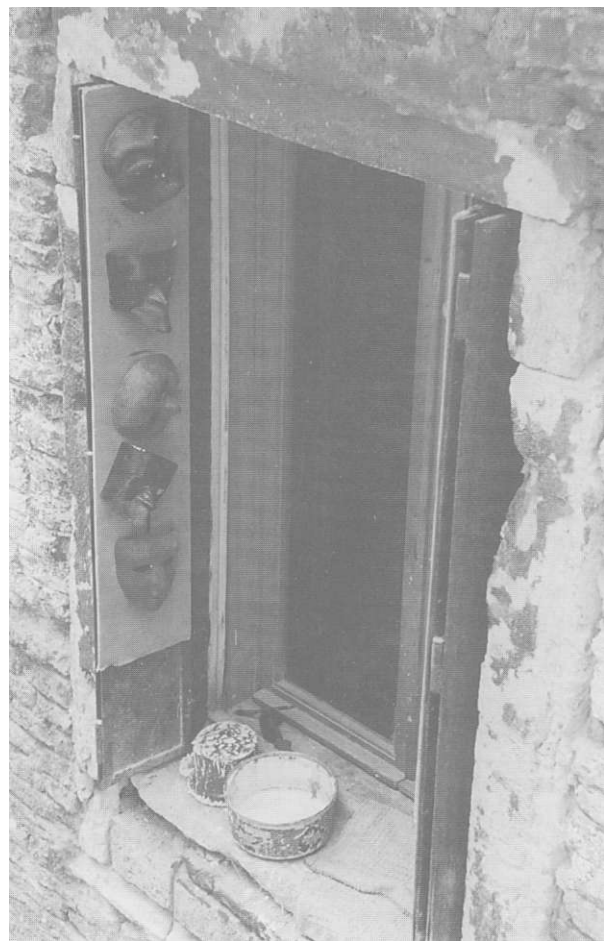
— *Ez igaz. De Velence is európai központ.*

— Hát... Velence már egyáltalán nem az a város, amelyik harcolt mindenkivel szemben... lehet, hogy veszített, de mindenesetre szembeállt mindenkivel. Ma, őszintén szólva, már arra sem lennének képesek, hogy elkezdjük a csatát.

- *Ma le kell rakni az alapokat. Építeni kell. Újra meg kell csinálni...*

— Nem, én úgy fogom fel, hogy mindenkinek el kell végeznie a maga dolgát. Aztán pedig a siker az istenek kezében van.

Szomráky Béla

Szigethy Gábor

VELENCE

Jegyzetek, útközben

(Belépőjegy) Utoljára kisebbik lányommal jártam 1990 nyarán a Dózse-palotában. Történeteket meséltem a dózseválasztás rejtelméről (Velençe kormányzati rendszere páratlan volt s páratlanul bonyolult. A valódi hatalom kifürkészhetetlen névtelenségbe burkolódzott. A dózse - a trecento óta csekély a hatalma - tizmenetes választás eredményeként ülhetett a trónra. A Nagy Tanács először sorshúzással választott egy kis bizottságot, e bizottság sorshúzással tagjaiból egy még kisebb bizottságot, az titkos szavazással egy nagyobb bizottságot, az sorshúzással megint egy kisebb bizottságot. És így tovább. Végül a kilencedik bizottság összeült, és - az eredmény meghozataláig a terembe zárva - megválasztotta a dózsét), mutattam a Nagy Tanácsterem falán a dózsék arcképét (Ott jobbra miért nincs kép? - mutatott lányom egy aranykeretes fekete foltra. - Falier dózsét lefejezték, neki nem dukált öröklét és portré - magyaráztam), át-bújunk a Sóhajok hídja szűk járatán, melyen visszaérkeztünk a börtönből a Dózse-palotába (Itt valaha ablak volt és amikor a palota falának a XVI. század végén „neki támasztották” az épülő hidat, befalazták; csak-hogy a turisták így nem tudtak folyamatosan közlekedni, ezért a Dózse-palota falába - a régi ablaknyíláson keresztül - ajtót vágtak, most már lehetett egyenesen továbbhaladni; ha föl nézel, látod: ennek az „ajtónak” gótikus ablaknyílás a teje), végigsétáltunk a Pi-azzettára nyíló emeleti, levegős nagy árkádsoron (Képzeld, papa, itt régen karonfogva a lányával a dózse járkált!), üldögéltünk a szenátorok termének kényelmes karosszékeiben, merengve azon, vajon hány évszázadon át

döntöttek itt emberek, országok, földrészek sorsáról (Figyeld, mindjárt jön egy ember és kézzel előretolja a nagy falióra mutatóját, itt most már csak így jár az idő!), s aztán lent a díszudvaron hosszan bámultunk a cirádás márványkút mélyén rezdületlen víztükörbe.

Ezer éve, száz éve, tíz éve: aki erre járt, ezt tette.

Igaz, az elmúlt évszázadban már csak akkor, ha belépőjegyet váltott.

Kezemben a belépőjegy. *Commune di Venezia* - nagybetűkkel a felirat, fölötte mancsában törvénykönyvvel Velençe szárnyas oroszlánja, közepén a fontos tudnivalók (a jegyet a látogatás végéig meg kell őrizni, csak a váltás napján érvényes stb.), alul az ár: L 5.000. Az ötös után pont, hogy azonnal érezzük: itt ötezer lírát kell leszurkolni, ha szeretnénk bejutni a Dózse-palotába.

Hazaérkezésünk után valamelyik régi Velençe-könyvből hullott ki egy másik, fél évszázaddal korábbi belépőjegy. Kép, szöveg hajszálra azonos. Csak a papírja jobb, kellemesebb tapintású, az ábra rajzosabb, mintha régi metszet lenne, s az ára más: Lire 5,00. Az ötös után vessző, hogy azonnal érezzük: itt öt lírát

kell leszurkolni, ha szeretnénk bejutni a Dózse-palotába, s aprópénzzel, centesimókkal nem kell bajlódnunk.

Nézegetjük a két belépőjegyet.

Velençe örök. De van, ami változatlan, van, ami változik.

(Régi magyarok Velençében) Velençe mágnes: még a nehezen mozdulókat is képes magához vonzani. Kászonyi András királyi tanácsos és udvarnok, nyugalmazott aradi alispán 1795 nyarán indult el Itáliába. Tervezte a taljánok országának alapos és körültekintő megismerését, végigjárását, de aztán megtorpant Velençében, s a lagúnák városában eltöltött néhány hét után visszaindult szülőföldjére. Itthon, utazása előtti ábrándképeiben izgatta Velençe legendáriuma, de amikor ott volt, már nehezebben viselte el a másfajta emberek másfajta szokásait: „... mindezen szép erkölcsök mellett szemtelenül büszke, csalárd, s a nyereségen illetlenül is kapdos. Az asszonyi nem az ő drága öltözeteiben s gazdag ékességeiben főképpen szokott gögösködni. Alkalmatlan, sőt illetlen és mocskos szokás a velençei fogadóknak az, hogy azon kívül, hogy itt az ő sovány és ízetlen étkeiket jó drágán kell az ide-

A Dózse-palota

gennek megfizetni, még a fogadósnak szolgálói is az ebédlés alatt ajándékokat zsarolnak ki az utazótól."

Szerencsénkre nem csupán a jeles tollforgatók, kiváló írók, költők, nagy szellemek írtak úti-naplót, jegyzetet, esszét, beszámolót velencei kalandjaikról. Az utazók, a Legfelségesebb Köztársaságra kíváncsi közemberek is hazatértük után gyakran tollat ragadtak. Így aztán nem csupán a remekművekben örződött meg számunkra az elmúlt századok Velencéje, de arról is akad bőven olvasnivaló: milyen volt régen a hétköznapi Velence a hétköznapi ember számára.

Kászonyi András szerint nem túl kellemes.

Érthető. Magyar nemes volt, itthon minden faluban rendelkezésre állt a forspont, a jobbágyszekér, ha jönni-menni akart. Velencében meg gyalog kell járnia, mert magyar nemesi zsebének drága az állandó gondoláztatás.

Morgolódik is rendszeren az öregúr. És saját bőrén tanulja meg: nemcsak az a fontos, hová utazunk; az sem lényegtelen: honnan utazunk.

Tóth Lőrinc 1851-ben adta ki *Úti novelláit*. Író, csak hát... Amikor Velencéről mesél, azonnal kibújik belőle a lila lelkű poéta; nem Velencét látja, csak azt: milyen szépségesen látja - és írja le - Velence hangulatát: „A nép, mely azon ég alatt a déli napnak tengeri lég által sem eléggé mérsékelt heve elől szobákba kénytelen rejtezni, most örömliehegve tódult a partok- s csatornákra, a Márk-térre s Lidóra; kitárta kebelét a tengerről lengő enyhe szél csókjainak s vígan csevegve hódolt tarka kedvtöltéseinek.”

Egy biztos: Tóth Lőrinc boldog volt Velencében.

Pados János 1863-ban szintén. De ő szeretőn, ha mindazt, amit Velencében látott, mások is láthatnák: beszámol, tájékoztat, leltároz, leír, ismertet. Gyenge író, de rendszerető lélek, utazóként is rendet tart emlékei között: „Szent Márk

Agostino Barbarigo
dózse képmása.
Marco Basaiti
festménye

A Sóhajok hídja

tére, mely hosszú négyszöget képez, és három oldalán széles, sétára alkalmas árkádokkal és drága kirakatu boltokkal van ellátva, a legnevezetesebb tér, nemcsak Velencében, hanem egész Európában; hol minden, mi a városban szép van és jeles, fényes és csábító, áru és nő, összegyűl, és a legtarkább vegyületet képezi. Énekesek, zenészek, ezermesterek, kagyló-, narancs- és virágárusok és árusnők, mulattatják és bosszantják a közönséget; amint kinek hangulata hozza magával. Aki a velencei életéről hű képet akar magának szerezni, az ide jöjjön; itt föltalálhat mindent:

fényt és nyomort. Nappal mulathatja magát sz. Márk galambjaival, melyek százankint lepik el a nagy kőtáblákkal borított piacot, és várják a járókelők kezéből táplálékukat; mire nézve hajdan különös alapítványok tétettek; este pedig ha valamely kávéház előtt leül, gyönyörrel úszhat a lámpák és világító tüzek bűvös fényében."

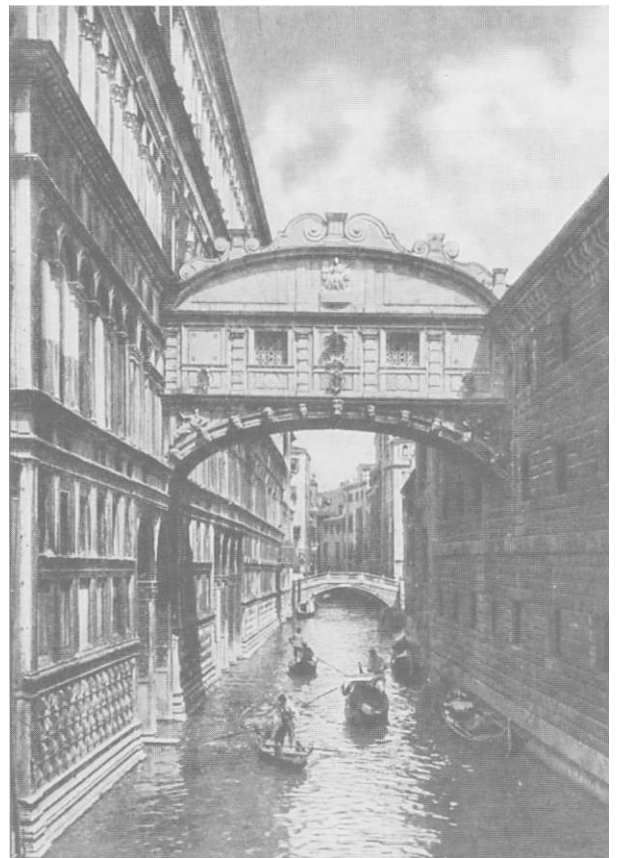
Van aztán utazó, akiből Velencében kibújik a fűzfapoéta. És gátlás nélkül áradnak belőle a Velencét dicsőítő verssorok. Horváth Vince Kassán, 1871-ben, saját kiadásában jelentette meg lelken-dezve zengő klapanciákat:

*S mint e csoda város kebeléig uszál,
Sötét gondolákból kölépcsőkre jutái,
Szemed egyre mereng kékes*

csatornákon,

*Miket tenger képez szűk, és tág utcákon,
Halkan csúszik itten a sok gyászos sajka,
Mintha örökösen fátyol csüggne rajta...*

E verzetet nem jegyzi a magyar költészet aranykönyvének lapjain. De ne törjünk rögvest pálcát a fellelkesült költői szándék fölött. Nem Horváth Vince volt az egyetlen, aki ilyen

elragadtatottan áradozott velencei élményeiről, s szükségét érezte, hogy versbe foglalja lelke líraian vonagló áradását. De mert Horváth Vince időt s pénzt nem kímélve versét kinyom-

tatta, e „költeményt" olvasva sokan rádöbbsentek arra: nem feltétlenül kell versbe szedni Velencében fellobbanó érzéseinket, emlékeinket - szépek, kedvesek, örömet fakasztóak azok akkor is, ha bölcsen és szemérmesen megőrizzzük magunknak, magunkban.

Sajnos nem minden utazó hajlamos az önmérsékletre. Mezei Ernő 1877-ben így áradozik: „A nap fénye, város és vidék, ég és víz valóban feledhetlen egésszé egyesülnek Velencében. Kivált ha azt a Lidó szigetéről nézzük, mely mint egy szingazdag s harmatgyöngyökből csillogó tengeri növény emelkedik a lagúnák és az Adria habjaiból. A napnak sugaraí oly tisztán verődnek vissza a távoli palotákról, a magas kupolákról és a kék hullámokról, hogy kétkedni tudunk: onnét a mennyboltozaton függő égitestből jönnek-e azok, és nem-e éppen megfordítva a vízbe temetett visszképből hának-e fölfelé."

(Csak emlékeztetőül: ugyanebben az évben Mikszáth Kálmán nyomorog: írásai nem kellene senkinek!)

Mezei Ernő mentségére szolgál, hogy huszonhat évesen írta e könyvét, újabb szépirodalmi művel nem ajándékozta meg hazánkat, újságíró lett, majd országgyűlési képviselő, politikus.

Mindenki jól járt.

Virter Károly 1881-ben megjelent korszerű könyvében korszerű Velence-élmény olvasható. Ekkor készülnek az első szemérmes aktfotók, divat a mély dekoltázs, a csábító tekintet s bárhol, bármikor a női bájokról csevegni. Virter úr Velencében is legfőképpen a „menyecskék" izgató bájait veszi észre: „Ha tovább, a kútra menő velencei szép leányok, a hamiskás menyecskék is, távoztukkor, finoman metszett piros picí ajkaikból, andalító lágy danát dúdolnak feléd, nem bánthat meg, hogy a nép közé vegyülettél, hol több az igaz, természetes, kevesebb a mesterkéltnél és fátyolozott, szóval: több a lélek, mint köreidnek gyakran álca alá rejtett egész valóján s udvarias gorombáskodásán."

Azért, mert valaki utálja a mesterkéltnél és nem természetes modort, írhat még mesterkélten és természetellenes modorban. Abban a mesterkéltnél és természetellenes világban Virter úr azt nagyon pontosan érezte Velencében, hogy az általa menyecskének titulált bájos velencei donna piros picí ajka neki danáit.

Nem kétséges, hogy megegyeztek. Álca és fátyol nélkül.

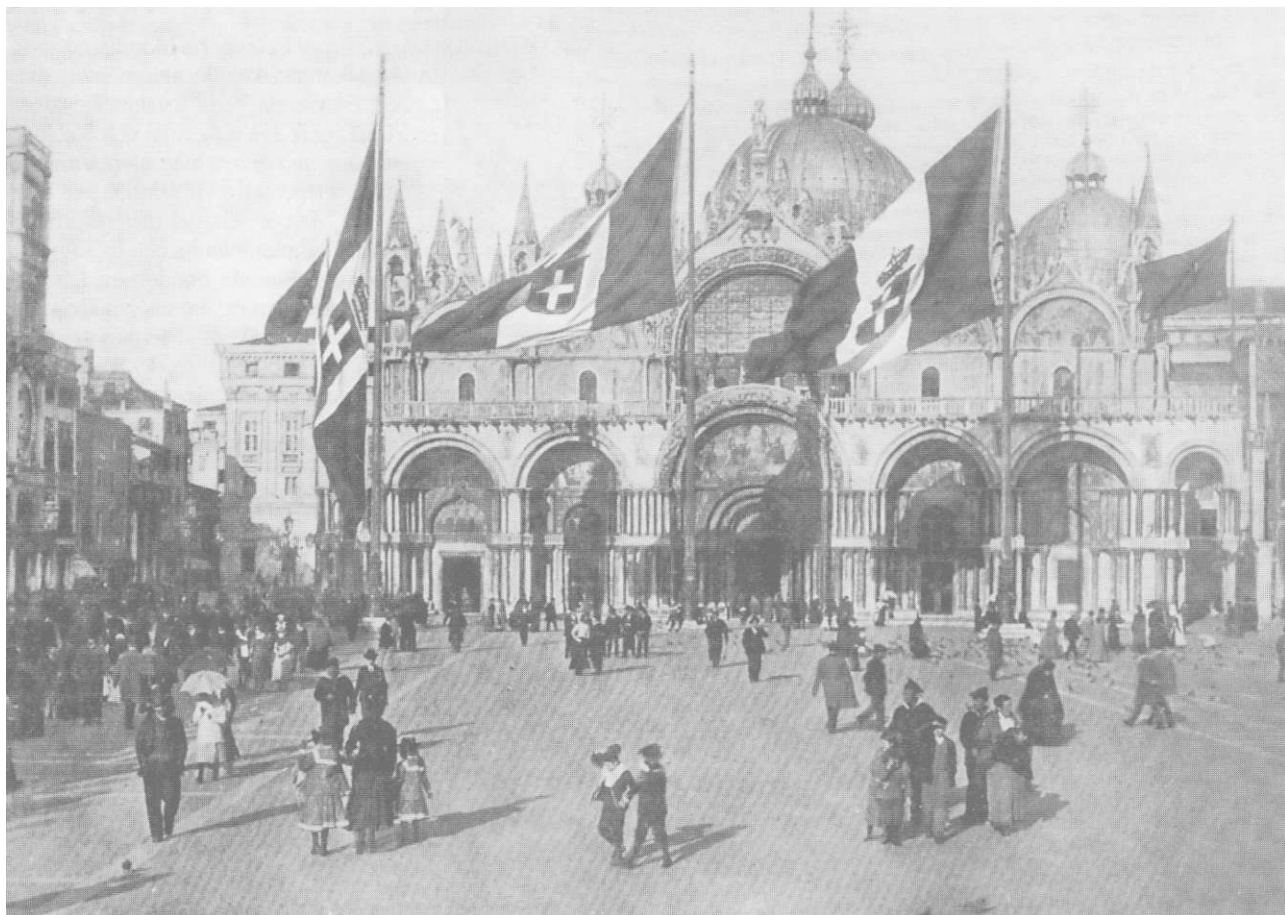
Ki mire kíváncsi: Velence kiszolgálja az utazókat.

Van utazó, aki úgy érzi: fel kell térképeznie a város múltját, jelenét, jövőjét, mert utazása célja: ismereteket szerezni. „Mióta Velence megint olasz város, ipara, kereskedése éledni látszik; hasznára volt a Szezi csatorna átfürása. Lakossága 130.000-re szaporodott; de még sok ház üres, kevés a jólét s a nagy múlthoz képest bizony sápadt a jelen. Meglátjuk mit hoz a jövő?" - fejezi be könyvét De Gerando Attila 1887-ben.

Van, aki csodálkozik. S nem is titkolja: álmai Velencéjét meg sem közelíti a valódi. Lekly Gyula 1888-ban azért azt is észreveszi: Velence nemcsak piszkos, de szívélyes város is: „Az utcák, melyeken keresztülmentünk, piszkosak voltak, egyik-másik nyílásánál az előtűnő csatorna szemetes, büzhödt vize árasztá rossz levegőjét. Többnyire nagyon régi házak, melyeknek alsó részét sötét bolt-helyiségek foglalják el. Egy ilyen kis bolt ajtója előtt egy serpenyőben forgács égett, éppen szivarra akartam gyújtani, mikor észrevettem ezt, odamentem, hogy felhasználjam a tüzet szivarom meggyújtására. Megkérdeztem, hogy miért égeti a tüzet? Mire az olasz azt válaszolta, azért, hogy aki fázik, megmelegedhes-

Ünnepség a Canal Grandén

A Szent Márk tér

Ádám és Éva a Szent Márk Bazilika mozaikképén

sék. *S mindjárt éltem is az alkalommal, kezeimet melengetve a tűznél. Alig, hogy tovább mentünk, láttam, mint melengették mások is magukat a tűznél. Ezt a módját a melegedésnek azután sok helyen láttam még."*

Dessewffy Sándor 1900-ban zarándokútra indult Velencébe, s könyvében zarándoklatáról számol be. Amúgy begyűjti a szükségesnek ítélt tudnivalókat, s derék püspökhöz illően lelkében egyensúlyt teremt. A világ billeg. A püspök úr lelke nem: „*Kiállja-e Velence az összehasonlítást Rómával, az örök várossal? Bizonyosan nem. Mind a kettő egyetlen a maga nemében. Cossa, az ismert modern költő azonban ki tudja egyenlíteni az ellentétet, elnevezve Velencét a tenger Rómájának. A pompás hasonlattal mind a két fél meg lehet elégedve."*

Igaz, a világ folyton változik, Velencében is. Eck Péter 1915-ben - háború van, de ez számára nem fontos - már XX. századi utazó: nézelődik, bámul.

boldog, aztán hazamegy. És hazavisz magával egy darab Velencét. Az az övé, azt már tőle nem veheti senki el.

Velence furcsa tükör; az utazó megnézi magát benne, s a lelkes városnéző útleírásában Velence az utazóra kezd hasonlítani. „*Velence külsőleg azért egészen a régi maradt, a palotákról letöredeztek ugyan a címerek, hullóban az épületek vakolata is,*

a nehéz tölgyfa ajtók repedezettek, a vasvereteket kimarta rég az idő, de a múlt nem újhodott fel, minden úgy van, ahogy régen volt. Csak az emberek változtak meg s az új Velencében immár a modern kor szelleme él."

Akkoriban 1, azaz egy líra volt a belépőjegy ára a Dózse-palotába.

Velence örök. Csak van, ami változik, s van, ami változatlan.

*

(*Süllyed Velence?!*) Mondják, jajongják, sikoltják, közlik: még néhány évtized, és víz alá kerül a lagúnák városa. Másfél száz éve még ritka volt Velencében az *acqua alta*, a magas víz, amikor a dagály megemeli a víz szintjét, és a Piazzza San Marcót néha fél métercs víz borítja. A templomban vízben tocsognak a turisták, a Piazzán gondolázni lehet. A múlt században ritkán, napjainkban már aggasztóan gyakran. Merthogy valaha tudták az okos velenceiek, hogyan kell gátakkal, a hajózás szabályozásával megvédeni tengerre épült városukat. A velenceiek ezer éven keresztül betartot-

A torcellói bazilika mozaikjának részlete

Acqua alta...

ták azt a szabályt, hogy csak akkora és olyan technikai fejlődést szorgalmazzanak, amely nem veszélyezteti városuk életben maradását.

Nem ismerték azt a fogalmat: *környezetvédelem*. Csak ezer éven keresztül bölcsen óvták környezetüket.

Aztán ránk szakadt a XX. század. Villanyvezeték, gázvezeték, tankhajók, kikötők, olajipar, építőipar, idegenforgalom-ipar.

Rettenetes súlyok a Tengerek Királynőjének kecses vállain.

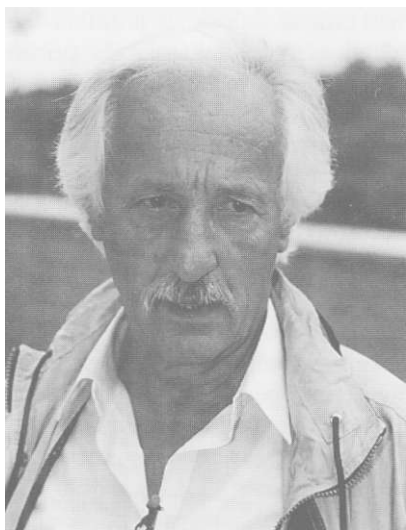
Amikor a mosolygó turistákkal, gazdag üzletekkel, pillanatnyi boldogsággal zsúfolt Velence síkátoraiban, lagúnáiban kóborolunk, amikor megállunk a Rialto árkádjai alatt, s a nagy hangon portékájukat kínáló árusokkal próbálunk megalkudni valamely szívünknek kedves Velence-darabra, amikor Murano vagy Burano kaeskarings zezugai felé röpit a gondola, vagy a kihalt romsziget, Torcello felé pöfög velünk a vaporetto, ha álmodozva álldogálunk a Campanile száz méter magas párkányára dőlve s merengve a vízi város múltján, jelenén, jövőjén, bámuljuk a tenger peremén elsüllyedő szigetek körvonalait, amikor hazafelé robogunk autón, száguldunk repülön, vonaton, s agytekervényeink rekeszeiben, könyvespolcunkon s dobozokban raktározzuk el emlékeinket - történeteket, köveket, könyveket, fényképeket -, nem árt, ha az is eszünkbe jut: süllyed a város.

Lehet, hogy meg lehetett volna menteni. Lehet, hogy már nem lehet megmenteni. Így süllyedés közben ezt nehéz eldönteni.

Egy biztos: Velence örök. Csak van, ami változik, s van, ami változatlan. ■

VILENICA '98

Közép-európai beszélgetések

VENO TAUFER költő, Vilenica leköszönt elnöke

— Ön Vilenica szellemi atyja. Mikor és hogyan született meg a közép-európai írótalálkozó gondolata?

- Hosszú vajúdás után jött a világra. Mindig nehézségeim voltak ugyanis, valahányszor költőtársaimmal az USA-ban, Angliában, Franciaországban jártam, ha el kellett magyaráznom, hogy szlovén költő vagyok, hogy nem „szerbhorvát” nyelven írok, hogy a szlovén kultúra mennyiben sajátos. Jugoszlávia állampolgára voltam, és mindezt nehéz volt elmagyarázni. Gyorsan megértették azonban, hogy milyen nyelvet beszélek, milyen a mentalitásom, miből ered a tradícióm, amikor elmondtam, hogy közép-európai vagyok. Közép-európai tudatom kereste azt a konkrét helyet, ahol ez kifejezésre juthat. És 1985-ben eljutottam a Szlovén Íróegyesület küldöttként

egy rendezvényre a Vilenica-barlangba. Rögtön tudtam, hogy itt olyasminek kell történnie, ami jelképezi ezt a régiót. 1986-ban volt az első találkozó, Közép-Európa még nem létezett, úgyszólván valamennyien a föld alatt voltunk, szükségszerűen volt az *underground* e kultúrák állandó jelzője. Ilyen volt az irodalom, ilyen volt az ellenzékiesség. A Karszt világa, a cseppkőbarlangok nemcsak ezt jelképezték, hanem az irodalomnak azt az alapihletét is, amely a mélyből, a tudatalattiból tör fel.

A Vilenica-gondolatnak ma is eleven ez a rétege. Az egykori politikai színezet eltűnt, mivel Közép-Európa realitássá vált. Olyan realitássá azonban, amelyben az íróknak, szellemi embereknek harcolniuk kell Közép-Európa igazi eszméjéért.

- Mikor következett be a fordulat a találkozó megítélésében?

- 1991-ben Vilenica kivételes fölfedezésre adott alkalmat a világ íróinak, akik eljöttek ide a jugoszláviai háború idején. Láthatták, hogy Szlovéniában a világ normális, itt csak tíz napig tartott a háború. Mélyen együttérettünk azonban horvát, boszniai és szerbiai kollégáinkkal, az ottani haladó értelmiségeikkel. És Vilenica segítette a világnak megérteni, miért kellett az ideologikus, kommunista, szerbek vezette Jugoszláviának szétesnie. Vilenica nemcsak Közép-Európa kultúráinak különbözőségeire mutatott rá, hanem a jugoszláviaiakéra is. Azok is autonóm kultúrák, különbözőek, és a maguk autentikus kifejezésére törekednek.

- Milyen módon segíti ma Vilenica a kulturális párbeszédet?

- Figyelmezteti az önelégült nyugati világot a közép-európai régió erős kulturális tökéjére, hagyományaira, sokszínűségére, a világban

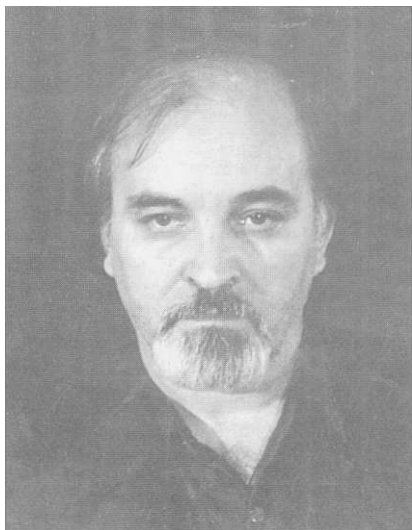
kevésbé ismert kis népek kultúrájára. A kultúra nagysága egyébként nem függ a lélekszámtól. Kisszámú csoport is rendelkezhet intenzív kultúrával, ilyenek a magyarok, a szlovének, a csehek is. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, a közép-európai kultúra ma intenzívebb, mint mondjuk az amerikai vagy a francia.

- Nem jelentik-e a nyelvi korlátok a végső, ámde igen nagy akadályt?

- A nyelv erős gátat jelent, de az ilyen eseményeken részt vesz sok olyan szerző, aki fordító is egyben. Ha a költők megismerik egymást, ha az írók fordítóira találnak, akkor jobb átültetések szülehetnek. Minden fordítással elvesz valami a mű intenzitásából, és legyen bármily kongeniális a fordítás, az új műalkotást, új kontextust jelent egy új környezetben.

- Tíz év elteltével, Esterházy Péter díja óta ismét van magyar díjazottja a találkozóknak Nadas Péter személyében. Hogyan születik meg a döntés a Vilenica-díj odaítéléséről?

- A zsűrinek az összes érintett országban, valamennyi irodalomhoz vannak tanácsadói, konzultánsai. Gyűjtjük az információkat, az egyes írókra, művekre érkező jelzéseket. Esterházy Péter akkor kapta meg a díjat, amikor Közép-Európa irodalmának egyik legfényesebb nevéként ragyogott - együtt Nadas Péterével. Személy szerint angol fordításban találok Nadas írásaival, megkaptam a munkásságát kísérő rendkívül alapos kritikákat - és aztán már rövid út vezetett a javaslattevésig. E pillanatban a térség egyik legérdekesebb, legintenzívebb irodalma a magyar. És helyénvalónak tartom, hogy erre Vilenica is felhívja a figyelmet.

EVALD FLISAR író, a Szlovén íróegyesület elnöke

- Önnek van egy íróasztala Ljubljanában és egy Londonban, hisz szlovénül és angolul egyaránt ír. Hogyan határozza meg írásait ez a kétnyelvűség?

- Az igazság az, hogy három íróasztalom van Ljubljanában, kettő Londonban. Nem mintha jókedvemben vándorolnék egyik asztaltól a másikig, hanem mert annyira rendetlen vagyok, hogy mire szétrakhatnám a dolgaimat, akkora felfordulást kell csinálnom, hogy szinte lehetetlen rendet rakni. Ezért könnyebb több asztalon dolgozni. Persze az egyiket számítógéppel írok, a másikon írógéppel vagy kézzel, más-más nyelven és más-más témákról. Persze végül az ember lehorgonyoz az egyiknél, és aztán befejez egy munkát.

- Ez szinte jelképe az ön két vagy netán több kultúrához való kötődésének is.

- Ez a kérdés hovatovább fölöslegesnek tűnik, mert számomra a kultúra lényegében egy. Ha Angliában élek, automatikusan kapcsolódom egy olyan kultúra áramába, amelyben otthonosan mozogok, és ha Indiába megyek, ott is otthon érzem ma-

gam. Hosszú ideig éltem Ausztráliában, ahol mondhatni szintén otthon vagyok. A kulturális különbségek engem sohasem zavartak, ugyanis először mindig azt láttam meg, ami közös e kultúrákban, és aztán mindig annak eredtem a nyomába.

- Milyen akkor a viszonya a nyelvhez, amelyben ír: az angolhoz, illetve anyanyelvéhez, a szlovénhez?

- Az én anyanyelvem, ha már itt tartunk, a murántúli nyelv, amelyet egyesek a szlovén egy dialektusának tartanak. Ez szerintem nem igaz, ez egy igen specifikus szláv nyelv, amelyre a magyar, illetve a magyar gondolkodásmód is erős hatást gyakorolt. Ez az én anyanyelvem, amit gyermekként megtanultam, és így az irodalmi szlovén az első megtanult nyelv volt az életemben. Erre következett az angol, és nem okozott különösebb problémát. Valahogy háromfázisúan gondolkodom. Bizonyos dolgokról még mindig murántúli nyelven gondolkodom, ezek valók a legintimebb szférából. A szlovénhoz persze mélyen, metafizikusan kötődöm, és általa a múlt-hoz, a történelemhez, a nemzet lelkületéhez. Az angol pedig valahol a felszínen marad, abban mindez fölösleges, az automatikusan működik.

— Vilenicán beszélgetve milyennek látja a kultúra, az irodalom helyzetét, az egyes irodalmak egymáshoz való kapcsolatát?

— Nekünk, e régió íróinak új az a helyzet, amelyben az irodalom közömbös. Itt az írók erkölcsi imperatívusztól indítva írnak, az író afféle vátesz volt mostanáig ebben a régióban, ahol sokáig nélkülöztük a szólásszabadságot. Ahogy ez a helyzet megváltozott, a tollforgatók szerepe leértékelődött. Várható volt ez a közöny, hisz korábban az írók tudták és merték artikulálni akár az egész nép elfojtott potenciáljait. Erre már nincs szükség, mert bárki elmondhat bármit, még többet is. Eljött a szó inflációja, majd a szó devalvációja. Ha szabad ezt a kifejezést használnom, a szó olyan lett, mint egy vén kurva.

Az irodalmaknak most azokat a szavakat kell megtanulniuk, amelyekre az emberek még oda tudnak figyelni. Mert ez még lehetséges

mindannak a kozmikus porfelhőnek a közepette is, ami reánk zúdul a médiumokon keresztül. Azt hiszem, az író által megteremthető az a csend, amelyben az ember még képes odafigyelni önmagára.

- Nem csak Szlovéniára gondol ezzel?

- Az egész volt kommunista világra gondolok, amely olyan radikálisan megváltozott. Mivel nem volt más erő, az íróknak itt politikai feladatokat kellett ellátnia, és primér feladatát ekkor egy időre felfüggesztette. Az irodalom elsődleges feladata azonban az ember belső világának feltárása, az önmagára való ráismertetés. Tíz év elteltével a dolgok lassan a helyükre kerülnek, és az irodalom feladata a világ e részén is olyan lesz, mint bárhol másutt. Nem éppen központi, de nem is marginális szerep. Az író szava pedig számítógépek és internet mellett és ellenére is igen erős lesz.

ALEŠ DEBELJAK költő, esszéíró

- A magyar irodalom áll az idei Vilenica-találkozó középpontjában. Hogyan látja e találkozót, a párbeszédnek ezt a formáját?

- Vilenica Közép-Európa írói intellektuális véleménycseréjének több okból is egyik legfontosabb fő-

ruma. Lehetőséget nyújt az álláspontok, vélemények, nézetek közvetlen cseréjére, olyan kérdések megvitatására, amelyek mindannyiunkat érintenek. Ezek egyike az osztrák-magyar birodalom öröksége, a másik pedig a kommunizmus hagyatéka, azaz a posztkommunista átmenet kérdései. Nem hiszem, hogy könnyű volna átlépnünk a liberális demokráciába anélkül, hogy a múltunkkal ne szembesülnénk. Egyfelől kritikusan kell értelmeznünk a kommunista totalitarizmusnak a mentalitásra gyakorolt hatását, amit valószínűleg nehezebb kiheverni, mint a gazdasági következményeket. Úgy vélem, a kommunizmus szublimált, alattomos módon gyarmatosított bennünket, sokkal inkább, mint azt hajlandók volnánk elismerni. A másik örökség az osztrák-magyar monarchia soknyelvűsége, multikulturalitása, amely egyre sebesebben tűnik el. Nem mintha új, nemzetek fölötti mentalitás volna alakulóban, hanem mert ezek az országok az egykori vasfüggönytől keletre szembesültek a globalizáció kihívásával.

- *Hogyan szemléli mindezt az irodalom? Vajon nem politikai problémakör ez? Egyáltalán beleillik az irodalom témakörébe vagy éppen séggel kilóg onnan?*

- Nem hinném, hogy ezzel csak hivatásos politikusok foglalkozhatnak. Ez a két téma az író és közönsége figyelmét a mindennapi élet apró részleteire összpontosítja, és ezzel tesz lehetővé egy tágabb kitekintést. Mialatt a politika összeköti a szálakat, a hatalom birtoklásáért harcol, az író madártávlatból szemlélődik, majd békaperspektívára összpontosít. Vilenica barlangja, búvópatakja azt az ambíciót jelképezi, hogy az író, az irodalom lépjen ki a reflektorfénybe, ugyanakkor rejtőzék magányba, ahol a nagy művek megszülehetnek. Nem terjedelemre gondolok, hanem a személyes, kiemelten önéletrajzi, közvetlen egzisztenciális tapasztalatra és az egyetemesebb folyamatokra. E kettő találkozási pontján születnek meg a fontos művek, e ponton hangzanak el a legfontosabb, legvalódibb kérdések. A feleletet pedig az alkotás kínjaiban vajúdjuk ki az író.

- *Két éve a Collegium Budapest ösztöndíjasaként hogyan látta mindezt?*

- Az egykori k. u. k. birodalom második fővárosában töltött idő igen termékeny volt, egy sor terjedelmesebb munkát fejeztem be Budapesten, többek között azt a kötetet, amely talán a legkedvesebb mind között. Ez *A város és a gyermek*, amelynek verseiben mindazt össze akartam sűríteni, amiről az előbb beszéltem. A meditációt egy olyan univerzális jelenségről, mint a volt Jugoszláviában kirobbant háború, és az életre való rácsodálkozásnak azt a mély és meghitt élményét, amit első gyermekem, Klára megszületése jelentett számomra. Ez a személyes és a kollektív tapasztalat, egyfelől a veszteség, a destrukció, a pusztulás, Jugoszlávia széthullása, Szarajevó tragédiája. Másfelől az új életbe vetett remény, a hit és az öröm, az én személyes bekapcsolódásom az élet hatalmas folyamatába, a létezés láncolatába.

Különösen fontos még számomra, hogy a könyv mondhatni önkéntes száműzetésben született a Duna pesti és budai partján. A tolerancia szellemét, a különbözőben a közös keresését testesíti meg a mai Budapest, gyönyörködtem csodálatos századfordulós építészetében és abban a számomra szokatlan energiában, amellyel a magyarok sietve megújítják fővárosukat, és nemcsak architektúrájában, hanem szellemében is.

Ezt sugallta számomra egy sor intézmény, amely Budapestet ismét Közép-Európa fővárosává teszi. A magyarok, az értelmiség, az írók igencsak tudatában vannak, hogy nem maradhatnak az elszigetelt köldöknézés állapotában, hanem autonóm, innovatív hozzájárulást adhatnak az emberiség közös kincsesházához, a Nyugat-Európával folytatott dialógus, a kétirányú utca elve szerint.

Akik itt élünk, Közép-Európában, sokáig afféle elveszett paradicsomként tekintettünk Nyugat-Európára, amelybe a kommunizmus bukása után majd elegánsan visszatérhetünk. És ahol várnak bennünket. Tény, hogy ma Közép-Európa afféle váróterme a fejlett Nyugat-

nak. Ezt csak politikai és gazdasági szinten tudom elfogadni, kulturális téren már semmiképpen. Bármennyire megterheli is a közép-európai kultúrát a xenofóbia, az antiszemitizmus, az etnikai fundamentalizmus, e kultúra mégis a tolerancia és a gyönyörködhető változatoság mélyrétegeiben jött létre.

Ezért tartom fontosnak, hogy e térség szellemi emberei együttműködjenek egymással, és próbálják megőrizni sajátos örökségüket, másfelől ennek artikulálására élni tudjanak a nyugati civilizáció univerzális kódjaival.

- *Ezeket a gondolatokat hogyan fogja össze az ön Jelenkornál idén megjelent esszékötetete, az Otthon és külföld?*

— *A csend szótára* versei után ez a második kötetem, amely a magyar közönséghez szól. Az esszéimben érintett problémakör nemcsak a partikuláris szlovén helyzethez kötődik, hanem megpróbál kitörni a nemzeti tradíció szeretetteljes, de túl szűk teréből. Az életét az otthon és külföld határán élő, legtermékenyebb írói állapotot próbáltam megrajzolni. Aki az otthon és külföld határán él, annak a határ egyre kevésbé fontos, noha állandóan tudatában van annak. Ha majd eltűnik a különbség otthon és külföld között, ha majd otthon leszünk a nagyvilágban, akkor éri el célját a globalizációs mechanizmus. Nem hiszem, hogy olyan világ volna ez, amelyben a szerb Belgrád, a szlovén Ljubljana, a magyar Budapest és az ausztrál Sidney lakóinak egyformán kellene élniük, gondolkodniuk, ugyanazt a zenét hallgatniuk, ugyanazt az ételt enniük.

Ezt a fajta homogenizációt olyan fajta kozmopolita tudattal kerülném el, amely tudatában van a saját gyökereinek, nemzeti hagyományainak, ugyanakkor képes a világban való szabad mozgásra, és élvezheti a nyugati civilizáció szellemi javait. Nem kell azt éreznie, mivel történetesen az európai kontinens kevésbé fejlett részében él, hogy azonnal ugrania kell, ha a divattrendek aktuális vezetői közül Berlinben, Londonban vagy Párizsban valaki eltüsszenti magát.

Gállos Orsolya

SZÍNHÁZI FESZTIVÁL

NAGYVÁRADON ÉS SEPSISZENTGYÖRGYÖN

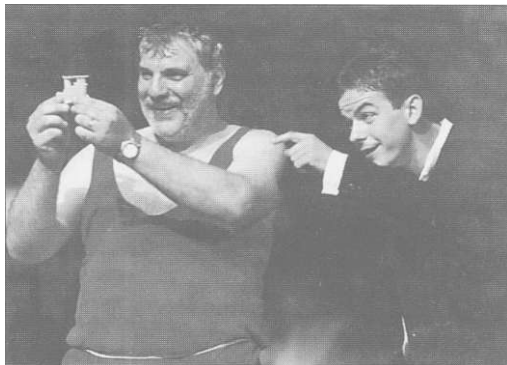
1998 szeptembere-októbere különleges pezsgést hozott a romániai magyar színházi életbe: csepürágók hada indult Nagyváradra és Sepsiszentgyörgyre, hogy az *évfordulók* előtt tisztelegve megmutathassák teátrumi tudományukat. Nagyvárad, az Ady Endrét is fölbújtó Pece-parti Párizs az itteni hivatásos magyar színjátszás megszületésének 200. évfordulóját ünnepli, Sepsiszent-

Hubay Miklós: Hová lett a Rózsa Lelke? (Csokonai Színház, Debrecen - Csikos Sándor, Szilágyi Enikő, Várnai Szilárd, Sárközy Zoltán, Majzik Edit)

Spiró György: Csirkefej (Bulandra Színház, Bukarest - Don Ana, Vlad Zamfirescu)

györgy, Háromszék fővárosa pedig arra büszke, hogy a rendszerváltással új névhez jutott Tamási Áron Állami Magyar Színház épp fél évszázaddal ezelőtt kezdte meg - a tájolással sok évtizedekig a szomszéd megyékre is kiható - tevékenységét.

Görgey Gábor: Komámasszony, hol a stukker? (Nottara Színház, Bukarest - Valentin Teodosiu, Emil Hossu, Horațiu Mălăele) (Jobbra középen)

Nádas Péter: Találkozás (Nemzeti Színház, Tompa Miklós Társulat, Marosváráshely - Sebestyén Ába, Farkas Ibolya)

Összekapcsolható-e a két ünnep, Várad és Szentgyörgy - szerencsére más-más karakterű - fesztiváljai magukon viselik-e a közös jegyet: egy nagy lélekszámú nemzetiség önismertetének ébren tartását? Természetesen azzal az összetettséggel, hogy a színház nem csupán a szórakoztatva tanítás, a magyar szó továbbélésének az eszköze, hanem a nézőben katartikus élményt keltve lélekújító próba is. Tovább terhelhető-e a pódiumi játék - a diktatúrában a nézővel való összekacsintás szinte szükségszerű volt - a történelem, a politika, a közügy stb. dolgaival, és a létében megtámadott (magyar és román) közösség önvédelmét szolgáló, s a hatalom torzításait ha csak

esztétikailag kiigazító ellenlépésekkel? Pintilie, Ciulei és Harag György *fölbátorító* előadásaikkal (totális színház) fölhalmoztak-e annyi *robbanóanyagot*, hogy követőik Bukaresttől Kolozsvárig, Craiovától Gyergyószentmiklósig vagy Sepsiszentgyörgyig bőven merítve e kincsből maguk is érvényt szerezhessenek az újfajta színpadi látásnak és értelmezésnek?

Kérdés kérdés hátán. S a két színházi találkozó csaknem húsz előadása többé-kevésbé választ is adott rájuk. A Váradra elzarándokoló debreceniek (Csokonai Színház) és budapestiek (Nemzeti Színház), a fogadó színházzal karöltve, a történelmet is bolygató „hagyományos színház” mellett tettek hitet. Hubay Miklós líraian groteszk Európa-dramája (*Hová lett a*

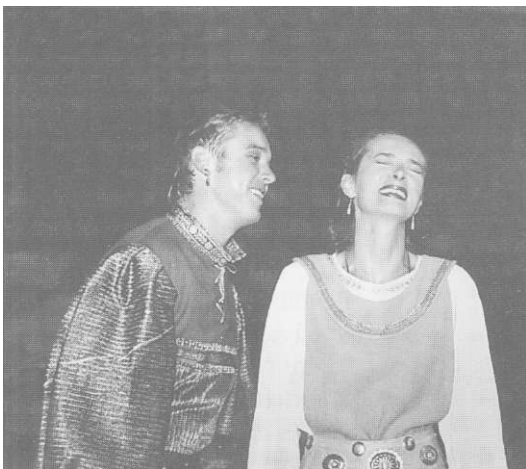
Witkiewicz: Az őrült és az apáca (Figura Stúdió Színház, Gyergyószentmiklós - Blénessy Enikő, Vadas László)

Katona József: Bánk bán (Nagyvárad Allami Színház, Szigligeti Társulat - ifj. Kovács Levente. Sólyom Katalin) (Balra)

Rózsa Lelke?) persze más gondolatot vet föl, mint Németh László *Villámfénynél* című színműve, nem beszélve az intellektuálissá s így modernné (?) változó várad *Bánk bánról*, ám a rendezők értelmezései bizonyítják - leghatásosabban a furcsa Nizsinszkij-portrét sorsképletté emelő Lengyel Györgyé -, hogy mindennek helye van a színházi palettán, ha általa megszólíttatik a közönség.

A bicentenáriumi fesztivál modernségét a kolozsvári *Székely fonó*

Euripidész-Seneca-Purcárete: Phaedra (Craiovai Nemzeti Színház - Leni Pintea-Homeag, Valeriu Dogaru, Angel Răbaboc)

Márai Sándor: San Gennaro vére (Illyés Kinga, Márosvásárhely) (Középen balra)

Csehov-Kiss Csaba: De mi lett a nővel? (Győri Nemzeti Színház Padlásszínháza - Gyabronka József, Horváth Lajos Ottó, Honti György

Ionesco: A székek (Állami Magyar Színház, Kolozsvár - Stief Magda m. v.)

és a craiovai *Phaedra* jelentette. Az előbbiben a rendező, Demény Attila a szokásos néprajzi rekvizitumokból épp egy hatásos jelképrendszerrel (*élet - halál*) emelte ki, s tette izgalmasan elevénné Kodály székelyfalukéjét. Az Euripidészből és Senecából kiinduló, a *Phedra*-szövegeket egy kissé lefokozó s ugyanakkor a mozgás- és látványszínházzal a pro-

jöllehet érdekességekben sem szü-
kölködött, egy kissé elfárasztotta a
nézőt. A kolozsvári Ionesco-értelme-
zés, Vlad Mugur m. v. hatásosságá-
ban is riasztó *A székek*-interpretáció-
ja két színésznek nyújtott módot ar-
ra, hogy abszurditásból abszurditás-
ba szédülve megmutassa átváltozó-
képességét. Nomen est omen, az *őrü-
letnek* csaknem ezt a színét hordozta
a gyergyószentmiklósi *Az őrült és az
apáca* is, Árkosi Árpád fanyarságá-
ban megbotránkoztató, pontos rende-
zésében.

A hazaiak ugyancsak felnőttek a
feladathoz, hiszen előadásaikban -

Németh László: Villámfénynél (Nemzeti
Színház, Budapest 97, Moór Mariana,
Császár Angéla)

dukciónak külön-
leges izzást adó craio-
vai rendező, Purcăre-
te *sejtelmes* képi vi-
lága s az így fantasz-
tikus látomássá tö-
mörített 72 perc -
csoda. (Melyben
nem kis része van az
ugyancsak főszerep-
lővé váló kórusnak.)

A nagyváradi
fesztivált irodalmi
műsorok, könyvbe-
mutatók s a kétszáz
esztendő jól doku-
mentáló színháztörténeti előadások
tették teljessé. Még a helybeli román
napilap, a *Crișana* értetlenkedő,
gyakran támadó cikkei sem ártottak
az egész várost megmozgató, *Szigli-
geti házát* (Ady) csak erősítő rendez-
vényesorozatnak.

A sepsiszentgyörgyi Teátrum
Fesztivál jóval mozgalmasabb (s
ezáltal *zsúfoltabb* is) volt, mint a
váradi találkozó. Valamelyik napon
három színházi előadásban is gyö-
nyörködhattunk. (Az egyik ilyen
„hosszú menetelés” zárásaként pél-
dául a főtéri katolikus templomban
a beregszásziak *Gyilkosság a szé-
kesegyházban* című Eliot-produkció-
jában.) A meghívottak tág köre - a
győri Padlásszínháztól a bukaresti
Bulandra Színházig vagy a gyer-
gyószentmiklósi Figura Studiótól a
temesvári és kolozsvári társulatokig
- biztosíték volt arra, hogy a külön-
féle modern játzsási módok verse-

Szép Ernő: Völegény (Nagyvá-
rad, 19 — Kovács Enikő, Solyom
Katalin, Ács Tibor, Firtos Edit)

melyekből kettő stúdió-pro-
dukció (Euripidész: *Alkésztis*;
Molière: *Don Juan*) tűz,
lendület volt, s nemkülönben
elbűvölő erő. Különösen Bos-
csárdi László modern Tamá-
si-értelmezése (*Ősvigasztalás*) - az
Alkésztiszt szintén ő
jegyezte - figyelemre méltó,
s kiváltképp az a *látványos*
értelmezői munka, ahogyan
az igencsak meghúzott szö-

veg szimbólumait fokról fokra ki-
bontotta. Illyés Kinga megtört lelkű
őregasszonya vallomásának mély-
ségével közel került Márai hőséhez
(*San Gennaro vére*), s a rendező-át-
író-dramaturg Kiss Csaba nyomán
pedig Csehov úgy szólalt meg (a
novellákból meríti mese-cselekmé-
nyét a *De mi lett a nővel?*), hogy
szánk tátva maradt ennyi invenció-
zus jelenet láttán. Mindönket a há-
rom színész játéka - az oroszorszá-
gi trojkát jelképező nagybögötökkel
- csaknem az égbe röpített, kacag-
tató derüvel.

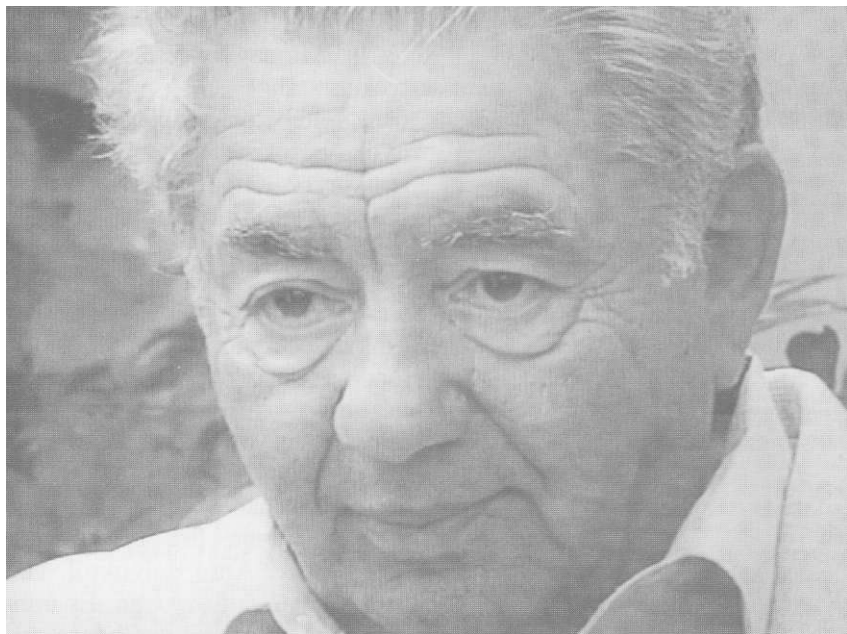
Bár a sepsiszentgyörgyi fesztivál,
a nagyváradival ellentétben, a stúdió-
színháznak (mint a rendezői önki-
teljesedés biztosítékának) szavazott
létjogot, érdekesen újszerű értelme-
zési kísérleteivel nem keveset tett a
romániai magyar teátrum modern ar-
culatának megteremtéséért.

Szakolczay Lajos

nyében elmerülő néző különleges
szellemi lakoma részese lehessen.
Ehhez természetesen több különle-
gesség is kellett. Egyik ilyen uni-
kum a magyar drámákat színpadra
vivő román színházak - a bukaresti
Nottara (Görgey Gábor: *Komám-
asszony, hol a stukker?*) és a szintén
fővárosi Bulandra (Spiró György:
Csirkefej [a fordító átköltésében
Csirkeaprólék]) sodró erejű játéka.
A Görgey-interpretációban a neve-
tés mint hullámmozgás, a Spiró-da-
rabban meg a dráma mögött meg-
búvó líraiság dominált - remek szí-
nészvezetéssel, hatásos rendezői ér-
telmezéssel.

A temesvári Csiky Gergely Álla-
mi Magyar Színház, szintén román
rendezőre bízva Musset reneszánsz-
látomásának (*Lorenzaccio*) vérbő
színekben való megjelenítését, na-
gyon is bízott Victor Ioan Frunzában.
De a hosszú, túl részletező előadás,

A JIDDIS ÍRÓ

Ichil Sraibman beszél az életéről

- Jiddis nyelvű író vagyok. Itt születtem, Besszarábiában. Több mint hatvan éve írok jiddisül. Most töltöm be a 85. évemet. Első novelláimat egy amerikai újságban közöltem, 1936-ban. Közel tíz éven át éltem Bukarestben. Ott lettem író. 1940-ben jöttem ide, akkor már irodalmi művekkel, melyeket lapokban, folyóiratokban közöltem, és egy esszé-, illetve elbeszélésgyűjteményt is megjelentettem. Itt felvettek az írószövetségbe, a Szovjetunió írószövetségében egyike voltam a tíz besszarábiai írónak. Ez éppen a háború előtt történt. Jött a háború, evakuáltak, Üzbegisztánban éltem, egy üzbég kolhozban. Ott írtam meg a könyvem a kitelepített besszarábiaiak életéről. Nagyon nehéz élet volt az. Meg szomorú is. Háború, hazátlanság... De úgy dolgoztam a mezőn, hogy tudtam, a frontnak dolgozom. Hogy a kenyér, amely ott megte-

rem, a harctérre megy. Ott írtam a *Három nyár* című könyvem, mely aztán 1946-ban jelent meg Moszkvában. Meghívtak Moszkvába, nagy szerzői estet rendeztek nekem a zsidó írók. Nagy írók voltak - nem tudom, hallottak-e rólok? Perc Markis, Icig Pfeffer, David Bergizol. Ezek voltak azok az írók, akiket aztán '52-ben Moszkvában agyonlőttek. 1952. augusztus 12-én volt a napja. Nemrég estet rendeztem itt az emlékezetükre. Mártírok voltak.

Én több mint ötven éven át írtam a moszkvai folyóiratokba, könyveket jelentettem meg Moszkvában jiddisül és oroszul, és a szovjet-zsidó irodalom írójának tartom magam. Szeretném elmondani, hogy rendeztek nemrég Kijevben egy konferenciát - a Zsidó Világtanács rendezte -, és ott én felszólaltam. Hozzászólásomnak az volt a címe: *Nacional - noszty*. A nemzeti, a zsidó jelleg a

szovjet-zsidó irodalomban. Kimutattam, hogy a szovjet zsidó írók nemzetiek voltak. Zsidók voltak - azok voltak, de ez olyan kérdés, amihez megint csak sok idő kellene, sok tér.

Megéltem én is - ahogy zsidóul mondják - hideget, meleget. Én '45 óta élek itt, mióta a kitelepítésből visszatértem. Voltak nagyon szép napjaim: amikor felvettek az írószövetségbe, vagy amikor megjelentek a könyveim. A könyveim pedig itt jelentek meg, románul - moldvai nyelven -, meg oroszul. Amikor a Szovjetunióban likvidálták a zsidó irodalmat, engem is likvidáltak. Két évre még a Szovjetunióból is kizártak. Aztán visszatértem. De mondom, mindezt, az egész életrajzomat elmeséltem a műveimben, a regényeimben. Három regényem van, köztük önéletrajzi is. De szóltam erről a miniatűrjeimben is. Nagyon sok miniatűrűt írtam, nagyon szeretem ezt a műfajt. Sokat beszélek, de keveset írok, tömörítve. Még a regényeim is novellákból, miniatűrökből állnak össze.

De közel tizenöt éven át szinte semmit nem közöltem, és ez történt az összes zsidó íróval az egész volt Szovjetunióban. Nem volt, ahol közöljék a műveiket, nem volt mit enniük, ültek otthon és írtak. Jiddisül írtak.

Pár szót szeretnék szólni az anyanyelvemről, a jiddisről, viszonyomról ehhez a nyelvhez. Én mélyen vallásos ember vagyok, vallásom a nyelv, amelyen írok, a mame-losn, a jiddis. Ez a vallásom, az istenem. Meg is rémültem ettől az igen merész gondolattól, és visszavontam. De találkoztam vele nemrég Joszif Brodskijnál - ha ismerik akit most a világ legnagyobb költői között tartanak számon, ő kimondja ezt a gondolatot. Mert, ha én hinnék Istenben, mondja ő, az lenne a szívem, ame-

lyen írok. Ezt akartam önöknek nyelvemről elmondani. Nagyon sokat lehetne beszélni erről a nyelvről. A nyelv nem tréfa. A nyelv a minden. A nyelv a kezdek kezdete. Kezdetben vala az Ige, vagyis a nyelv.

Sok novellát írtam arról az időről, amikor deportálták a zsidókat innen, Bessarábiából, és a Dnyeszteren túlra szállították őket. Nem tudományos vagy dokumentumjellegű novellák ezek. Csak novellák. Az oda telepítettek vallomásain alapulnak. A világ azt hiszi, a romániai zsidók boldogan éltek, senki nem bántotta őket. De ez nem egészen így van. A romániai, de főként a besszarábiai zsidókat előbb mind egy szál góttóba zárták itt Kisinyovban, majd egész Bessarábiából és Bukovinából elhurcolták a Dnyeszteren túlra, góttókba és lágerekbe. Azt a vidéket akkor Transznisztriának hívták.

Gyalogosan hajtották el őket, de úgy, hogy nem két hétig mentek, akár gyalogosan, hanem két hónapig vagy még tovább tartott az útjuk. És útközben legtöbbjüket legyilkolták, agyonlőtték. Ott aztán nehéz munkára fogták, majd a Bugon túlra deportálták őket, a németekhez, hogy mindannyiukat megsemmisítsék. Mégis sokan visszatértek ide. Erről a Transznisztriá-

ról írtam én néhány elbeszélést. Nagyon-nagyon - hogy is mondjam - komor elbeszélések. Nagyon súlyosak. Súlyosak.

Itt van aztán azoknak a zsidóknak a kérdése, akik együttműködtek a románokkal, és sok más, igencsak mélylélektani kérdés. Mindenesetre nagyon-nagyon nehéz idő volt az. És néha kísértetiesen furcsa, fájdalmas is, olyannyira, hogy itt Bessarábiában sokan nem is akarnak beszélni róla. Ellenkezőleg. Úgy beszélnek Antonescuról, mint valami hősről. Jó tudni azonban, hogy Antonescu azt mondta előttük: Lőjétek le őket, írmagjuk se maradjon. És agyonlőtték őket, főként a gyalogos deportálás közben.

Ej, itt is van néha néhány rendelkezés... Nem tudom, hallottak-e Crușevanról, egy itteni lap szerkesztője volt, és a háború előtt ő szította a kisinyovi pogromot. A kisinyovi pogrom közismert, az egész világ tud róla, és ezeknek a pogromoknak Crușevan volt az ideológusa. És mégis, nem is tudom, hogyan, vannak, akik belőle is hőst akarnak csinálni. Én azt hiszem, ez mulékony dolog. Mert nem igaz. És ami nem igaz, elmúlik.

Tudnivaló, hogy Transznisztriában és itt, Kisinyovban, el egészen a Dnyeszteren túlig 350 ezer

ember halt meg, annyit gyilkoltak le. Most is találunk kivégzőhelyeket - nemrég is egy erdőben csontokra bukkantak, és kiderült, hogy az elhurcolt, legyilkolt zsidók csontjai. Mi megszerveztük a temetésüket, emlékművet állítottunk nekik. Mindegyre felfedeznek helyeket, ahol megsemmisítették őket, feltehetőleg útközben. Kislányokat erőszakoltak meg. Néha, amikor az emberek kivonultak a falvakból a zsidók menetét nézni, beszéltek a katonákkal, a csendőrökkel, azok meg azt kérdezték: tetszik neked ennek a zsidónak a ruhája? és aztán lelőtték a zsidót: menj, vedd el! Szemtanúk meséltek nekem ilyen esetekről, és én írtam is ezekről a novelláimban...

Mindezt, a holocaustot megírták már. Az írónak azonban nem csak erről kell írnia. Én például mindenről írok. Apró dolgokról. Háromszáz miniatűröm van. És mindenik másról szól. Legtöbbet a zsidó életről írok.

Meghatott, hogy Méliusz József, egy magyar, poémát, kaddist írt a hatmillió meggyilkolt zsidóról. Jiddisül is kiadták. Ez az egyetlen poéma Európában, melyet erről egy nem-zsidó írt. Nálunk nem jelent meg ilyen.

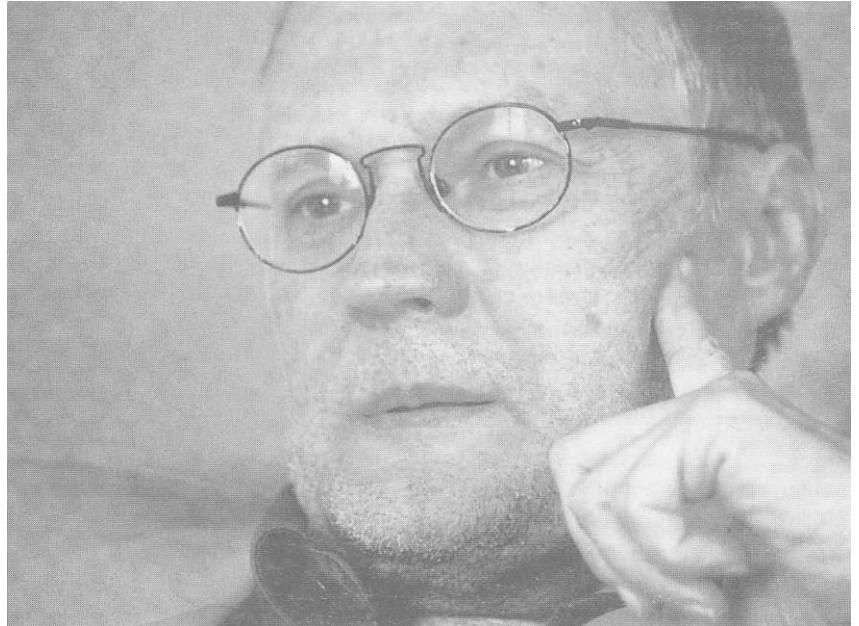
Néhány szót mondanék az új könyvemről. Két hónapja jelent meg, Tel-Avivban. Válogatott kötet. A novelláimból, a miniatűrjeimből és két hosszabb elbeszélésből állt össze. Számomra nagyon kedves ez a könyv, mert - tudják - engem Izraelben nemzeti érzelmű írónak tartanak, és ez nagyon fontos, hiszen én mindig is annak tartottam magam. Mondtam már, hogy a kijevei konferencián kimutattam: a szovjet-zsidó irodalom minden alkotója mélyen nemzeti volt. A szó minden értelmében: nyelvben, érzésben, szenvedésben. És igazán jólesett, hogy az izraeli írók - és ez nem egy állami kiadó -, az izraeli jiddis nyelvű írói társadalom művészi és tartalmi szempontból egyaránt érdemesnek tartotta könyvemet a kiadásra.

Csiki László fordítása

AZ UTCAKŐ ALATT OTT A FÖVENY

Beszélgetés Václav Bělohradský filozófussal

Az 1944-ben Prágában született Václav Bělohradskýt korunk legnevesebb cseh filozófusai és szociológusai között tartják számon. A Károly Egyetem bölcsészkarának hallgatójaként cseh nyelvet és irodalmat, történelmet és filozófiát tanult. Azon értelmiségiek közé tartozott, akik 1968 augusztusa után megpróbálták szembeszállni a szovjet kívánalmakkal megfelelő „normalizálással”. A helyzet reménytelenségét látva 1970-ben ő is az emigrációt választotta, s Olaszországban telepedett le. 1973-tól a génuai egyetem szociológia tanára, 1990-től a Károly Egyetem bölcsészkarának vendégprofesszora. Filozófusként az európai hagyományba ágyazott autentikus élet problémái és az egyéni tapasztalathoz kötődő legitimitás s a különböző apparátusok képviselte legalitás közötti feszültségek foglalkoztatják. Munkái közül elsősorban a *Krise eschatologie neosobnosti* (A személytelenség eszkatológiájának krízise, 1982) s a *Přirozený svět jako politický problém* (A természetes világ mint politikai probléma, 1984) érdemel figyelmet. Magyar nyelvű kötete, *A demokrácia és a polgári erény* a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó gondozásában látott napvilágot. 1994-ben.

Az alábbi interjút Jiří Rulf készítette; megjelent a *Reflex* című cseh hetilap 1998/3. számában. (G. K. L.)

- *Professzor úr, 1970 önt az olaszországi egyetemeken találta, s ez jó lehetőség volt arra, hogy a nyugati diákmozgalmakat a mieinkkel összehasonlítsa.*

- Valójában egy „fordított” világba kerültem. A mai napig sem felejtettem el, amit egy olasz diáklány mondott nekem: „Mit akartok folyton ezzel a Szolzszenyicinnel és a gulággal? Ezek az erőszakosságok a történelem szemszögéből elhanyagolhatóak; az a fontos, hogy győzedelmeskedjen a tömegek emancipációja, megvalósuljon a kommunizmus történelmi vállalkozása. Kínában például évente negyvenmillió ember halt éhen, s mondjuk, hogy a forradalom is ugyanennyit ölt meg -

de aztán a kínaiak tömegeit már nem fenyegette az éhhalál, a forradalom tehát erkölcsi szempontból legitim volt.” Mi nem tudtunk így gondolkodni, mert ezzel ellentétben az volt a meggyőződésünk, hogy az egyén szenvedése, az emberi emlékezet és életünk megismételhetetlen ideje fontosabb a nagy történelmi vállalkozások megvalósításánál és a tömegek felszabadításánál. Mindannyiunkban ösztönös ellenállás fejlődött ki a forradalommal mint történelemalakító tényezővel szemben. Nem hittünk a történelemben vagy a történelmi küldetésben, ellenben igen fogékonyak voltunk az egyéni lázadás iránt egy olyan szituációban, melyben a világ - mint később

Kundera megfogalmazta - az ember számára csapdává vált. A történelem, a forradalom, a nagy eszmék nem egyebek a csapdában illatozó sajnálnál, s abban a pillanatban, amikor megkóstolnánk, a kelepce nagy kattanással bezárul - ez a hrabali érzés mindnyájunkban megvolt.

- *Nem lehet tehát érintkezési pontokat találni?*

- A nyugati diákok viselkedését a hatvanas évek végén és a hetvenes évek nagy részében sokáig „az írástudók árulásának”, értelmiségi becsületünkkel szembeni véteknek tekintettem. Leginkább a tapasztalat iránti megvetésük, a líraiságuk zavart, amelynek mélyreható elemzését Kundera végezte el *Az élet má-*

sutt van című könyvében. Csak később értettem meg, hogy radikális mozgalmak mindennemű ideológiai zűrzavaruk ellenére sem forradalmat, hanem lázadást jelentettek. A forradalmár egy történelmi tervezet megvalósításán dolgozik, s annak nevében öl; a lázadó ember nem hajlandó alávetni magát a történelmi szükségszerűségnek, szembe-szegül önmaga és embertársai megalázásával. Itt és most, s ennek az embernek a megalázásával, akit látok és hallok. A nyugati demokráciák - s kiváltképp az Egyesült Államok - a szabadság és a demokrácia védelmezéséről szónokoltak, miközben Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában is tömeggyilkosoknak és diktátoroknak nyújtottak támogatást. Ezt a kétszínűséget a nyugati ifjúság éppúgy érzékelté, mint mi a kommunizmus képmutatását. Sokáig tartott, mire felfedeztem azokat a felszín alatti áramlatokat, amelyek az egymástól látszólag olyannyira különböző világok - a szabadság nélküli és szegény kommunizmus s a szabad és gazdag kapitalizmus - mélységeiben a lázadást éltették. Csak melleleg: a képmutatás újra megjelent, s remélem, viszszatér a lázadás is.

Biztosan ismeri a lázongó francia diákok nevezetes jelszavát: „Az utcaó alatt ott a fővény” - esetleg „a tengerpart”. Daniel Cohn-Bendit egyszer elmesélte a jelszó születésének történetét. A májusi párizsi zavargások idején a diákok felszedték a Champs-Élysées burkolatkövét, hogy barikádokat építsenek belőle, s legyen muniójuk a rendőrség elleni harchoz. Amikor a kövek alatt feltűnt a homok, egyikük felkiáltott: „*Sous le pavé, le plage!*” Ilyen csodálatos jelszó mellett a miénk az emberarcú szocializmusról eléggé ostobának tűnik, de az értelme ugyanaz. „Az utcaó alatt ott a fővény” jelszava lázadást hirdet a világ ellen, amelyet, mint akkor mondták, a „rendszer”, azaz a bürokratikus és a katonai-ipari gépezet határozott meg. Az emberek úgy érezték, ez a gépezet „beburkolja” és egy olyan világba kényszeríti őket, melynek emberi tartalmát mások határozzák meg számukra, ezért fellázadtak. Nem hi-

szem, hogy létezne az emberi jogok valamiféle katalógusa, de tudok egy jogról, amely igazolja az emberek lázadását a rendszer ellen - úgy is mondhatnám: bármilyen eszközök-höz folyamodó lázadását. Annak jogára gondolok, hogy egy olyan világban élhetek, amelyet magam definiálok az embertársaimmal és az előttem itt jártakkal folytatott szabad vita során.

- *Mi maradt a hatvanas évekből?*

- A „hatvanasok” megerősítették az emberek ellenállóképességét. Mindmáig megvan bennük az egészséges bátorság ahhoz, hogy ne hagyják magukat beterelni a globalista fogyasztói gépezet által előre meghatározott világokba. Megvan a törhetetlen akarat, hogy harcoljanak azoknak a helyzeteknek az alakításáért, amelyekben élnünk kell. Nemrég a *Global Street Party* elnevezésű demonstráción lehetünk tanúi ennek. Úgy gondolom, létezik egyfajta mentális AIDS, melynek következtében az ember képtelenné válik arra, hogy a világ elidegenítő definícióval szemben védekezzen. Aláveti magát nekik, feloldódik bennük. A hatvanas évek jelentették ez idáig a legerősebb védőoltást a mentális AIDS ellen, s ez az injekció a mai napig is éltet bennünket. Az ellenszer hatása még erősen érezhető minden jóban, ami körülötünk van - a fiatalság felszabadult, határokat nem ismerő stílusában, a hatalom iránti általános bizalmatlanságban, a fogyasztói szertartások kritikájában, a tekintélyek s főleg a katolikus egyház képmutatása iránti ellenszenvben, a nemzedékek közötti szabadabb párbeszédben, az emberek közötti sokkal intenzívebb kommunikációban.

- *Ön tehát ma sokkal megértőbb az 1968-as esztendő iránt, mint mondjuk a kilencvenes évek elején.*

- Igen, határozottan igen. Ma, a globális kapitalizmus korszakában s a demokrácia és a kapitalizmus fokozatos különválásának idején egyre inkább az a véleményem, hogy a demokráciát a maga képére formáló katonai, bürokratikus és ipari gépezet elleni világméretű lázadás évének. 1968-nak az eszméi új értelmet nyernek. A globális kapitalizmus

mindannyiunkat kisajátít, megfoszt bennünket a hazánktól, a szabad gondolkodástól, a természetes beszédétől, emberi jogainktól - pontosan úgy, ahogy azt Marx a Kommunista Kiáltványban előre látta. Egyformán tehetetlenek vagyunk mindnyájan, a liberálisok éppúgy, mint a szocialisták - a demokrácia eltűnőben van az életünkben. Eredetileg ugyanis a demokrácia a nemzeti államok szabadabbá lett nyilvánosságához kötődött, amely természetes úton, a nemzet nyelvén folyó kommunikáció kibővítése révén alakult ki. A politikai döntéshozatalt ezáltal a szólásszabadság, a nyilvános diskurzus, a nemzet nyelvén zajló párbeszéd legitimálja, melyben fontos szerepet játszik az irodalom és az értelmiség. A bolygónkat behálózó globalizációs nómenklátúra ki akarja vonni hatalmát a nyilvánosság ellenőrzése alól, s azt a Világbank, a NATO, az EU stb. folyosóinak félhomályában szeretné gyakorolni. A demokrácia a globális kapitalizmus számára túlságosan lassú, túlságosan kötődik a nemzeti nyelvekhez. Neki gyors információátvitelre, a tények egybevetésére, az előnyök számbavételére, görbék rajzolására és stratégiai döntésekre van szüksége. A globális tőke csak akkor reprodukálhatja magát, ha az emberek közötti, természetes nyelven zajló kommunikációt információcserévé és az előnyök számolgatásává sorvasztja. Ezzel a falánk szörnyeteggel a hátamban az „emberarcú szocializmus” naív jelszavát is rokonszenvesnek találok. Egészében véve azonban az akkori lázadás fő motívumához kell kapcsolódnunk. Egyikünk sem látta előre, miféle bestiává változik át a kapitalizmus, ha elveszíti ellenfelét. A kilencvenes évek közepétől egyre inkább rá hasonlít. Már a káderlapok és a felülvizsgálatok is visszatérőben vannak, s rosszabbak a kommunistákéinál. Remélem, lesznek elegenden, akik a kérdőívekre majd ráírják: „Csokoljátok meg a seggemet ezekkel a titkosított tényekkel - a tényeket nem lehet eltitkolni, legfeljebb a ti hazugságaitokat.” Ez a hatvanas évek leckéje.

G. Kovács László fordítása

Antal László

A PERIFÉRIÁTÓL A KÖZÉPMEZŐNYIG

A közép-európai országok felzárkózásának esélye

Alighanem még sokáig fognak vitatkozni azon, hogy a posztoszocialista rendszerváltó országokat egységesen, differenciálatlanul ítélik-e meg nyugati partnereik, vagy különbségeket tesznek közöttük. Mindkettőre lehet példát találni. A közel egy éve terjedő, majd globalizálódó pénzügyi válság mindenestre a feltörekvő piacok (emerging markets) egységes (negatív) megítélését erősítette. Az uniós tárgyalásokra való felkészülés során viszont egyértelmű a differenciált megközelítés. Ismeretes, hogy az Európai Bizottság *Agenda 2000* című dokumentuma öt országot minősített felkészültnek arra, hogy részt vegyenek már a tárgyalások első körében.

A köztudatban az él, hogy a csatlakozásra való felkészülés időszakában, de még inkább utána igen jelentős mértékben támaszkodhatunk az Európai Unió közös költségvetésére. (A merészebb magyar igények a csatlakozás után évi 2-2,5 milliárd euróra számítanak.) Ez igaz, de számolni kell a létező ellenérdekekkel a közös költségekhez hozzájáruló „gazdag” országok, a saját támogatásukat veszélyeztetve érző „szegény” országok és az olyan országok részéről egyaránt,

amelyek tartanak a szabad munkaerő-áramlás következményeitől. Ezek az ellenérdekek nem a csatlakozás megkérdőjelezését jelentik, de azt igen, hogy sokan ki kívánják tolni a csatlakozás időpontját vagy szigorítani feltételeit. A gyakori udvarias és a ritkább disszonáns, elbizonytalanító felhivatalos megnyilatkozásoktól függetlenül realistának kell tekintenünk, hogy „a végkifejlet szempontjából az Unió belső fogadóképessége sokkal fontosabb, mint az átalakuló országok összes reformja együttvéve, azok eredményével vagy eredménytelenségével együtt”.¹ Emellett az uniós támogatások mégoly jelentős összegét, továbbá a külföldi magántőke változatlanul gyors beáramlását feltételezve is hatalmas belső erőforrásokat igényel az uniós követelményekhez való felzárkózás. Más szóval most nem a bőség éveit következnek - ahogyan ezt a többéves nadrágszűj-összehúzás után sokan remélik - hanem a fokozott tőkeakkumuláció időszaka, továbbra is csak szerényen növekvő életnívóval.

¹ Vö. Csaba László: „Közép-Európa uniós érettségéről - *Közgazdasági Szemle*, 1998. január.

Az Unióhoz való felzárkózásnak, mint ismeretes, számtalan konkrét követelménye van (környezetvédelmi, jogharmonizációs, szabványosítási, infrastruktúra-fejlesztési, adózási, liberalizációs stb.).² Valójában azonban két alapvető követelménnyel kell szembenéznünk, az összes többi ezekhez képest már csak részletkérdés. Az egyik a *gazdaság stabilitása*. Ezt konkretizálják az úgynevezett maastrichti kritériumok.³ A másik az uniós

² Itt most eltekintünk a legalább ilyen fontossággal bíró nem gazdasági jellegű integrációs kérdésektől (pl. külügyek, bűnüldözés összehangolása, emberjogi normák).

³ A maastrichti kritériumok az infláció mértékére, az államháztartás pénzügyi egyensúlyára (államadósság és deficit) a hosszú lejáratú kamatokra, végül az árfolyamstabilitásra vonatkoznak. (A bruttó államadósság legfeljebb a GDP 60%-a, az éves deficit a GDP 3%-a lehet, az infláció csak 1,5%-kal haladhatja meg a három legkisebb pénzromlást mutató orszagét, míg a hosszú lejáratú kamatok 2%-kal mulhatják felül ugyanezen országok kamatlábát, végül az árfolyamnak a közös pénzügyi rendszerhez való csatlakozását megelőző két évben stabilnak kell lennie.) A gazdasági stabilitási feltételek a maastrichti kritériumok mellett természetesen magukban foglalják a külső egyensúlyra vonatkozó (fizetési mérleg, adósságszolgálat stb.) megkövetéseket is, ezekre azonban az uniós nem alkalmaz minden tagországra kötelező egységes előírást.

országok fejlettségi szintjéhez való *felzárkózás*, azaz kimondatlanul a viszonylag gyors - mindenesetre a fejlettebb uniós országok teljesítményemelkedésénél tartósan és lényegesen gyorsabb - növekedés.

Az, hogy miért éppen ez a két alapkövetelmény, eléggé nyilvánvaló. Az instabil gazdaságú ország ugyanis akarva-akaratlanul az integrációban részt vevő többi államra hárítja át saját nehézségeit. Ezért nem véletlen, hogy Brüsszel (illetve a háttérben leginkább Németország) annyira keményen, mellesleg sikerrel erőszakolta ki a maastrichti kritériumok közelítését valamennyi uniós tagország esetében, még azon az áron is, hogy ez egy magas munkanélküliségi szint stabilizálódásához vezetett.⁴ Enélkül ugyanis az euró bevezetése eleve kudarcra lett volna ítélve.

⁴ Az infláció 1995-ben átlagosan 3% volt az EU-15-ben, 1997-re már 1,6%-ra csökkent, míg a legmagasabb inflációjú Görögországban - az egyetlen olyan országban, amelyet az uniós tagok közül végül is nem minősítettek „euro-éretnek” - ugyanebben a két évben 9,9%-ról 5,2%-ra csökkent. Hasonlóképpen az államháztartási deficit átlagosan 4,7%-ról 2,4%-ra süllyedt 1995-97 között az EU átlagában, míg a sorból e tekintetben is a leginkább kilógó Görögországban 9,3%-ról 4%-ra, Svédországban pedig 7%-ról 0,8%-ra csökkent. (Az államadósság rátájának csökkenésében azonban sokkal kevésbé látványos előrehaladást sikerült elérni.)

Források: *Directorate General for Economic and Financial Affairs, Report and Convergence in the European Union in 1995* (1995. november) és *Convergence Report 1998* (European Commission, 1998. január).

⁵ Két megjegyzés kínálkozik ide. *Először:* természetesen nem kell már a csatlakozást megelőzően teljesíteni a maastrichti kritériumokat. Közelíteni, még hozzá visszalépésektől mentesen viszont feltétlenül szükséges. *Másodszor:* ellentétben a külföldi adósságállomány csökkentésével, az infláció leszorításában elért eredményeink nemzetközi mércével mérve egyáltalán nem számítanak kiemelkedőnek. Tény ugyan, hogy 1995 óta évről évre csökken a magyar inflációs ráta, de pl. Lengyelországban és számos más országban a fordulat ezen a téren sokkal karakterisztikusabb volt. Tény azonban, hogy ez csak viszonylag ritkán, csak néhány országnak sikerült, feltehetően azért, mert ennek előfeltétele az lenne, hogy a munkavállalók és munkáltatók egyaránt elhiggyék a kormányzat alacsonyabb inflációs előirányzatát, és ehhez igazítsák bérmegállapodásaikat. Ehhez nagyon hiteles gazdaságpolitikára van szükség, amelyben a társadalmi partnerek bíznak. Enek hiányában az infláció leszorítása csak lépésről lépésre, szisztematikus küzdelemben lehetséges.

Lásd erről a kérdéssel részletesebben Carlo Cottarelli-Szapáry György (szerk.): *Mérsékelt infláció. Az átalakuló gazdaságok tapasztalatai*. IMF-MNB 1998.

Ami Magyarországot illeti, a gazdaság stabilitása 1995-től kezdve látványosan javult, de az infláció tekintetében még távol állunk az uniós követelmények teljesítésétől.⁵ *Ma még az sem egészen bizonyos - a kibontakozott nemzetközi pénzügyi válság következményeit is mérlegelve hogy az elmúlt években elért javulás minden tekintetben tartós lesz-e.*

A gazdasági konszolidáció, illetve utána a stabilitás fenntartása tehát bonyolult, de mértéktartó gazdaságpolitika mellett bizonyára sikerrel megoldható feladat nemcsak Magyarországra, de a további négy kijelölt ország számára is. Kevésbé lehet egyértelmű a válasz a másik követelménnyel, a felzárkózással és az ahhoz szükséges növekedéssel kapcsolatban, annak ellenére, hogy az Európai Bizottság már idézett értékelése szerint legalábbis Lengyelország, Csehország és Magyarország helyzete és eddig követett gazdaságpolitikája feljogosít annak feltételezésére, hogy ezek az országok képesek a felzárkózásra. (Hasonlóan vélekednek a nemzetközi pénzügyi intézmények is.) Az „utolérés” a kelet-európaiak számára eleve rossz emlékekű kifejezés. Hamis jövőkép, mennyiségi hajsza, látszateredmények, illúzióvesztés tapadnak hozzá. Mégis tudomásul kell venni, hogy a gazdasági fejlettség és a nemzetgazdaságok, újabb régiók *hosszú távú* növekedése vitathatatlanul az a két legfontosabb mérce, amelyek alapján egy-egy gazdaság sikerességét bárhol a világon megítélik.

Különös hangsúlyt kap ez a kérdés a csatlakozásra váró nemzetek esetében. Köztudott, hogy még a régiókon belül legfejlettebb országok is erősen elmaradtak a kerítésen belüliekhez képest. Az integráció, a nemzeti határok nélküli egységes piac azonban csak akkor hatékony, ha legalábbis nem túlságosan nagyok a fejlettségbeli különbségek a résztvevők között. Egyszerűbben: az uniós csatlakozási követelmények a környezetvédelemtől a vasút- és közúthálózat vagy a telekommunikációs rendszer korszerűsítéséig, esetleg az élelmiszerekre vonatkozó minőségi szabványokig, sőt a határellenőrzés és bűnüldözés információs rendszeréig olyan szterderdeket fogalmaznak meg, amelyek nálunk jóval fejlettebb országok igénye-

ihöz igazodnak, és persze ennek megfelelő a költségigényük is. Ezekhez képtelenség alkalmazkodni, ha az ország akkumulációs forrásai nem gyarapodnak gyorsan, ha a fejlett világtól bennünket elválasztó távolság nem csökken. Ha a felzárkózásra nem lenne esély, akkor az Unió tagjainak egyszerűen nem lenne értelme támogatni a „tagjelölteket” (hiszen egy soha meg nem szűnő, esetleg növekvő terhet vállalnának fel). A csatlakozni szándékozók pedig eleve képtelenek lennének eleget tenni az uniós kívánalmaknak. Röviden: reménytelen vállalkozás lenne az integráció keleti bővítése.

Persze igaz: a felzárkózás nem pusztán növekedési ütemek kérdése, hanem minőségi kategória. Akadt számos olyan ország, amely látványosan növelte termelését, közben oktatási rendszere kifejezetten elmaradott volt, az egészségügyi ellátás csak egy törpe kisebbség számára volt elfogadható, az anyagi jólét - jövedelmek és vagyonok - elosztása pedig szélsőségesen egyenlőtlen. (Erre a jelenségre a leginkább Latin-Amerika szolgáltat példákat.) De másfelől az is igaz, hogy a gazdasági teljesítmények növekedése és magas megtakarítási hajlandóság nélkül képtelenség korszerű szociális, egészségügyi, oktatási rendszereket kiépíteni, modernizálni a nagyvárosi tömegközlekedést, támogatni az elmaradott régiókat, sokat költeni a környezetvédelemre és a tudományos kutatásra. A növekedés hozamát lehet rosszul - például zömében luxusfogyasztásra - felhasználni, de gyors növekedés nélkül nem lehet sem a gazdaságot modernizálni, sem a társadalmi fejlődést előmozdítani. Ilyen értelemben a gazdasági teljesítmények alakulása, amiről most beszélünk, csupán nélkülözhetetlen minimumfeltétele a fejlett Európához való felzárkózásnak.

Mekkora a távolság?

A kilencvenes évtized közepén *Magyarország, Csehország és Lengyelország általános fejlettségi szintje az USA-ét 100-nak véve 25 százalék, míg az EU-15-öt 100-nak véve 35-40 százalék, a kevésbé fejlett mediterrán országokhoz viszonyítva pedig „csak” 60 százalék körül mozog, vagyis az elmaradás - nemcsak az élbolyhoz, de a*

Az egy főre jutó GDP néhány országban 1994-95-ben
(USA=100)⁷

	Aktuális árfolyamon		Vásárlóerő-paritáson	
	USD/fő	USA=100	USD/fő	USA=100
Svájc	43 088	157,1	23 484	88,1
Dánia	33 071	120,6	21 508	80,7
Németország	29 676	108,2	199 937	74,8
Ausztria	29 169	106,4	20 462	76,7
USA	27 422	100,0	26 646	100,0
Franciaország	26 742	97,5	19 977	75,1
Svédország	25 899	94,5	18 707	70,2
Hollandia	25 489	93,0	18 072	67,8
Olaszország	19 436	70,9	18 897	70,9
Anglia	18 886	68,8	17 918	67,3
Spanyolország	14 264	52,0	14 294	63,7
Görögország	10 603	38,7	14 671	52,8
Portugália	9 968	36,4	11 828	44,4
Csehország	4 398	16,0	7 910	29,7
Magyarország	4 315	15,7	6 310	23,7
Lengyelország	2 405	8,8	5 380	20,2

középmezőnyhöz képest is - elképesztően nagy. Ez a „távolság” még igen optimista (és persze bizonytalan) feltételezések mellett is legfeljebb 30-40 év alatt dolgozható le. Ha a magyar fejlődést (optimistán) évi 5 százalékra, az uniós konvoj haladását pedig a meglehetősen lomha évi 2 százalékra becsüljük, akkor 2010-re az uniós átlagnak 60, a fejletlenebb mediterrán uniós tagországok szintjének 80 százalékára tudunk „felkapaszkodni”.⁶ A helyzet ismeretében abszurd lenne „utolérésről” beszélni, még a „felzárkózás” is némileg nagyképűnek tűnik.

⁶ Nagyjából ez az 5%-os, illetve 2-2,5%-os növekedési ütemek jellemzik az 1997-98-as esztendőket, de persze nem állítható, hogy ez az arány évtizedeken át fennmarad. (Ma inkább az a valószínű, hogy a magyar növekedési ráta is, a 15 uniós ország átlagnövekedése is mérséklődik, de úgy, hogy a kettő közötti ütemkülönbség is csökken.)

⁷ Forrás: *World Competitiveness Yearbook* (1997).

⁸ A tagjelölt kelet-európai országok közül Magyarországon 20%, Csehországba 21%, Lengyelországban 14%, Szlovéniában 16% és Észtországban 32% volt a gazdaság visszaesése a mélypontra (vagyis nem azonos évben). A többi posztoszocialista országban 30-50%-ra rúgott a gazdaság visszaesése. Ezek már olyan mértékek, hogy kész csoda, hogy durva társadalmi konfliktusok nélkül zajlott le a válság.

Forrás: Martha De Melo-Alan Gelb: „Pillanatkép az átmenetről.” *Külgazdaság* 1997/5-6.

⁹ Forrás: Ehrlich Éva: *Országok versenye 1937-1986*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991.

A kelet-európai régió elmaradottsága az elmúlt másfél évtizedben tetemesen növekedett. Ez szomorú, de egyáltalán nem meglepő. A nyolcvanas évtizedben a szétesőben lévő szocialista rendszerek agóniája, majd a piacgazdasági átalakulással járó példátlan összeomlás olyan mértékben vetette vissza ezt a régiót,⁸ ami önmagában több évtized alatt hozható helyre. Ezt tanúsítják az alábbi adatok is:

A fejlettségi szintek 1980-ban és változásuk az elmúlt másfél évtizedben néhány kelet-európai országban⁹

	(USA=100)	változás 1980-1995 között
Csehszlovákia	42,3	-12,6
Magyarország	31,7	-8,0
Lengyelország	27,3	-7,1

A fejlettségi szintet tükröző adatok értelmezéséhez annyit, hogy az aktuális árfolyamon végzett számítás a *külkereskedő logikával* veti egybe az összehasonlítandó országokat, hiszen az árfolyam a két gazdaság versenyképességének viszonyát - mondjuk a Magyarországra irányuló osztrák áruk és az Ausztriába exportált magyar cikkek termelékenységének arányát - tükrözi.

Ezzel szemben a vásárlóerő-paritáson alapuló egybevetés a *fogyasztó szemével* nézi ugyanezt a kérdést. Azt méri, hogy 1 forintért mit vásárolhat a magyar átlagfogyasztó, ezzel szemben 1 dollárért mit kap az amerikai átlagfogyasztó (természetesen mindkettőt a saját - épp ezért egymástól eltérő - fogyasztói kosara alapján). Mivel a külkereskedelemben nem kerülő javak és főként szolgáltatások esetében a termelékenységi különbség sokkal kisebb, mint a rendszeresen exportált vagy importált (úgynevezett *tradable*) jóságoknál, némely területen pedig egyenesen elhanyagolható, az élet színvonal-különbség mérsékeltébb (bár így sem csekély), mint ami az aktuális árfolyamból következne. Egyszerűen arról van szó, hogy a szolgáltatások szinte teljes köre - az egészségügyi ellátástól és az oktatástól a lakbérig, a tömegközlekedéstől, a taxitól a vendéglátásig - lényegesen drágább a gazdag országokban, mint a szegényebekben. (Mindenki tudja, hogy Bécsben vagy pláne Genfben sokkal drágább az élet, mint Pesten. Magasabbak a lakberek, a bécsiek, ha tehetik, Sopronba járnak fogorvoshoz, élvezik az alacsonyabb éttermi árakat stb. Ezért torzít ha mondjuk a forintra átszámított osztrák fizetést a magyarral vetjük egybe.) A fejlett és kevésbé fejlett országok közötti árszintkülönbség a tapasztalatok szerint egyáltalán nem elhanyagolható.

Relatív árszint néhány kelet-európai országban (EU-15 átlag=100)¹⁰

Románia	28,9
Bulgária	27,9
Lengyelország	44,4
Magyarország	51,8
Szlovákia	35,1
Csehország	37,1
Szlovénia	70,7

Az adatok szerint a közép-európai országok átlagárszintje durván 40 százaléka volt 1996-ban az uniós tagországokénak. Magyarországé 50 százalék, míg kizárólag a szlovén árszint közelíti az uniós átlagot.

A kilencvenes évtized talán legnagyobb ellentmondása az érintett országcsoporthoz az, hogy a kapitalista fejlődésre való áttérés tudvaleg igen gyors ütemű tőkeakkumu-

¹⁰ Forrás: EUROSTAT: *Eurostat Statistics in focus* (1997).

lációt igényelne, eközben az átmenettel járó néhány év leforgása alatt végbemenő 20-25 százalékos visszaesés éppen a tőkefelhalmozás forrásait szűkítette a legdrasztikusabban. Az uniós csatlakozásra való felkészüléssel járó további tetemes befektetési igények most ezt az alapellentmondást élezzik tovább.

Növekedési tendenciák

Magától értetődő, de mégsem árt hangsúlyozni: a fejlődés tempója nem egyszerűen elhatározás kérdése, noha a gazdaságpolitikusok előszere-ttel ringatják magukat abba a hitbe, hogy a gazdaság fejlődése meghatározó mértékben függ az adminisztráció döntéseitől.¹¹ Ennek alátámasztására elegendő egy pillantást vetni a világgazdaság főbb térségeit jellemző növekedési tendenciákra. A szem-beszökő tény az, hogy a második világháborút közvetlenül követő időszak után világszerte fokozatosan csökkent a növekedés üteme. A rendkívül gyors (és hosszan tartó) növekedés fő hajtóereje nem technológiai robbanás volt, hanem egyfelől a háború utáni helyreállítás keltette tartós konjunktúra. („Nyugat-Európának be kellett hoznia mindazt, amit a két világháború gazdasági válsága miatt

		I.	II.	III.	IV.
		1960-73	1973-79	1979-89	1989-98
USA	G	4,3	2,9	2,7	2,2
	P	2,3	0,3	1,0	0,8
Japán	G	9,4	3,5	3,9	1,8
	P	8,1	2,8	2,6	1,0
EU-15	G	4,8	2,5	2,3	2,0
	P	4,5	2,3	1,8	1,4

Az egy főre jutó GDP néhány nyugat-európai országban 1950-ben és 1970-ben¹⁴
(vásárlóerő-paritáson, USA=100)

	1950	1970
Franciaország	45	74
NSZK	36	74
Nagy-Britannia	56	62
Olaszország	23	48

elmulasztott.)¹² Másfelől olyan intézményi feltételek, mint a világkereskedelem liberalizálása és a nemzetközi pénzügyi intézményi rendszer kialakítása (Bretton Woods), melyek lehetővé tették a komparatív előnyök realizálását, a Marshall-terv, majd a Közös Piac létrehozása. Ehhez járult Dél-Ázsia (nevezhetjük akár „japán régióknak” is) sajátos, belső tényezőkre visszavezethető dinamizmusa.

Nyugat-Európa, sőt az egész fejlett világ számára a hatvanas évek jelentették az aranykort. Ebben az időszakban kezdődött meg a jóléti államok kiépülése. Ez szilárd társadalmi konszenzust biztosított a korszak növekedéscentrikus politikájához. Erre az időszakra tehető a multinacionális vállalatok térhódításának kezdete, a vállalatvezetés ugrásszerű fejlődése, ebben az időszakban zárkóznak fel a vezető nyugat-európai országok a továbbra is megkérdőjelezhetetlenül vezető pozíciót betöltő USA-hoz, s közben a legfejlettebb kelet-európai országokban megkezdődik - szerény keretek között - a jóléti rendszerek kiépülése.

A következő periódus kezdete az 1973-as olajárrobbanáshoz kötődik. Ezután visszafordíthatatlanul lelassul a fejlődés, s ez mindmáig jellemző. Megszűnt az utolérési felhajtóerő és az olajárrobbanás romboló alkalmazkodást igényelt (például az erősen energiaigényes területek visszafejlesztését). Ebben a periódusban az inflációs ráta is, a munkanélküliség is emelkedett (*stagfláció*). Ebben az időszakban zárult le a „japán csoda” korszaka, bár sokan hitték, hogy csak átmeneti visszaesésről van szó. A következő nagy változás a legutóbbi évtizedben zajlott le, amikor az uniós országok sikerrel szorították le - némi túlzással mondhatni, az árstabilitás közelébe - az inflációs rátát, de azon az áron, hogy a munkanélküliség aránya az 1960-73-as periódust jellemző 2,2 százalékról a legutóbbi évtizedre 10,7 százalékra emelkedett. Napjainkban globális pénzügyi válságot élünk át, amely világméretben fékezi a növekedést. Valószínűleg véget ért az ázsiai kis tigrisek tündöklése. Ma már kizárólag Kína, egy önmagában régiónyi ország dinamizmusa maradt fenn. (Növekedése a nyolcvanas években évi 7,5 százalék, a kilencvenes évek első felében már évi 10,2 százalék, idézve a világháború utáni korszak gazdasági csodáját.) Világszerte inog a jóléti állam képződménye (beleértve a leggazdagabb országokat is). Így ma már a múlté a „svéd csoda”. E folyamatok ismeretében nem meglepő, hogy egyre gyakrabban kerül napirendre a növekedés korlátainak kérdése (az okok: a meg nem újuló erőforrások kimerítése, környezetrombolás, gyors népességnövekedés). Szerencsére a gazdaság eddig mindig megtalálta a kiutat, jóllehet az erőforrások kimerülésére, a „sok az eszkimó, kevés a fóka” állapotra vonatkozó jóslatok már több

¹¹ Igen rövid távon (ez egy-két évet jelent) valóban jelentős - időnként meghatározó - szerepe van a gazdaságpolitikának. Az újságolvasó tudhatja: egy jól időzített kamatcsökkentés - persze, ha az amerikai jegybank, a FED teszi ezt - akár világméretben is képes mérsékelni, esetleg megelőzni a recessziót. A költségvetés támogatáspolitikájától nem csekély mértékben függ a mezőgazdasági termelés alakulása vagy az adókedvezményektől a befektetési kedv. Ha a költségvetés növeli költségeit, az, ha nem is mindig, de gyakran növeli a termelést, s így a GDP-t is (más kérdés, hogy a költségvetés túlköltségezés később inflációhoz vezet és előbb-utóbb megszorító intézkedéseket kényszerít ki). Hosszabb távon azonban a tendenciák meglepően stabilnak mutatkoznak. Egy-egy országot világosan kirajzolódó fejlődési trendek jellemezznek, amelyek időről időre változnak, de csak ritkán, súlyosabb világgazdasági események (pl. az 1973-75 közötti olajárrobbanás), nagyobb technológiai változások (pl. információs technológia) vagy belső tényezők (pl. humán erőforrások) következtében. Ezekre a folyamatokra a gazdaságpolitika - amelynek időhorizontja leginkább a választási ciklushoz kötődik - csak áttételesen képes hatni.

¹² Herman Van der Wee: *A lefékezett jólét. Újjáépítés, növekedés és strukturaváltás a világgazdaságban*. KJK 1986.

¹³ Forrás: Kopint: *A világ és Magyarország gazdasága középtávon: 1998-2002*. (1998. február). G=GDP-növekedés. P=termelékenység-növekedés.

¹⁴ Herman Van der Wee: *im*.

mint kétszáz éve, Malthustól kezdve kísértének.¹⁵

Ez a rövid áttekintés legfejlebb annak illusztrálására jó, hogy a gazdaság fejlődése nem egyszerűen elhatározás kérdése. A gazdaság növekedési képessége részben külső tényezők, részben belső hajtóerők által erősen determinált, azaz kormányzati elhatározásokkal legalábbis rövid távon nemigen változtatható.¹⁶ Ezen az egyszerű megfigyelésen alapulnak a közgazdasági elmélet vonatkozó legfontosabb megállapításai is. Eszerint a gazdaságnak van egy *növekedési potenciálja*, amelyet a gazdaság kapacitásai - a rendelkezésre álló munkaerő és tőke - determinálnak.¹⁷

Pillanatkép a csatlakozásra váró kelet-európai országokról

Az előbbi rövid áttekintés - a válság hatásainak tömör értékelésétől eltekintve - kerülte a kelet-európai régió megítélését. Most ezt pótoljuk. Ami a növekedési teljesítményeket illeti, az első benyomások nem egyértelműek, bár az vitathatatlan, hogy a

¹⁵ R. Malthus: *Tanulmány a népesedés törvényéről*. Bp., Politzer Zsigmond kiadása, 1902. Állításának lényege az, hogy a népesség mértani haladvány szerint szaporodik, míg az élelemtermelő-képesség csak a számtani haladvány logikája alapján gyarapszik. 1972-ben jelent meg a Massachusetts Institute of Technology *The Limits to Growth* című nagy hatású tanulmánya.

¹⁶ Markáns elképzelések alakultak ki pl. Nyugat-Európa USA-tól való függetlenedésére, a külföldi (főként spekulatív) tőkebeáramlás korlátozására vagy az amerikai valuta szerepének gyengítésére (mindebben a franciák jártak az élen). Mindez azonban nem változtatott sokat Európa más régiókhöz képesti lemaradásán.

¹⁷ A gazdaság potenciális növekedése annyi, amennyivel az erőforrások (munkaerő és tőke) bővülnek, s ehhez hozzáadódik még a technológiai haladás hatása. A gazdaság hosszú távon a potenciális növekedés mentén halad, de egy-egy évben ettől akár jelentősek lehetnek a plusz-mínusz irányú kilengések, amelyek azután nagyjából kiegyenlítődnek. A gazdaságpolitika persze megkísérelheti a tényleges növekedésnek a potenciális fölé emelését, ehhez vannak is megfelelő eszközei, mindenképp a globális kereslet növekedésének ösztönzése. Ez azonban előbb-utóbb olyan feszültségeket vált ki, amelyek a növekvő infláció, költségvetési vagy külső deficit miatt ellentétes irányú korekcióra kényszeríti a szlalomozáshoz már hozzászokott kormányokat.

Növekedési ütemek a kelet-európai térségben és néhány más országban 1992-1998. között¹⁸
(%-ban)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Feltörekvő piacok együtt:</i>	5,5	5,7	4,8	4,4	5,2	5,5	2,2
Kína	14,2	13,5	12,7	10,5	9,6	8,8	7,6
Olaszország	-14,5	-8,7	-12,7	-4,1	-3,5	-0,8	-0,4
Latin-Amerika	3,6	3,8	5,9	1,2	3,5	5,2	2,2
<i>Kelet-Európa összesen:</i>	1,8	0,5	-0,4	-1,4	1,0	3,9	2,0
Csehország	-6,4	-0,9	2,6	6,4	3,9	1,0	-1,1
Lengyelország	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	5,8
Magyarország	-3,0	-0,8	2,9	2,0	1,3	4,4	4,5

sikeres országok több év átlagában kivétel nélkül dinamikusak.

Az elmúlt évtized a posztoszocialista országok számára a *polarizációt* hozta. Az 1999. évre vonatkozó várakozások egységesen a teljesítmények növekedésének lassulását jelzik, s ez fokozottan igaz az úgynevezett feltörekvő piacokra, beleértve természetesen a kelet-európai régiót is. Oroszország, Ukrajna, Belarusz leszakadt, s a jövőben is elhúzódó válságsorozatnak néz elébe. Ezek lényegében naturálgazdaságok a szilárd valuta közéjövőbeli reménye nélkül. (Éppen a naturálgazdaság-jelleg miatt működik az a Magyarországon nehezen felfogható rendszer, hogy hosszú hónapokon keresztül nem folyósítják a - különben eléggé szerény - fizetéseket, és ez mégsem okoz komoly fennakadást.) Románia és Bulgária szintén messze állnak a piacgazdasági reformoktól és a stabilitástól is. A balti államok némelyike sikeresnek bizonyult. Szlovénia és még inkább Lengyelország, Csehország, valamint Magyarország pozíciója viszont megszilárdult.¹⁹ A polarizálódás nem véletlen. Az átmenet, amellet hogy óriási rombolást okoz, új lehetőségeket is kínál. Ezekkel élni viszont leginkább azok az országok képesek, amelyeknek már igen erős kapcsolatai épültek ki a fejlett ipari országokkal, amelyek versenyképesek, profitábilisan tudnak ekspor-

tálni, továbbá amelyekben már olyan körülmények uralkodnak, hogy kikényszerítik a piacgazdasági viselkedési szabályokat. A skála másik szélén álló országok sebezhetőek, kevésbé alkalmazkodóképesek és az összeomlott keleti munkamegosztásra ráutaltabbak.

Elvileg mindhárom ország (sőt talán Szlovénia is) képes a felzárkózásra már rövidebb távon is. Helyzetük azonban számos tekintetben különböző, s így az esélyek sem azonosak. Magyarország és Lengyelország erősen eladósodott országok, viszont az exportjuk dinamikája igen erős, és ez tekinthető a hosszú távú növekedés legfontosabb húzóerejének (másfelől garanciájának). Csehországban a helyzet ennek éppen a fordítottja. Magyarországon - valószínűleg a korai liberalizációnak köszönhetően - hosszú ideje nagyon intenzív a működőtőke-beáramlás (egy főre jutóan a régióban kirívóan a legmagasabb), Lengyelországban újabban erősen növekvő, míg Csehországról ugyanez nem mondható el. Márpedig gyors exportnövekedés nélkül tartósan dinamikus fejlődés aligha képzelhető el - ha ugyanis a fogyasztás a fejlődés húzóereje, az előbb-utóbb súlyos egyensúlyhiányhoz vezet, amely kikényszeríti, amint ez Csehország esetében 1997-ben vagy Magyarországon korábban, 1995-ben meg is történt, a durva konszolidáló intézkedéseket. A lomha tőkebeáramlás pedig a másik alappillért, a tőkefelhalmozó-képességet mossa alá. Végül nyilvánvaló, hogy egy-egy gazdaságot nemcsak - olykor nem is elsősorban - bizonyos állapotjellemzői minősítenek, hanem ezek változási tendenciái. E tekintetben ma úgy tűnik, Csehország leszálló ágban van.

¹⁸ Forrás: Goldman Sachs: „Emerging Markets.” *Economics Quarterly* 1998. Az 1999. évi adatok az intézmény előrejelzése.

¹⁹ Szlovákia uniós csatlakozásával szemben elsősorban politikai természetű ellenvetések voltak, de a közelmúltban a szlovák koronára - ökölvívó nyelven - rászámoltak, és eléggé távol állnak az uniós jogi normák átvételétől.

Csehország, Lengyelország és Magyarország néhány jellemzője²⁰
(a GDP %-ában)

	Külső adósság			Fizetési mérleg		Államháztartás hiánya		Kumulált egy főre jutó tőkebeáramlás
	1990	1995	1997	1995	1997	1995	1997	(USD/fő 1989-97)
Csehország	14	34	38	-1,5	-6,3	-1,8	-2,1	726
Lengyelország	82	37	28	+5	-1,0	-2,7	-1,7	1519
Magyarország	60	71	52	-5,6	-2,2	-6,5	-4,6	497

Kiegészítésül: az infláció alakulásában hasonló paradoxont tapasztalhatunk: Csehországban sok éven keresztül alacsony volt a ráta, de némi romlás következett be, Lengyelországban látványos a javulás, míg Magyarországon még ma is magas a ráta, de a javulás folyamatos és várhatóan az is marad a közeljövőben. (A cseh inflációs ráta 1995-ben 9,1% volt, 1997-ben 8,5%, majd 1998-ban 11% körül alakul. Lengyelországban az 1995. évi 28%-os éves áremelkedés 1997-re 15%-ra csökkent, majd 1998-ra várhatóan 13% körül alakul. Magyarország esetében ugyanez a három adat rendre 28,3%, 18,3%, és valószínűleg 14,5% lesz.) Az exportnövekedés tekintetében viszont egyértelműen Magyarország mutatja a legkiugróbb fejlődést, a lengyel export egyenletesen és gyorsan bővül, Csehország exportjának húzóereje viszont szerény.²¹

Csődök Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon²²
(az év során befejezett eljárások száma)

	1992	1993	1994	1995	1996
Csehország	5	61	290	482	725
Lengyelország	910	1048	1030	1030	984
Magyarország	1302	1650	1241	2276	3007

Az egyes nemzetgazdaságok különböző jellemzőinek összehasonlítását még lehetne folytatni, de egyértelmű eligazítást nem adnak a felzárkózni vágyó országok várható jövőbeni teljesítményéről. Annyit azonban elárulnak, hogy miért számíthatott jó néhány éven keresztül a külföld felé kevésbé eladósodott, alig deficités költségvetésű, elfogadható inflációs rátájú Csehország a sokkal sebezhetőbb Lengyel- és Magyarországgal szemben első számú jelöltnek, és hogy miért fordult meg a rangsor. A lényegi okokra ez azonban mégsem kielégítő magyarázat, legfeljebb a különféle gazdasági indikátorok közötti rövid távú összefüggések válnak érthetőbbé általuk.

A mélyebb ok véleményem szerint másutt keresendő. Tudvalevő, hogy

Csehország a privatizáció sajátos útját, a tulajdonjegyek (az úgynevezett vaucherek) ingyenes, állampolgári jogon történő szétosztását valósította meg, ezek aztán különböző áttéteken keresztül közvetve nagybanki tulajdonba kerültek (amelyek viszont állami tulajdonban maradtak). Így a privatizáció megvalósult, a magántulajdonosi érdek fegyelmező és racionalizáló ereje azonban mindmáig nem. A parlament Prágában is jóváhagyta a szigorú csődtörvényt - csakhogy azt a gyakorlatban nemigen működtették. Hasonló a helyzet a pénzügyi törvénnyel is. A bankokra vonatkozó szigorú szabályokat elvileg elfogadták, de csak jó néhány évvel később kezdték működtetni, mint Magyarországon. Így nem csoda, hogy a bankkonszolidáció kérdése is csak jó három évvel később került terítékre Prágában, mint Budapesten. A példák sorát még lehetne folytatni.

Magyarországot nem annyira ultraliberalizmusa különbözteti meg Csehországtól - ahogyan sokan vélekednek -, hanem az, hogy Magyarországon a piacgazdaság intézményi keretei nemcsak létrejöttek, de (kevés kivétellel) funkcionálisan működnek, beleértve ezek kétségtelen tisztító

hatását. Nehéz eldönteni, hogy hosszabb távon mi előnyösebb: a kereskedelem gyors liberalizálása, tudomásul véve az importverseny kellemetlen következményeit, a pénzügyi fegyelmet kikényszerítő játékszabályok (csőd, banktörvény stb.) gyors és könyörtelen bevezetése vagy a nemzeti piac védettségének óvatos lavírozó leépítése, kevesebb rombolással, de elnyúló átmeneti periódussal, gyengébb alkalmazkodóképességgel járó lebontása.

Magyarország és nagyjából Lengyelország is az előbbi utat választotta, Csehország viszont az utóbbit. Az alacsony munkanélküliség általában a gazdaság egészségének jelzője. Csehország esetében viszont a halogatott változások, tönkre nem ment, dotált vállalatok kétes eredménye volt az akár a lengyelnél, akár a magyarnál lényegesen mérsékeltebb munkanélküliség. Mindennek ellenére mindhárom országnak reális esélye van a felzárkózásra (így volt ez 1994-ben is, amikor Magyarország perspektíváját ítélték, nem alaptalanul, a legkevésbé kedvezőnek), de erre a további reformokon és a továbbra is szigorú pénzügypolitikán keresztül, és nem másfelé vezet az út. A globális pénzügyi válság megmutatta, hogy az országba áramló külföldi források egy jelentős része gyorsan ki is szökhet (sőt ez igaz a hazai tőke egy részére is). Ez még inkább indokolja a mértéktartó, nem a pillanatnyi eredményekre koncentráló, az akkumulációt előtérbe állító politika meletti kitartást. ■

²⁰ Források: Pénzügykutató Rt. „Középtávú kelet-európai előrejelzés” (1998). KOPINT „Konjunktúrajelentés 1998/3.” UN „Economic Survey of Europe (1998/1).

²¹ Számszerű összehasonlításra sajnos módszertani okok - pl. vámszabad területek, továbbá Csehszlovákia kettéválása, így a korábbi belkereskedelem tetemes részének exporttá minősülése - miatt ezen a téren nincs lehetőség.

²² Forrás: EBRD Transition report update (1998. április).

AZ 1848/49-ES MAGYAR SZABADSÁGHARC A VILÁGIRODALOMBAN

Mint a legtöbb fontos történelmi eseménynek, az 1848/49-es szabadságharcnak is nagy az irodalma. Sokat írtak róla magyarul és más nyelveken; sok költőt és sok író is megérintett az, hogy egy korábban alábecsült és szláv történészek szerint kihalásra kárkoztatott nemzet hirtelen megjelent az európai politikai események színpadán, még hozzá olyan szerepben, amely a „Népek tavaszának” talán legszebb és letragikusabb szerepévé alakult. Más szóval a magyarságot az osztrák-porosz háború, Mária Terézia kora óta talán először vették észre Európában. Az alábbiakban én csupán a szabadságharc fogadtatásának egyetlen aspektusát szeretném röviden ismertetni: hogyan reagáltak a világ költői és részben közírói, politikusai 1848/49-re.

Ebben két antológiára támaszkodom: az 1973-ban kiadott *Gloria Victis 1848/49: Szabadságharcunk a világirodalomban* című gyűjteményre, valamint a magyarul kiadott *Ezer-nyolcszáznegyvennyolc, te csillag* című, a Püski Kiadónál 1991-ben megjelent, Medvigy Endre által szerkesztett „olvasókönyvre”. Ami a *Gloria Victis* illeti, annak hatalmas anyagát Tollas Tibor számos munkatársa gyűjtötte össze a világ minden táján, s ebben a gyűjtésben magam is részt vettem, legalábbis ami a lengyel vonatkozásokat illeti. A Püskinél megjelent antológia anyagába talán kevesebb fél-műkedvelő került bele, mint a Tollas-féle antológiába, viszont itt az anyag zömét magyar költők versei teszik ki, és mindössze 12 idegen nyelvű költő szövegét olvashatjuk magyar fordításban, jóllehet ezek között van néhány, amelyik nem szerepel a *Gloria Victis*-ben.

A szabadságharcról szóló költeményeket többféleképpen lehet tárgyalni, tematikailag vagy kronologikusan.

Egészen másfajta versek születnek ugyanis 1899-ben, mint 1849-ben. A legalkalmasabbnak mégis a tematikai felosztás látszik, s ennek alapján úgy látom, hogy 1848/49-ről általában négyfajta vers, illetve publicisztika született. Egyes költők - mint például az angol Matthew Arnold - magáról a magyar nemzetről írtak, illetve ahhoz címezik üzenetüket, némileg a XIX. századi romantikus elképzelések jegyében: „*Hungarians! Save the world! Renew the stories / Of men who against hope repelled the chain / And make the world's dead spirit leap again!*” (Magyar! Mentsd a világot! Mondj új mesét / Rólunk, kik remény nélkül lázadtak láncuk ellen, / Add, hogy a világ holt szelleme újrakeljen!) (Bár igen nagyra becsülöm Kosztolányit, ennek a versnek a fordításában a rímkényszer meglehetősen eltérítette az eredeti szövegtől - innen a sorok új

fordítása.) Arnold kivétel, mert versében az összehasonlító módszert használja, a magyar népet összehasonlítva olyan más, nem éppen dicsérő jelzőkkel ellátott országokkal, mint szülőföldje, Anglia, „ez az örültek háza, Franciaország”, Amerika, Spanyolország és Németország - egyszóval a magyar nép kicsit a mások tehetetlensége vagy közömbössége miatt került hirtelen előtérbe. Más költők viszont gyakran általánosságok síkján mozognak, különösen ha távoli országok költői, akik a magyar történelmet és viszonyokat csak felületesen ismerik. Ettől függetlenül vannak ennek a magyarsághoz intézett vagy a magyarokról szóló lírának közismert gyöngyszemei, így például Heinrich Heine verse, melyet Kosztolányi Dezső ezúttal frappánsan magyarított - csak egy versszakot idézek az „1849 októberében”-ből:

Heinrich Heine.
Moritz Oppenheim
festménye

*Ha hallom ezt a szót: magyar,
Szűk lesz a német plundra rajtam,
Zúg és dörög a zivatar,
És trombiták harsognak harci zajban!*

Ami különösen megkapta más népek költőit a magyar szabadságharcban, az egy viszonylag kis nép ropant erőfeszítése volt először a császári hadigépezettel, majd az orosz csapatokkal szemben - más szóval Miklós cár beavatkozása mintegy megemelte a magyarok hírnevét, segített idealizálni a Magyarországon történeteket. Heinénél is feltűnik az a motívum: „Lám az ökör elérte, hogy / Szövetségese lett a medve...”, de más német költők, amikor megéneklük a bécsi légió vagy az ugyancsak a magyarok oldalán harcoló német légió hőstetteit, szintúgy gyakran emlegetik a kozákok beavatkozását. A szabadságharc iránti szimpátiában persze más tényezők is közrejátszanak: a lengyelek esetében például az, hogy a Wysocki vezette lengyel légió mellett Dembinszki és Bem is a magyarok oldalán harcolt. A nagy lengyel költő, Adam Mickiewicz például akkor figyel fel a magyarokra, amikor már 1849-ben honfitársai tevékenyen vesznek részt a magyar függetlenségi harcban. S mivel nem vagyok elfogult a lengyelekkel szemben, mindjárt jelzem, hogy korábbi híre ellenére Dembinszki gyenge hadvezérnek bizonyult. Bem József viszont nem véletlenül lett a székelyek „Bem apója”, kiváló tüzérségi tiszt volt, és kisebb ütközetekben számos győzelmet aratott (a nagyobakban, igaz, meglehetősen túlerővel szemben, többször alulmaradt). Meg aztán Bemnek volt egy Petőfi Sándor nevű hadsegédje: ahhoz, hogy megmaradjunk egy nép jó emlékezetében, nem árt, ha van egy „háziköltőnk”.

A második tematikai kategória pedig éppen Petőfi. Alakja annyira összefonódott a szabadságharc történetével, illetve még előbb: március tizenötödikével, az „esernyős forradalommal”, hogy egyáltalán nem meglepő, milyen tömegű versben reagáltak alakjára más népek költői - nem feltétlenül a kortársak, nemegyszer a kései utódok. A majdnem-kortársak, mint például az olasz Aleardo Aleardi Petőfit mint „Paraszt Tyrtaiosz”-t látják, és „harcok hasonájának” titulálják, de például Victor Hugo még a nevét sem tudja rendesen leírni: *Sandor Poërio*-t ír „Carte d'Europe” című versének egyik sorában. Érdekes a szomszéd népek, illetve a történelmi Magyarországot kisebbsé-

Petőfi Sándor

Bem József

geinek reakciója Petőfi alakjára, illetve költészetére. A kitűnő szlovák költő, Pavel Orszagh Hviezdoslav például kifejezetten Petőfi hatása alatt kezd verselni, és így ír: „Ó, mily igaz én poétám, / ki az éjben lángoszlop vagy, / s ifjú hévvel kit követtem. Magyarország bizony áldott, / mint kalapon a bokréta, / kalapot, ha hord az Isten”. Ezt Fried István fordításában idézem, csupán egy sort cseréltem fel - nála ugyanis arra, hogy „krasne jest Uhorsko” az áll, hogy „magyar földünk, igaz áldott” - mármint Hviezdoslav itt *Uhorsko*-t ír, és nem többes számú birtokosraggal! Egy másik szlovák költő, Koloman Bansell ugyancsak lelkesedik Petőfiért, illetve azért, amit legfontosabbnak tart a magyar költő üzenetében, úgymint: szabadság, szerelem. Más költők, így

például a szerb Jovan Jovanovic Zmaj, ellentmondásosabbnak látják a „Nemzeti dal” költőjét, illetve annak értékelését. 1882-ben, a pesti Duna-parton írt versében Zmaj megcsodálja Petőfi szobrát és a költőt „ritka lényként”

meg „meteor szabad fényeként” emlegeti, de az utolsó verssorokban hirtelen „veszélyesnek” nevezi azt, ha valaki emlékeztetné a magyarokat Petőfi származására: mi lenne, mondja: „*S rád, ki tőlünk elhajtottál / Petrovics! most ezt kiáltnám, / Jaj, te akkor lezuhannál, / Nem igazi magasodból, / De leesnél becsülésben, / A magyarok szerelmében.*” (Fordította Csuka Zoltán.) Zmaj tehát úgy gondolja, nem tanácsos a költőt apja nevével szólítani; én a magam részéről úgy gondolom, hogy fölösleges. Petőfi nem attól Petőfi, hogy minek született, hanem hogy mivé lett. Bármit is mondjon Németh László, bár alkatilag valóban eltér nagy barátjától, Arany Jánostól, semmivel sem „híggabb” magyar ő, mint a *Toldi* szerzője. Már a román nacionalista Octavian Goga tisztábban látja Zmajnál Petőfit: „örök ellenfélnek” nevezi, akivel csak a halál után békélhet meg, amikor is „*együtt bolyongunk majd a végtelenben.*”

Száz vagy százegynéhány évvel a költő halála után az utódok már természetesen idealizálják Petőfi Sándort, számos vers született róla századunk negyvenes-ötvenes éveiben. Az ukrán Leonyid Pervomajszkijtől a görög Pandeltis Prevelakison át a francia Paul Éluard-ig (Beszéd Petőfi Sándor halálának százéves évfordulójára) költők egész sora állít emléket a huszonhat éves korában elesett fiatalembernek, aki hol mint „*a szegény nép reménye*” (Éluard), hol mint a „*lázadás követe*” (Ekbaum) jelenik meg. A kor igényeitől és a huszadik századi alkotó politikai nézeteitől függően Petőfi hol ilyen, hol olyan szerepben jelentkezik. Mélyen jellemző a korra például az egyik legnevesebb élő lengyel költő, Tadeusz Rózewicz 1955-ben írt verse, a „Fehér toll”. Rózewiczről tudni kell, hogy fiatalemberként, 1948-tól kezdődően hosszabb időt töltött Magyarországon mint ösztöndíjas, kicsit meg is tanult magyarul, és 1951-ben megjelent verseskötetében, amelyben megpróbált eleget tenni a szocialista realizmus című fantazmagória kívánalmainak, több magyar tárgyú verse is szerepelt. Nem csoda tehát, hogy Magyarországot az átlag lengyelnél sokkal jobban ismerő Rózewicz írta meg ezt a forradalmi Petőfit talán legerőteljesebben felidéző verset, amelyet ugyan Fodor András is lefordított, mégis nagyon kevesen ismerik. Íme Rózewicz verse Petőfiről az én fordításomban:

FEHÉR TOLL

*Fehér toll és fekete éj
piros a vér
ég és síkság
folyik a bor
zeng a dal*

*Kocsmablak
árnyék benn
villan a toll
a napfelkel
itt már nem bor
de vérfolyik*

Akasszátok fel a királyokat

*Víg dalokat
írt a költő
könnyű tollal
tollát mártva
vörösborba*

*De volt más is
éles mint a
hőhérbárd mit
zsarnok vére
fest pirosra*

*Borral írt dalt
s néha vérrel
lúdtoll sercege
jobb kezében
Akasszátok fel a királyokat*

*S ha a kedveshez
írt versét
a toll madárként
szárnyra kelt*

*Lerázott magáról
kint keservet
hő szerelemben
nála lelt enyhet
s kebelén hosszan
elmerengett*

*Sercege a toll
fekete éjben
Akasszátok fel a királyokat*

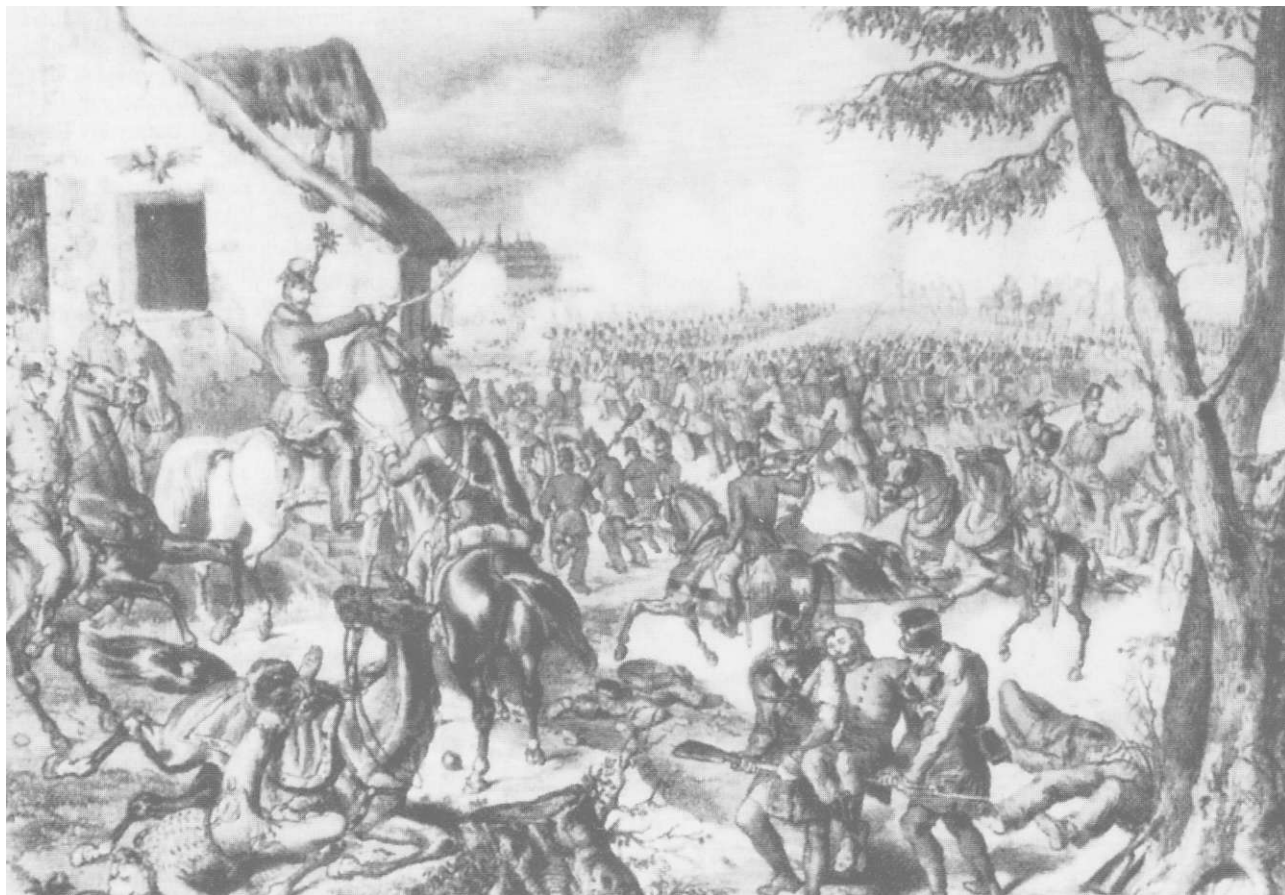
*Segesvár mellett
tették sírba
hogyan hol a sírja
ugyan ki
a megmondhatója*

*A magyar földben
nyugszik a teste
magyar napfényben
dalban kenyérben.*

1955

A harmadik témakör, amelyet a *Gloria Victis 1848-49* felöllel, a szabadságharc különböző személyeiről írott versek összessége. Közük külön hely illeti meg a mártírokat, így gróf Batthyány Lajost, Leiningen grófot, az aradi vértanúk egyikét, akiről kevesen tudják (én sem tudtam), hogy Viktória királynő unokatestvére volt, vagy a még nálánál is kevésbé ismert Rényi Ferencet, akiről egy finn és egy angol vers is született. Batthyányról Walter Savage Landor rövid latin nyelvű (!) verset ír, de találunk róla egy-egy verset németül (Gustav Steinacker) és fríz nyelven is (Halberlsma). Bár az első felelős magyar miniszterelnök kivégzése megrázta az európai közvéleményt (ennek tudható be több olyan vers, amelyik név szerint megbélyegzi Haynaut), talán mégsem véletlen, hogy róla inkább jelentéktelen költők írtak. Bemről viszont - aki Guyon mellett a szabadságharc egyik legismertebb személyisége - különböző nyelveken számos vers született. Egy részüket kortársak írták, olyanok, akik ismerték a lengyel tábornokot. Közéjük sorolnám a román Cezar Boliacot (aki azt a román kifejezést, hogy *să bem* (igyunk) rimeli arra, hogy „Bem”, ami Wass Albert fordításában így hangzik: „*Igyunk hát, igyunk hát / velünk van Bem apánk*”, no meg egy Karl Heinrich Schnauffer névre hallgató német demokratát és az osztrák Moritz Hartmannt. Utóbbi szonettet írt Bemről, amelyben az áll, hogy Kossuth letört egy gyémántot a magyar koronából (!), és azt elküldte Bemnek: enyhe költői túlzás. Még századunkra is jut a Bem-versekből, az egyiket egy kevésbé ismert török költő, bizonyos Refet Körüklü írta, lelkesen ünnepli benne „Murát pasát” (ez volt az iszlám hitére áttért Bem török neve). A vershez írt lábjegyzetben ezt olvassuk: „Bem Törökországban Murát pasa néven vált ismertté, mint a krími háború egyik hőse.” Ahhoz képest, hogy Bem már 1850-ben meghalt, ez egészen szép teljesítmény.

A legjobb korabeli vers Bemről (és ezt tudják mindkét antológia olvasói) a lengyel Cyprian Norwid tollából származik. Norwid maga is emigráns volt, 1849-től élt Párizsban és 1851-ben, Bem halála után írta *Bema pamięc żalobny-rapsod* (Gyászraposzódia Bem halálára) című versét, amelynek külön érdekessége, hogy a vers mottójául egy latin nyelvű Hannibál-idézet szolgál, s mint azt Petőfi feljegyzéséből tudjuk, Bem József nagyra tartotta a pun hadvezért, Petőfi pedig egyenesen úgy vélte, Bem Hannibálhoz hasonló. De honnan tudhatott erről Norwid? Nem tudta, csak titokzatos módon megérezte. Verse a gyász örök rítusaival hódol a halott Bemnek, de képalkotása

mintegy előlegezi a modernizmust: képei kamera-technikával vannak felvéve, s a gyászmenet a régmúltból indul s tart a jövőbe. Csak az utolsó sorokat szeretném (saját fordításomban) idézni, hogy valami fogalmat adjak a vers súlyáról és történetfilozófiai üzenetéről:

*És haladunk e gyászmenetben,
szomorítva az álomba-kábult városokat,
Urnakkal döngötte kapuikat,
fejszéink ékébe süvítvé,
Mígnem Jerikó falai, mint a fatörzsek
leomlanak,
S éled az alélt szív - törlik szemükből
a népek a múlt penészét...*

...Tovább - tovább —

A szabadságharcral kapcsolatos irodalom utolsó nagy tematikai blokkját a Kossuth Lajossal és a Kossuth-emigrációval foglalkozó versek és szövegek alkotják. Érthető módon, hiszen Nyugat-Európa és az Egyesült Államok közvéleménye csupán Kossuth körútja után tájékozódott alaposabban a magyar szabadságharc körülményeiről és jelentőségéről. De Kossuth (akit nem minden magyar emigráns kedvelt és többen kifejezetten gyűlölték) annyira karizmatikus személyiség és olyan kitűnő szónok volt, hogy mindenki másnál többet használt a magyar ügynek. Amerikában valóságos Kossuth-mániáról beszélhetünk, bár akadt angol költő is, aki nem egy, hanem

A szolnoki csata

négy-öt verset is írt Kossuthról. Walter Savage Landorról (1775-1864) van szó, aki a szabadságharc más hőseit is megénekelte, és még New York városához is írt verset Kossuth fogadása alkalmából. Érdekes, hogy egy másik angol költő, Charles Swinburne még 25 évvel később is ír verset Kossuthhoz, amelyben őt, mint „*a le nem szálló napszállatnak hajnalsillagát*” (Star of the unsetting sunset) aposztrofálja. De visszatérve Kossuth amerikai szerepléséhez: mint tudjuk, őt Abraham Lincoln (akkor még nem elnök, csak kongresszusi képviselő) és Ralph Waldo Emerson köszöntötte, John Greenleaf Whittier és James Russel Lowell dicsőítették versben; egyáltalán, amerikai körútja, amelyet nagy diplomáciai tehetséggel készített elő, illetve tett meg, diadalút volt, bizonyos értelemben Kossuth pályájának csúcspontja. A *Gloria Victis 1848-49* függeléké kétoldalas bibliográfiát ad a Kossuthral foglalkozó írásokról és versekről Amerikában. Ez bizonyos értelemben már külön téma, itt csak utalni szeretnék a fogadtatás rendkívüli méreteire és arra a visszhangra, amit Kossuth Lajos előtt egyetlen amerikába menekült vagy oda látogató emigráns politikus sem kapott. Ő volt a Nagy

Menekült, aki a demokratáknak a demokrácia, a republikánusoknak a nemzeti függetlenség kártyáját játszotta ki, mindvégig ismételve, mekkora vesztélyt jelent a despotikus módon kormányzott, külföldi intervencióra mindig hajlandó Orosz Birodalom a nyugati demokráciák számára. A többi közt így maradt Kossuth üzenete aktuális még vagy 100-130 évig, jóllehet arra nem minden amerikai politikus figyelt fel.

Sok minden kimaradt, gondolom, összefoglalómból, így még nem ejtettem szót a magyar emigránsok részvételéről Garibaldi szabadságharcában és arról, hogyan tükröződött ez a korabeli olasz irodalomban. De hát időm és terjedelmem megszabott, így csupán egy gondolattal szeretném befejezni ezt a vázlatot. 1848/49-nek jelentős világirodalmi visszhangja volt ugyan, de száz évig utána a világ alig-alig vett tudomást Magyarországról problémáiról és szenvedéseiről. Arra, hogy újra felbukkanjon nevünk a világ eseménytörténetében, egészen 1956-ig kellett várni. Úgy gondolom, ha nem lett volna ötvenhat, ma szégyenkezve kellene gondolnunk arra a roppant erőfeszítésre, amit a szabadságharc jelentett, arra, hogy valamikor nemcsak Széchenyi István és Batthyány Lajos, de Petőfi és Kossuth népe is voltunk. ■

Főtisztelendő testvéremnek,
Edward Idris Cassidy bíborosnak

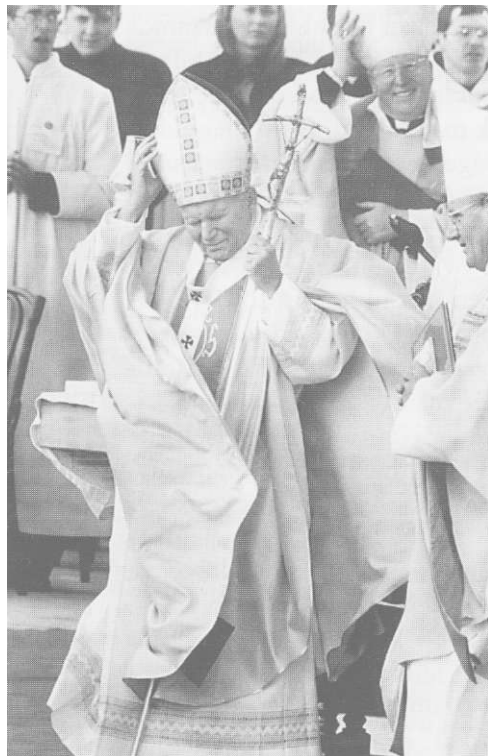
Pápaságom alatt számos alkalommal mély szomorúsággal emlékeztem meg a zsidó nép szenvedéséről a II. világháború alatt. Az a bűntény, amely Soá néven vált ismertté, eltörölhetetlen szégyenfoltja marad végéhez közeledő századunknak.

Amikor a kereszténység harmadik évezredének kezdetére készülünk, az Egyház tudatában van annak, hogy a Jubileum öröme elsősorban a bűnök megbocsátásán s az Istennel és embertársainkkal való kiengesztelődésünkön alapszik. Ezért biztatja fiait és leányait, hogy tisztítsák meg szívüket, megbánva a múltban elkövetett hibáikat és hitbeli hűtlenségeiket. Felszólítja őket arra, hogy alázattal járuljanak az Úr elé, és vizsgálják meg, hogy őket mekkora felelősség terheli napjaink gonoszságáért.

Szívből remélem, hogy az *Emlékezünk: megfontolások a Soáról* című dokumentum, amelyet vezetéssel a Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Bizottsága készített, valóban segít begyógyítani a múlt félreértései és igazságtalanságai által okozott sebeket. Bárcsak hatékonyan elősegítené ez a megemlékezés azt, hogy olyan jövőt alakítsunk ki, amelyben a Soá kimondhatatlan gonoszsága soha többé nem következhet be. A történelem Ura vezesse a katolikusok, a zsidók és minden jóakarátú ember törekvéseit, hogy közösen fáradozzanak egy olyan világ felépítésén, amely minden ember életének és méltóságának igazi tiszteletén alapszik, hiszen Isten mindnyájukat saját képére és hasonlatosságára teremtette.

Vatikán, 1998. március 12.

II. János Pál pápa

MAGYAR MEGFONTOLÁSOK A SOÁRÓL

A pannonhalmi bencés apátság volt a színhelye annak a konferenciának, amelyet idén novemberben a fenti címen tartottak neves egyházi és világi személyiségek részvételével. Az itt következő három írás felkérésünkre ebből az alkalomból készült.

A katolikus egyház világszervezet. A központból számos impulzus érkezik pápai enciklikák, szentszéki megnyilatkozások formájában. Ezeket az impulzusokat, tanításokat a világegyház különböző tájain, nemzeti egyházaiban a civilizációs, illetve kulturális problémák függvényében különféleképpen ítélik meg. Sok alkalommal írott malaszt, hatástalan marad a központi szándék.

A II. János Pál pápa kérésére és jóváhagyásával készült *Emlékezünk: megfontolások a Soáról* című szentszéki megnyilat-

kozás fontos és időszerű impulzus volt - megítélésem szerint - a magyar egyház számára. A jóakarátú tudomásulvétel kevés lett volna, tenni kellett Magyarországon valamit ebben a témában.

Aki hazánkat, a közelmúlt történelmét ismeri, az tudja, hogy össztársadalmi gondjaink egyike, hogy saját történelmünk traumáit mindmáig nem tudtuk okosan, céltudatosan feldolgozni. Számos nemzeti-történelmi tapasztalatot megoldatlanul, teherként hordunk magunkkal. Ezen megoldatlanságok egyike a zsidóság és kereszténység kérdése, egymáshoz való viszonyulása az utolsó két-száz év folyamán, ezen történelmi időben bizonyos sűrűsödési pontokon: a XIX. század vége, 1919 és az azt követő időszak, a zsidótörvények korszaka a második világháborúval, a deportálások, de a zsidóság helyzete a kommunizmus idején is. Mindez sajátos feladatlan keveredésben jelentkezik az utolsó tíz esztendőben, a visszanyert szabadság éveiben, amelyekben a megoldatlanság alkalmat teremtett arra, hogy a vélt vagy valós feszültség alattomos politikai eszközként bukkanjon fel. okozzon félelmet, nyugtalan-ságot sokakban.

A szentszéki dokumentum, Pannonhalma jó és emberileg megbízható kapcsolatai adták az esélyt arra, hogy ha jól előkészítjük, kiegyensúlyozottan és körültekintően cselekszünk, akkor a témában megrendezett konferencia pozitív jelzés, tapasztalat lehet, és elindulhat egy tisztázási folyamat a zsidóság és annak különféle árnyalatai, a kereszténység és azon belül katolikusok és protestánsok, továbbá olyan értelmiségiek bevonásával, akik alkalmasak e párbeszéd, beszélgetés, közös kutatás és tisztázás jó irányú befolyásolására a megoldáskeresés során. Maga a konferencia, a szervező intézmények, a meghívott személyek és az akadémiai szintű előadásorozat

Szabó Barnabás felvétele

ismertek. Szívügyünk, hogy az elhangzott előadások, hozzászólások és az idő rövidsége miatt el nem mondott vélemények egy önálló tanulmánykötetben is megjelenhessenek.

A konferencia általam szándékolt célja az volt, hogy az ősi apátság falai között olyan biztonságos, kiegyensúlyozott, baráti és testvéri légkört lehessen teremteni, amely az előadások sokféle szempontjai, az előadók különböző vérmérsékletű megnyilatkozásai közepette nyílt, őszinte, szókimondó és előremutató tárgyalásokat tesz lehetővé.

A konferencia általam megfogalmazott célja volt az is, hogy a Soá feladatlan traumáját ne csupán megtárgyaljuk, kibeszéljük és impulzusokat adjunk a bocsánatkérésre és megbocsátásra, hanem hogy a közös hit irányába elmozdulva a megbékélés, a kiengesztelődés útját is keressük. Meglátásom szerint a sebek gyógyulása és gyógyítása csak a közös Atyába vetett hit által lehetséges.

A konferencia rövid volt, a témák és megközelítések nem értek, nem érhetek véget, berekeszteni és a folytatás reménye nélkül hagyni nem lehetett. Semmiféle felhatalmazásom nem volt, de a házigazda érzékenysége azt jelezte, hogy Pannonhalmának minden-

képpen biztosítania kellene a konferenciasorozat megtartásának lehetőségét, de még inkább helyes lenne az az út, hogy ne sajátítsuk ki a témát magunknak, hogy a mostani konferenciát vállaló intézmények legyenek a következő esztendőben egy-egy összejövétel, tudományos ülés házigazdái, formáljuk és irányítsuk a szempontokat, amelyek alapján rendezvényeink gondolatmenetét, irányultságát meghatározzuk.

Reményeim szerint egy egyházi, egyházak és zsidóság közötti alkalmas híradás, továbbá később más értelmiségi fórumok révén a szellemi-lelki tisztulás és tisztázás az egész magyar valóságot, sokak tudatát átjárhatja, és a megtisztulás, feloldás irányába hathat. A konferencia után már jelentkezett is külső értelmiségi fórum segítségével a megjegyzéssel: ez jó kezdet volt, de ügyeljünk arra, hogy ne legyen belterjes. Személy szerint minden belterjesség ellensége vagyok, belterjesség és provincializmus e téren mérhetetlen kárt okozhat.

A kritikai megjegyzésekből látom, hogy folytatni kell a megkezdett párbeszédet. A lezajlott konferencia egy indító, jó légkörű esemény volt, amely a folytatásra ösztönöz és bátorít.

Várszegi Asztrik

KÖZLÉS ÉS TUDATOSÍTÁS

„Bármilyen tudomány vizsgálja is az antiszemitizmus kérdését - persze valódi és nem holmi ideológiai botcsinálta tudományra gondolok - mindig ugyanazon eredményre jut: tehetetlenül áll előtte. Felsorakoztat néhány kézenfekvő történelmi, gazdasági, társadalmi, tudatállapot, szituációs stb. okot, majd megállapítja, hogy irracionális." (Kertész Imre: A holocaust mint kultúra)

Ez a megállapítás egyszerre kijózanító és kihívó. Úgy gondolom, mindazok számára, akik ismerik a Biblia kijózanító üzenetét a bűn irracionális és transzperszonális valóságáról, sürgető kihívás saját maguk és mások számára megfogalmazni azokat a válaszokat, amelyek segíthetnek feloldani (és nem elhárítani) a Holocaust okozta traumát. Ennek jegyében jött létre a pannonhalmi találkozó, hogy ösztönzést adjon az indulatszelidítő és értelmes párbeszédnek.

Hadd utaljak ennek kapcsán egy bibliai történetre.

Káin és Ábel története magába sűríti azokat az ismertetőjegyeket is, amelyek az előítéletek születésének, rögzülésének és végzetes következményeinek mechanizmusát tárják fel. A történet egy olyan világot tár elénk, amelyben már az oltárok is többes számban léteznek. A különböző oltárokon másfajta áldozatot mutatnak be. A történetben egyértelműen Ábel a hátrányosabb helyzetben lévő (másodszületett, akinek a neve is relatív jelentéktelenségére - tűnékeny, eloszló pára - utal). Káin szerez egy egyszeri, számára rossz tapasztalatot. Isten Ábel áldozatára tekint, s nem az övére. A lényeges elem, hogy ebből az egyszeri tapasztalatból általános, mindenkorra érvényes következtetést von le. S ez az általánosított tapasztalat rögzül benne. Káin lehorgasztott feje azt fejezi ki, hogy számára a berögzült kép már fontosabb, mint Ábel test-vér valósága. Már nem a személyt látja, hanem beindul az őt az emberlét alá süllyesztő mechanizmus, amely a végén talán el is hiteti vele, hogy nem embert öl, hanem az őt megelőző s így megalázó „valamit". A visszafordíthatatlan esemény, a testvérgyilkosság bekövetkezése után megtaláljuk az el-

hárítás mozzanatát is. Az Ábel hollétére irányuló kérdésre adott válasz egyszerre tartalmazza az egyetlen lehetséges választ (őrizője vagyok) és a felelősség elhárítását is (őrizője vagyok?).

A kölcsönös előítéletek ördögi köréből csak akkor tudunk kilépni, ha valóban magunk mögött hagyjuk a „lelki kőkorszakot" (Csepeli György), azt a törzsi tudatot, amelyik kényszeresen mindig csak a „mi" és az „ők" kategóriájában tud gondolkodni. Ez a kettéosztás ott kísért minden régi és újkeletű fundamentalista dualizmusban. Nem szüntethető meg semmiféle hívó vagy nem hívó „varázslattal", de vannak olyan gyakorolható és gyakorlandó „technikák", amelyek segítségével a szeretet logikája válhat az emberi és csoportkapcsolatok vezérlőelvévé. Nem véletlen, hogy a nagy zsidó tudós, Martin Buber így fordítja - a hagyományos keresztyén változattól eltérően - a felebaráti szeretet parancsát: „Szeresd felebarátodat - ő is olyan, mint te!"

Az említett technikák gyakorlására és használatára véleményem szerint máig mértékadó módon hívja fel a figyelmet Bibó Istvánnak a háború után nem sokkal írt tanulmánya. Bibó szerint a modern antiszemitizmus három összetevője a középkori zsidóellenes előítélet, a zsidóság és környezete egymásról szerzett tapasztalatainak tömege, valamint a modern társadalomfejlődés zavarai. Ezek közül az első és a harmadik olyan természetű,

hogy nem lehet ellenük csupán zsidó vonatkozásban küzdeni. A büntetőjogi üldözés kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy „Megbüntetni azt az antiszemitát lehet és kell, aki a zsidók elleni gyűlöletre uszít... Annak eldöntéséhez, hogy valami rosszul esik, elszánt zsidógyűlölet-e vagy a környezet közönséges általánosításainak része, vagy pedig alkalmi összeütközés eredménye, az egész »zsidózás«-t át kell tennünk mondjuk portugálba, s csak ha portugálokról és portugáloknak mondva ugyanúgy büntethetőnek mutatkozik a cselekedet, akkor lehetünk nyugodtak, hogy meglevő és büntethető antiszemitizmust üldöztünk, nem pedig újat tenyésztünk".

Ugyancsak megszívlelendők nekünk, keresztyéneknek az alábbi sorok: „Különösen papok szokták azt hinni, hogy ők hivatásuk folytán minden további nélkül eredményesen beszélhetnek mások bűneiről, így a »zsidó bűn«-ről is... Ezek a tanácsok ugyanis a zsidók számára csak egy rakás ellenséges általánosítást és egy rakás keresztül nem vihető felszólítást jelentenek... Nem is beszélve arról, hogy e tanácsok mögött az a jellegzetes és naiv rémkép van, hogy a zsidóknak van egy titkos szanhedrinjük, főtanácsuk, ahol a zsidó főbankár, a zsidó főforradalmár és a zsidó főúj-ságíró egy nagyszakállú zsidó főrabbi elnökletével együtt ülnek, s időről időre kijelölik, hogy a zsidók hogyan »viselkedjenek«".

A javasolt megoldásnak két eleme van: az egyszerű közlés és a tudatosítás abban a párbeszédben, amelyet zsidók és nem zsidók egymással és maguk között végezhetnek. Csak ez vezethet a két oldalon indulatok által eltorzított és félreértelmezett tapasztalat korrigálásához.

A pannonhalmi találkozó iránt megnyilvánult érdeklődés annak a jele, hogy van igény erre a tisztázó és feloldó párbeszédre, mert ez hitelesítheti a hivatalos egyházi deklarációk üzenetét, megfontolásait, s építheti be az eljövendő generációk szavaiba, gesztusaiba és hétköznapi életgyakorlatába.

Bölcseki Gusztáv

BÉKESSÉG A KÖZEL S TÁVOLLEVŐNEK

(Jesaja 57.19.)

Ez év novemberének negyedik és ötödik napján a magyar szellemi élet Pannonhalmára figyelt. A rádióhallgató, a televíziónéző, az újságolvasó egyaránt érdeklődéssel várta az onnan érkező híreket és megnyilatkozásokat.

Az érdeklődés jogos volt. Az ezeréves monostor tudós főapátja, Várszegi Asztrik bátor kezdeményezésének volt színhelye a magyar katolicizmus *mons sacerje*, szent hegye, amely túl a katolicizmuson a magyar tudományosság, szellemi élet

még ma is iszonyatos témájának megbeszélésére, kiváltképpen a keresztény-zsidó párbeszéd vonatkozásaiban.

Különös jelentőséget biztosított a konferenciának az a tény, hogy azon részt vett a Vatikán magas rangú kiküldöttje, s a bevezető előadást a történet-tudós Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tartotta.

A történettudomány feladata, mondotta többek között, a múlt tényeknek feltárása, s azokról ítélet alkotása.

Maga a kongresszus négy problématerületet ölelt fel. A kölcsönös előítéletek lélektana és szociológiája, a zsidóüldözések és a Holocaust Magyarországon, a zsidó-keresztény párbeszéd jelen állása, végül a tolerancia esélyeinek megvitatása.

A kongresszus alaphangját és célkitűzését Várkonyi Asztrik főapát határozta meg megnyitó beszédében.

A tanácskozás összehívására az indítást, túl az ismeretes vatikáni dokumentumon magának II. János Pál pápának Pannonhalmán elmondott beszéde adta meg,

amelyben a Római Egyház feje biztatást és buzdítást adott a párbeszédre.

Ennek a párbeszédnek pedig a főapát meggyőződése szerint azt a célt kell szolgálnia, hogy keresse a feloldás, a megoldás és a felülemelkedés útját, végső soron a közös Atyához vezető utat.

Az előadások során nagy vonalakban ezek a célkitűzések jutottak kifejezésre tudományos igényvel.

Voltak vitapontok az egyház felelősségének kérdésében, de ezek is

általában egy-egy erőteljesebb hang kivételével az akadémikus tanácskozás méltó színvonalán hangzottak el.

Az alapvető célkitűzés tekintetében a zsidó állásfoglalás abban a megfontolásban foglalható össze, amely szerint: a múltat nem feledve, az ártatlanok iránt haragot nem érezve, a megbocsátást Isten kegyelmi hatalmába utalva keresnünk kell a közös utat, s ebből a célból, a jelen és a jövő érdekében zsidóságnak és kereszténységnek kezét kell szorítani egymással.

Schweitzer József

Védlelre várokozók a Vadász utcai üvegház előtt 1944-ben

és pedagógia egyik, hatalmas történelmi múlttal bíró központja.

A főapát, a tudós főpap s egyben a szeretetreméltóan kedves és figyelmes házigazda, mint mondtuk, egyháziakat és világiakat, különféle felekezetek tagjait, teológusokat, történészeket, szociológusokat, írókat, újságírókat közös tanácskozásra hívott a Holocaust, a Soá

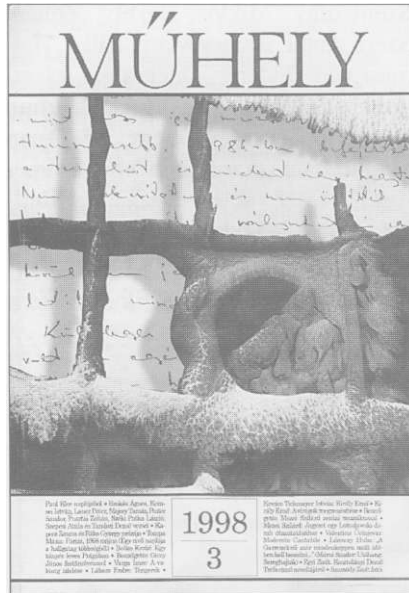
A többi között utalt az országos főrabbinak a konferencia megnyitása reggelén a Népszabadságban megjelent nyilatkozatára, arra a tételre, amely szerint a magyarországi zsidóság tragédiája nem tekinthető úgy, mint a második világháború hazai emberveszteségének egy fájdalmas részlete.

Míg a magyar honpolgárok egy része „szabályos” háború áldozata lett, a zsidó honpolgárok és családtagjaik százezrei egy embertelen ideológiára áldozataivá váltak.

A GYŐRI MŰHELY

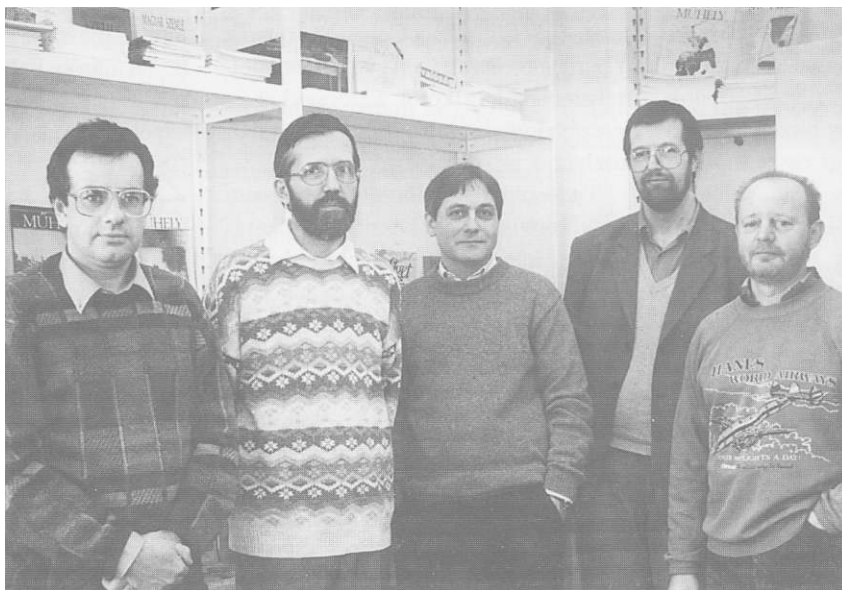
1. Húsz esztendeje, 1978-ban indult útjára a *Műhely*. Akkor társadalomtudományi és közművelődési folyóiratként jegyezték, s ebből, valamint a történész főszerkesztő, dr. Gecsenyi Lajos személyéből adódóan a társadalomtudomány dominált. Az irodalom területén meghatározó volt a Nyugaton élő költők, írók rendszeres szerepeltetése. A szerkesztőség bátor vállalásai végül annyira felingerelték a hatalmat, hogy nyolc esztendei munka után menesztették dr. Gecsenyi Lajost és munkatársait. Ezt követően öt éven át dr. Kloss Andor volt a főszerkesztő. Kevésbé erőteljesen, de folytatódott a társadalomtudományi vonal, s maradt néhány szerző a nyugati magyar irodalomból is. Például 1989-ben a párizsi *Magyar Műhely* vendégeskedett a *Műhely*ben. A helytörténet, a regionális kérdések vizsgálata, a figyelem a szlovákiai és burgenlandi magyarság sorsára jellemzőek a folyóirat e két korszakára. A felsorolt területek egyben kapcsolódási pontokat is jelentettek az 1990 utáni *Műhely* számára, miként jó néhány író, költő folyamatos jelenléte, illetve visszatérése.

1989 őszén, pályázaton elnyerve a főszerkesztői megbízatást, izig-vérig kulturális folyóiratban gondolkodtam. Olyan olvasót feltételezve, aki szívesen tájékozódik a kultúra különféle területei irányában. Az évek során bebizonyosodott, hogy írók, költők, filozófusok, történészek, természet-tudósok, képzőművészek stb. különböző vagy éppen rokon gondolkodása úgy jelenhet meg egymás mellett, hogy a sokféle szemlélet eredőjében

olyan szellemi izgalom teremtődik, amely inspirálja az olvasót. Szerkesztőtársaimat e koncepció alapján választottam ki. Szakái Gyula, Balogh Vilmos Szilárd (ő két év után, Németországba való költözése miatt vált el tő-

A győri Műhely szerkesztőségének tagjai: (balról jobbra) Szakái Gyula, dr. Horváth József, Villányi László, Mártonffy Marcell és Kurcsis László

lünk), a később csatlakozó Horváth József és Mártonffy Marcell munkája épült be a folyóiratba. Kurcsis László pedig arról gondoskodott, hogy a tartalomhoz illő arculat formálódjon.

Az egyik újdonságot a bölcsélet hangsúlyos megjelenése jelentette. Sokan éppen emiatt figyeltek fel a *Műhely*re, hiszen olyan gondolkodókkal találkozhattak az évek során, mint Karl Barth, Bergyajev, Isaiah Berlin, Lev Sesztov, Martin Buber, Alain, Ferdinand Ebber, Manfred Frank, Gaston Bachelard, Cioran, Lichtenberg, Novalis, Polányi Mihály stb. Megvalósult egy filozófiatörténeti sorozat is, amely olyan magyar filozófusokra irányította a figyelmet, mint Schmitt Jenő Henrik, Halassy-Nagy József, Pauler Ákos, Palágyi Menyhért, s elindult a vallástörténeti vonal, Eckhart mester, John Henry Newman, Joh Donne, Nicolaus Cusanus stb. műveinek közzétételével.

Természetes módon merült fel az ember és a társadalom viszonyának kérdése, az ember cselekvési lehetőségeinek vizsgálata. Friedrich A. Hayek, Max Horkheimer, Karl Raimund Popper, Anthony Arblaster, Helmut Dubiel, Gyáni Gábor és mások írásai tették lehetővé az erről való gondolkodást. A történelemtudomány területéről például

R. Várkonyi Ágnes, Kosáry Domokos, Gyarmati György tanulmányait közöltük, s e vonulat kiteljesedése volt a honfoglalás évfordulója kapcsán megjelent tematikus számmunk, *Magyarország Európában* címmel, Szakái Gyula és Veliky János szerkesztésében.

Az évek során visszatérő téma volt a polgároso-

dás. Különböző népzőpontból, különböző időszakokat vizsgáltunk. Marco Meriggi, Alain Lessis, Theodore Zeldin, Hannes Stekl, Szakái Gyula és mások tanulmányain keresztül a polgárság kialakulásának feltételeit, mintákat keresve egy lehetséges öntudatos polgár számára. Ennek jegyében szerkesztette Szakái Gyula a *Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában* című nagy visszhangot kiváltó különszámunkat.

A természettudomány, a tudósok kérdései sajnos kevésbé vannak jelen a magyar közgondolkodásban. A magunk keretei között ezen próbáltunk változtatni, amikor közvettük Gánti Tibor, Hámori József, Peter Koslowsky, Paul Virilio, Karl Friedrich von Weizsäcker, Palágyi Menyhért, Hans Mohr, Franz M. Wuketits, Juhász-Nagy Pál, Victor Weisskopf, Balogh Vilmos Szilárd és mások tanulmányait. Néhány téma a sok közül: tudományosság és romantika, az ősbaleset, túl a kvantumelméleten, a szellem-test kérdése, agy és számítógép, a tér és az idő kapcsolata, evolúciós ismeretelmélet, a mitoszoktól a felfűvődő világegyetem gondolatáig, az univerzum keletkezése. Megjelentettük a német tudósok állásfoglalását az atomgazdálkodás hatásairól, ami a mára és a jövőre nézve is sok tanulsággal szolgálhat.

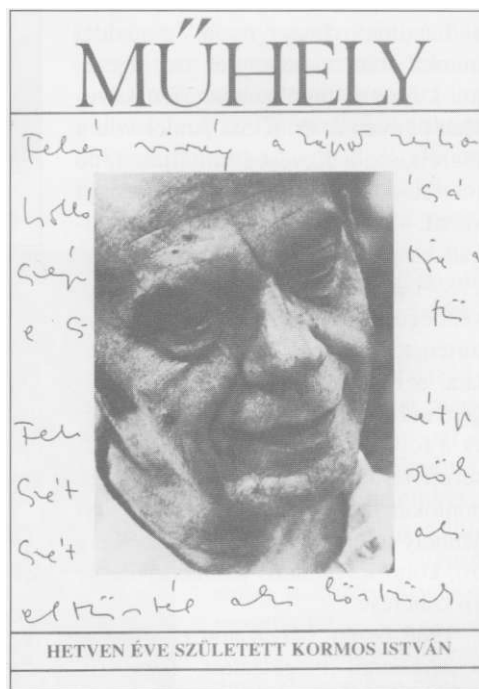
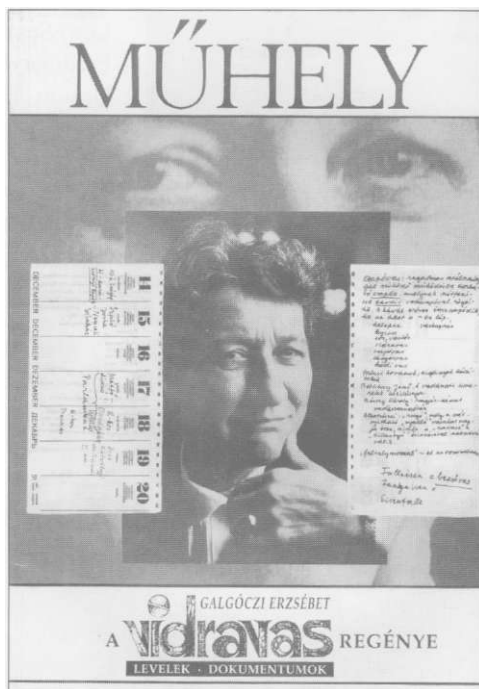
Az önmagáról és a világról gondolkodó ember termékeny bizonytalansága leghívebben talán az esszé műfajában fejeződik ki. Így nem véletlen, hogy a meditáló folyóiratként számon tartott *Műhelyben* az esszé kiemelt rangot kapott. Montaigne, Paul Valéry, Charles Simic, Walter Grond, Gary Snyder, Milan Kundera, Jean-Claude Renard, Varga Imre, Tandori Dezső és mások gondolataiban önmaguk kétségeire ismerhettek az olvasók.

A meditáció egyfajta bensőségeséget is feltételez. Bensőséges viszonyt szeretnénk olvasóinkkal. Aki

valamely jelentős személyiség izgalmas naplóját olvassa, szinte személyes viszonyba kerül vele. A *Műhelyben* pedig olyan írók naplójából közlünk részleteket, mint Sylvia Plath, Andrej Platonov, Jean Cocteau, Szentkuthy Miklós, Jékely Zoltán, Szerb Antal. Rainer Maria Rilke, Heimito von Doderer. Önéletrajzi írással szerepelt például Elias Canetti, Primo Levi, Vladimir Nabokov és Oszip Mandelstam. Az intimitás, a személyesség teszi varázslattá az eredetileg nem a nagyközönségnek íródott leveleket. Dsida Jenő, Hölderlin, Rilke, Szabó Lőrinc, Kormos István,

A *Műhelyből* a versek, a novellák sem hiányoznak. Rendszeresen jelen vannak az idősebb és a fiatalabb alkotók. A legfiatalabbak is, hiszen a folyóirat szívesen ad helyet az induló tehetségeknek. A világ különböző tájain, a határokon túl élők ugyancsak természetesen módon tartoznak a szerzők sorába.

A folyóirat a már említett Monarchia számon kívül különszámot szentelt Weöres Sándornak, Kormos Istvánnak és Galgóczi Erzsébetnek. Különszámot jelentettünk meg a szürrealizmusról és Bókay Antal szerkesztésében a pszichoanalízisről. Egy-egy

Gustav Flaubert, Mallarmé, Baudelaire, T. S. Eliot, Paul Celan, Marguerite Yourcenar leveleiben válságos élethelyzetekkel, alkotói kérdésekkel, a létezés kínjaival és örömeivel találkozhattak az olvasók.

Tudósokkal, különböző művészeti ágak képviselőivel készültünk felkérésünkre interjúk, így többek között Carl Friedrich von Weizsäckerrel, Szóts István, Fábri Zoltán, Gaál István és Jiri Menzel filmrendezővel. A folyóiratban tanulmányok sokasága elemez kiemelkedő műveket, életműveket. Visszatérően közlünk a költészet lényegére rákérdező írásokat, például Musil, Rilke, Valéry, Gottfried Benn, Paul Celan, Wallace Stevens tollából.

összeállításban mutattuk be más kultúrák másfajta gondolkodásmódját, így Kínáról, Fekete-Afrikáról, Tibetről, Japánról és Indiáról próbáltunk képet adni.

2. Ízelítőül álljon itt egy *Műhely*-montázs, néhány gondolat a folyóirat elmúlt nyolc esztendejének számaiból:

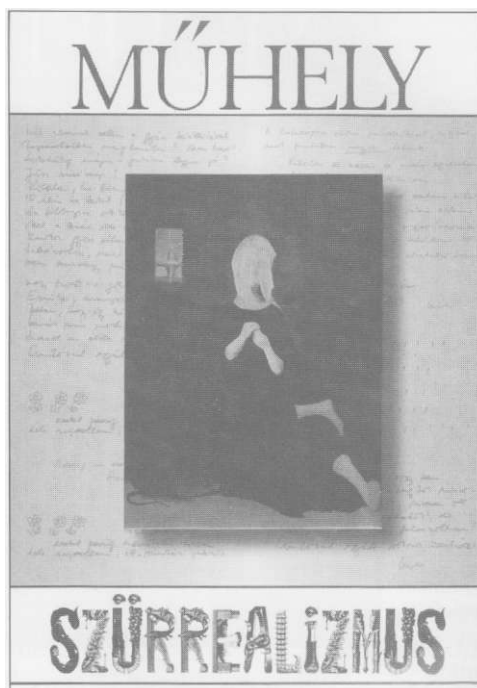
„Ahol valójában hiányzik a forma, ott nincs többé tartalom. Az egyiket keresni azt jelenti, hogy keressük a másikat. A kettő annyira elválaszthatatlan, mint a szín és az anyag, és ezért van az, hogy a művészet maga az igazság.” - *Gustave Flaubert*. „Csak a Szépség nyitja fel a vaspántos kapukat, csak a lélek, aki találkozik Szerelmesével, sejt valamit az örök dolgok-

ról." - *Szerb Antal*. „Semmi haszontalan nem kézbevenni, s a hasznosíthatót helyesen; kezdettől fogva gyűjteni magunkban a múlt és jelenlegi sikerekre vonatkozó, legkülönbözőbb és legellentétebb emlékeket: hogy ne másként, csak ezer tapasztalat birtokában csöppenjünk abba a végtelen aszályba, amivel bármelyik pillanatban meglephetnek az istenek." - *Rainer Maria Rilke*. „Fel kell ismernünk, hogy bizonyos értelemben maga a tudomány, maga az emberi gondolkodás is egyfajta játék." - *Jacob Bronowski*. „Igazán csak akkor etikus az ember, ha enged ama készletének, hogy segít-

lom, hogy a primitív népek világnézetében olyan bölcsesség rejlik, amelyre figyelni kell, s tanulni belőle. Ha a poszt-civilizáció határaihoz értünk, következő lépésünk előtt számolni kell azzal a primitív világgéppel, amelyik hagyományosan és bölcsen azon munkálkodott, hogy kapukat nyisson és tartson kinyitva a természet erőivel való érintkezés számára. A természet erőivel nem lehet laboratóriumban beszélgetni." - *Gary Snyder*. „A filmet én nem csupán a fotografált színpad reprodukáló eszközének tartottam, hanem önálló művészetnek. Ahol a színpad három festett falú díszlete az

vajon nem éppen ezáltal jut-e el a vers, tehát már itt, a találkozáshoz - a titokkal való találkozáshoz?" - *Paul Celan*. „Azt mondhatnánk: inkább a nyelv birtokolja az embert, semmint az ember a nyelvet. Vagy méginkább: a nyelv, univerzális jellegénél fogva - azáltal, hogy hajlékonysága végtelen - a lét egyetemességéhez társul. A kölcsönös egymásban-létezés mely az előbbit az utóbbihoz s az utóbbit az előbbihez köti, nem tűr korlátozást." - *Stanislas Breton*. „Még a legutolsó sámmánnal is hitközösséget vállaltam volna, csak ne kelljen lemondanom titkos meggyőződésemről, hogy azért nem

látom magam az örökkévalóságban, mert nem tudok kitekinteni az életet süket falként övező földi idő mögül." - *Vladimir Nabokov*. „Az eredetiség számomra bensőségességet jelent, a szív és a szellem mélységét." - *Friedrich Hölderlin*. „Az élet minden fontosabb ügyében ugyanolyan türelemre van szükségünk, mint a vajúdjó anyának. Mindennek, ami él és vajúdik bennünk, megvan a maga ideje, amit akarunk nem befolyásolhat. A lélek és az emberi kapcsolatok koraszülései cseppet sem veszélytelenebbek, mint a testi koraszülés." - *Ferdinand*

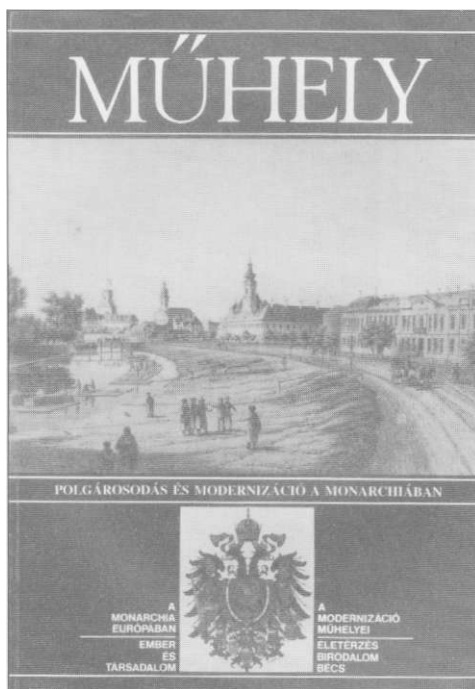

sen minden életet, amelyet segítenie adatott, és óvakodjék attól, hogy kárt tegyen bármiben, ami él." - *Albert Schweitzer*. „Az embert valahol belül egy hároméves tökmag dirigálja. Érzelmek kormányozta lény, és távolról sem olyan racionális, mint gondoljuk." - *Friedrich Dürrenmatt*. „A művész hideg, hidegen kell tartania anyagát, az érzéseket és mámorokat, amelyeknek más átadja magát, neki meg kell formálnia, vagyis edzenie, hűtenie kell, s a lágyságnak szilárdságot kell kölcsönöznie." - *Gottfried Benn*. „A magyarázat sosem helyettesíti a zenehallgatást. A mű értelme ugyanis nem a mű fölött vagy alatt keresendő, nem is mellette, hanem csakis benne magában." - *Pierre Bouretz*. „Úgy gondo-

egész világra kitarul. Az egész természet mint egy hatalmas orchester együtt játszik az emberrel (vagy sokszor ember nélkül is!), ezért tartottam a filmet az ég és a föld világszínpadán játszódó »kozmosz« művészetnek." - *Szűcs István*. „Hogy is lehetne egy város jobb a lakóinál?" - *Hannes Böhlinger*. „Az igazhitűség és az eretnekesség eszméjében rejtőznek a legkicsinyesebb bűnök; azok a bűnök, amelyeknek elkövetésére az értelmiségiek különösen hajlamosak: arrogancia, fennhéjázás, tudálékosság, intellektuális hiúság. Ezek kicsinyes bűnök - nem nagy bűnök, mint a kegyetlenség." - *Karl Raymund Popper*. „A vers magányos. Magányos, de úton van. Aki írja, útítársul adatik mellé. De

Ebner. „Minden pillanatban vonakodunk meghallgatni az ártatlant, akit magunkban hordozunk. Megakadályozzuk a gyermeket, aki bennünk lakozik, és szakadatlanul első ízben akar ránézni a világra. Ha kérdez, visszatartjuk kíváncsiságát: minthogy háttartalan, gyermektegnak bélyegezzük azzal az ürüggyel, hogy iskolába jártunk, ahol megtanultuk, hogy minden dolognak létezik tudománya, csak böngészniünk kell benne." - *Paul Valéry*. „A vers kísérlet arra, hogy visszatálj önmagadhoz, felismerd önmagad, emlékezz önmagadra; az újrászületés öröme." - *Charles Simic*. „Hiszen miközben ennyire panaszkodnak a sorsukra, csak növelik boldogtalanságukat, eleve megfosztják magu-

kat a mosolygás reményétől, s még gyomorfájásuk is fokozódik. Ha volna egy barátjuk s az keserűen panaszkodnék minden dologra, semmi kétség, iparkodnának megnyugtatni őt s más színben ecsetelni neki a világot. Miért ne lehetnének egyszer saját maguk számára ilyen becses barátok? Igenis, komolyan mondom: szeretnünk kell egy kicsit saját magunkat, jónak kell lennünk saját magunkhoz." - *Alain*. „Mert ha úgy látom, hogy korunk európai kultúrája fenyegetettségben él, s legféltettebb kincsére, az egyén tiszteltetére, az eredeti gondolat méltánylására s a sérthetetlen magánélet jogára kívülről is, belülről is veszély leselkedik, akkor arra gondolok, hogy az európai szellem e becses lényegét ezüstszelenceként őrzi a regény története, a regény bölcsessége." - *Milan Kundera*. „Előbb-utóbb mindenki ráébred, hogy tökéletes boldogság nincs, de kevesen gondolkodnak el az ellenkezőjén: hogy tökéletes boldogtalanság se létezik." - *Primo Levi*. „Ismersünk arcát ezernyi, sőt akár milliányi arc közül is ki tudjuk választani. Mégsem tudjuk általánoságban megfogalmazni, miként azonosítottuk. E tudás legnagyobb részét tehát nem tudjuk szavakba foglalni." - *Polányi Mihály*. „A magasabb morális érettség azzal kezdődik, hogy magunkat cselekvéseink nem szándékolt következményeikért is felelősnek tudjuk. Semmi sem javítható ki a világban, amíg ez a lelkiismeret fel nem ébred." - *Carl Friedrich von Weizsäcker*. „... más országokban szellemi forradalmat kavarnak a filozófusok, nálunk észre sem veszik őket, vagy ha egykoron mégis vihar dúlt egyes filozófusok körül, ebből nem tudunk tókéat kovácsolni, elkótyavetyéljük a filozófiai izgalmak emlékeit, kilügozzuk irodalom- és kultúrtörténelmünkéből, mint valamit, ami nem illik a magyarság gondolkodásához." - *Hanák Tibor*. „... bár az ellenségek párbeszéde elsődleges, mégis mindig az ember saját magában nyílik meg. A választvonalak saját magunkon belül húzódnak. Az embernek a »saját bensejében kell először a párbeszédet megtartani. Ebben a saját szívünkben lévő ellenség«-gel folytatott belső párbeszédben, amennyiben azt teljességgel lefolytatjuk és nem szakítjuk félbe, megtapasztalunk egyfajta megvilágosodást és megtisztulást, amely elfogulatlanságra és józanságra tanít." - *Boros László*. „A világmindenségben való utazásról álmodunk: de nem bennünk rejlik-e a világmindenség? Szellemünk mélységeit nem ismerjük. - A titokzatos út befelé vezet." - *Novalis*. „Én magam úgy érzem, hogy annyi értéktelen, ezerszeresen piacósított költőieskedés láttán ugyanolyan jó, ha az embernek kétszáz, mintha kétezer olvasója van, és

ez talán jobb befeketés is." - *T. S. Eliot*. „... a művészet nem abból a világból indul ki, amelyet látunk, hanem abból, amit felépítünk magunkban." - *Northrop Frye*. „Van egy egyetemes költészet, amely mindenben megcsilán." - *Wallace Stevens*. „Amit kívülről kaptam vagy szereztem, azt elveszíthetem, ami bennem született, azt nem..." - *Eckhart mester*. „Nincs más, mint a Szépség s csak egy tökéletes kifejezése létezik, a Költészet. Minden más ezen kívül merő hazugság - kivéve a szerelem, azoknak, akik testükkel élnek, no meg a barátság, ez a szellemi szerelem." - *Stéphane Mallarmé*. „A humanisták nem tehetnek mást, mint időnként makacs következetességgel megszólaltatják a lelkiismeret, az értelem, a szolidaritás szavát..." - *Márai Sándor*.

3. A *Műhely* azok folyóirata, akik építik és őrzik belső szabadságukat. 1990-ben, a folyóirat gyökeres megújulásakor fogalmaztam meg ezt a mottót. Vagyis a *Műhely* nem akar mást, nem akar többet, mint segítséget nyújtani azok belső világának teljesebbé formáláshoz, akik kíváncsiak önmagukra, kíváncsiak a világra, s a szellemi életet nélkülözhetetlennek gondolják mindennapjainkban. A *Műhely* nem kínál mindent megoldó receptet, nem akar ráerőszakolni egyfajta gondolkodásmódot az olvasókra. Inkább a létezés sokszínűségét hangsúlyozza, megmutatva azt, hogy bizonyos kérdések időtlenek és helytől függetlenek, egy több száz éve élt filozófus megerősítést adhat mai vívódásainkban, vagy a miénktől eltérő kultúrákban is választ kaphatunk kétségeinkre. Ezért tartjuk fontosnak a sokféle szemlélet együttes jelenlétét, a műfaji sokoldalúságot, hajdani és mai gondolkodók egymásmellettiségét, legyenek akár magyarok vagy más nemzetek képviselői.

A *Műhelyt* szép folyóiratként szokták emlegetni. Ez nem gazdagságot jelent, hanem arra való igényt, hogy már kézbe venni, lapozgatni is öröm legyen. Ezért igyekszünk izgalmas képanyagot találni, s a számítógép előtt ezért szánunk időt arra, hogy megtervezzünk minden oldalt.

A *Műhely*-esteken, határokon innen és túl, mindig bebizonyosodik, hogy elképzeléseink visszhangra találtak. A *Műhely* különböző számain, közléseit egyetemeken, főiskolákon, középiskolákban használják a tanításhoz. Két esztendeje működik Wenczel Imre vezetésével az immár háromszáz tagot számláló *Műhely Baráti Kör*, melynek rendezvényein a diákok és a tanárok rendszeresen találkoznak valamely szerzőnkkel. A folyóirat szellemi bázisa egyre bővül, szerzőink remek kéziratokkal gondoskodnak arról, hogy a folyamatosság mellett a frissesség is jellemző legyen. Vagyis a *Műhely* felé árad a bizalom, a szeretet, s a néha kétségbeejtő anyagi gondjaink közepette ez ad erőt számunkra további munkánkhoz.

Villányi László

NEMZETKÖZI KULTURÁLIS CENTRUM KRAKKÓBAN

A krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum (NKC) létrehozásának gondolatát - szorosan kapcsolódva az 1989 után kialakult új közép-európai politikai valósághoz - hivatalosan Tadeusz Mazowiecki miniszterelnök jelentette be 1990 novemberében az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet párizsi csúcsertekezletén. A centrum 1991 májusában, az EBEE krakkói ülészaka idején kezdte meg hivatalos működését.

A centrum létrehozását egyebek között a következő szándékok motiválták: Lengyelország azon törekvése, hogy az Európai Unió tagjává váljék; Lengyelország intenzívebb részvételének szükségessége a kulturális örökség különféle aspektusairól folyó nemzetközi párbeszédben; Krakkónak és a város szellemi potenciáljának jobb kiaknázása Lengyelország nemzetközi kulturális tevékenységében, különös tekintettel a kulturális örökségre és annak védelmére.

A Nemzetközi Kulturális Centrum alapvető küldetése, hogy részt vegyen az európai dialógusban - a különböző nyelvű és kultúrájú emberek párbeszédében. Krakkó ebből a szempontból kiváló helynek számít egyfelől mint „Lengyelország jelképes szíve” és a kulturális örökség gondolatának bölcsője, másfelől mint sok kultúrájú, nagyon kozmopolita város, amely természetes hidat alkot a helyi hagyomány és az egyetemes kultúra között. Krakkó különleges atmoszférájának kiaknázása, a Wavel körül létrejött kulturális örökség szélesebb, európai összefüggésekben történő vizsgálata kezdettől fogva meghatározó eleme a NKC munkájának. Az a főtéri műemléképület, amelyben - a

városvezetés jóvoltából - a centrum működik, maga is a különféle kultúrák egymásra rétegződésének, Krakkó középkortól napjainkig nyúló változatos sorának alakulását példázza. Maga a Főtér pedig a gazdaság és a kultúra sok évszázados egymásra hatásának talán legszébb lengyelországi eredménye - a lengyel történelem, a lengyelség, ugyanakkor a nyitottság és a pluralizmus jelképe.

A Nemzetközi Kulturális Centrum tevékenysége a következő kérdésekre összpontosul:

- az európai örökség és annak védelme;
- Európa kulturális sokszínűsége és az európai önazonosság;
- korunk kulturális problémái, ezen belül többek között a kultúra irányításának kérdései.

A centrum célkitűzéseit három munkacsoport valósítja meg:

1. *Európai örökség munkacsoport* - ez irányítja a tudományos-kutató tevékenységet s szervezi a nemzetközi tudományos konferenciákat. Az 1989 után megnyíló határok nemcsak a fejlődés esélyét teremtették meg, hanem az önazonosság elvesztésének veszélyét is fölvetették. Szakítani kellett az elszigeteltséggel, és saját kultúránk helyét más kultúrák közt kell megtalálni. Többek között ezt a célt szolgálta az 1993-ban szervezett, művészeti fesztivállal egybekötött

Nemzetek és sztereotípiák című nemzetközi konferencia, amelyen több mint száz kiemelkedő európai és amerikai értelmiségi vett részt. Magyar vonatkozású konferenciát 1996-ban rendeztünk *Lengyelország és Magyarország az európai kultúrában és civilizációban* címmel. A szép számú tudományos tanácskozás és a tanácskozások anyagait összegző kiadványok mellett említést érdemelnek a centrum kutatási programjai is, amelyeknek célja többek között a közép-európai kulturális térség feltérképezése, értékelése, dokumentálása és hatékony védelmének kidolgozása.

2. *Az oktatási munkacsoport* nyári kurzusokat szervez Amerikából és Európa legkülönbözőbb országaiból érkező egyetemisták számára. A centrum oktatási tevékenysége a The College for New

ményeként a centrum az európai kulturális kezdeményezések valószínű adatbázisa lett. A centrum a kulturális örökség védelmére és a kultúra korszerű irányítási formáira szakosodott nemzetközi szervezetek munkájában is aktívan részt vállalt.

2000-re Krakkót is jelölték az Európa Kulturális Fővárosa címre, s ez új feladatok elé állítja a centrumot. Igyekszünk újra harmonikus módon összekapcsolni a kulturális örökségre vonatkozó elképzelések három szintjét: a helyi, a nemzeti és a nemzetközi szintet abban a meggyőződésben, hogy a

Europe keretén belül zajlik. A kiváló nemzetközi szakemberek által vezetett foglalkozások, a különféle vélemények közvetlen ütköztetésének lehetősége, a Jagelló Egyetem Przegorzalyban lévő kollégiumának egyedülálló légköre sajátos „kémiai reakciót” vált ki, amely új módon gondolkodó fiatal értelmiségiek nemzedékeit neveli. Sokan közülük bizonyára hatással lesznek majd az egységesülő Európa arculatának alakulására. A *College* hivatalos és oktatási nyelve az angol. A nyári kurzus ideje alatt a hallgatók nemcsak Krakkóval és környékével, hanem Lengyelország más történelmi nevezettségű régióival is megismerkedhetnek.

3. A *művészeti és tudományos promóciós munkacsoport* koordinálja a kiállítások szervezési munkálatait, könyvek, katalógusok, konferencia-anyagok stb. kiadását. Ez a munkacsoport felel a konferenciák, szemináriumok, előadások, találkozók technikai lebonyolításáért.

A centrumnak saját galériája van - ennek programja a tágan értelmezett modern művészetet öleli fel a XIX. századtól napjainkig. A centrum kiadványai - katalógusok, plakátok, segédanyagok, egyéb publikációk - a lengyel könyvesboltok többségében hozzáférhetőek, de a nemzetközi könyvvásárokon, külföldi egyetemi könyvtárakban, kul-

turális intézményekben is megtalálhatóak. 1995. október 1-je óta a NKC-ban tudományos könyvtár áll a munkatársak rendelkezésére. A művek nagy része idegen nyelvű, és külföldi intézményektől került a könyvtárba kiadványcsere útján. Az állományt főleg művészeti témájú szótárak, enciklopédiák, monográfiák, urbanisztikai, építészeti, néprajzi, kisebbségvédelmi stb. szakkönyvek teszik ki.

A centrum művészeti fesztiválokat is rendez. 1992-ben ez az intézmény rendezte meg első ízben az Európai Kulturális Hónapot, s ennek eredményeként Krakkó az Európa Kulturális Fővárosai és az Európai Kulturális Hónapok Hálózatának tagja lett. Ez a nagyszabású fesztivál Európa több mint húsz országának legkiemelkedőbb művészeti jelenségeit mutatta be.

A NKC olyan nemzetközi intézményekkel működik együtt, mint: az Európa Bizottság, az Európa Tanács, UNESCO, European Cultural Foundation (Amszterdam), European Foundation Center (Brüsszel), International Arts Bureau (London).

Az állandó kapcsolattartás és a folyamatos információcsere ered-

kultúra döntő, időtlen s így a jövőre irányuló tényező.

Meggyőződésünk, hogy a krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum tevékenysége hozzájárul egy nyitott, univerzális, integrációt elősegítő, ugyanakkor a regionális és nemzeti önzonosságot tisztelő kultúra modelljének kialakításához.

A centrum legfontosabb adatai:

Cím: Międzynarodowe Centrum Kultury
Rynek Główny 25;
31-008 KRAKÓW;
POLSKA

Tel.: 48 012 4218601;

fax: 48 012 4218571

e-mail: [ejpurchl@cyf - kr.edu.pl](mailto:ejpurchl@cyf-kr.edu.pl)
sekret@MCK.Krakow.pl

Jacek Purchla igazgató írásos tájékoztatója alapján összeállította Sze-nyán Erzsébet

Szakonyi Károly

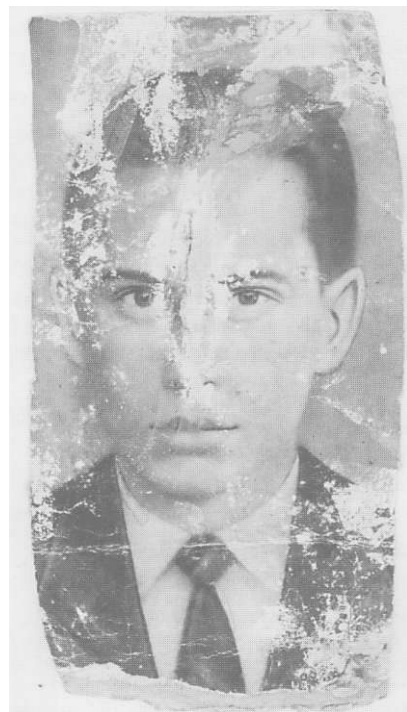
A KÖLTŐ TEKINTETE

Arcunkra íródik életünk. Arcunkra íródik a történelem. Ráég arcunkra a kor, rávési nyomát minden év, minden évtized.

Éles tekintetű, komoly, szabályos arcvonásokkal megáldott fiatalember néz ránk egy árvízmosta képről. A fotó Szatmárnémetiben, a Hortobágy utcában sérült meg 1970-ben, amikor a város szelíd folyója kiöntött. Rajta a homloktól az orrhegyig, mint egy fejszecsapás, a víz vagy az iszap nyomának világos foltja torzítja az arcást, de ugyanakkor ki is emeli a jövőt kutató, a jövőbe látni vágyó tekintet. Egy költő tekintetét. S ha a költő vátesz, hát egy vátesz tekintetét. Tiszta ez a szempár; mondhatni dacos bizakodással néz a távolba, de az enyhén zárt ajak, bár szólásra kész. hallgatásra is elszánt.

egy szikrányi méltatlanság érte is. De itt inkább az a szigor tükröződik az arcán, amivel a világot megítélte; és az az elszántság is, amellyel az igazságért küzdött már akkor - és azután is, egész életén át.

1957-ben elítélték magyar nacionalizmusért és izgatásért. Mert híve volt az ötvenhatos forradalmunknak. A Bolyai egyetemen bölcsészetet meg jogot hallgatott fiatalembert, a költőt, újságírókat hat évre ítélik. Kolozsvár és Szamosújvár börtönei után a Duna deltájába viszik raboskodni, kényszermunkára. Itt, a gyilkos, embertelen körülmények között ismerkedik meg Pinchas Müller rabbival, az izgatásért és cionizmusért ugyancsak rab-ságban sínylődő későbbi jó barátal. „Sokan voltunk ott - írja Gézát

Ötvenegyben készült a fénykép. Páskándi Géza - őt ábrázolja - akkor 18 éves.

A futballcsapatról négy esztendővel későbbi a felvétel. Géza ott guggol a bal szélén; s míg társai derűsek, ő szinte haragos. Összevont szemöldök, keserű ránc a szájszegletben. Nem hiszem, hogy a mérkőzés vagy az edzés közben érte valami sérelem, noha könnyen megbántódott akár ha

idézve Páskándiné Sebők Anna, férjének a rabbival való levelezését közreadó előszóban -, minden fajta és fajta, de aki a legközelebb áll hozzám, kivel boldog voltam, ha beszélgethettem, egy szelíd, becsületes, bölcs humorú és művelt ortodox rabbinus volt, Pinchas Müller... Életem egyik legszebb emberélménye!"

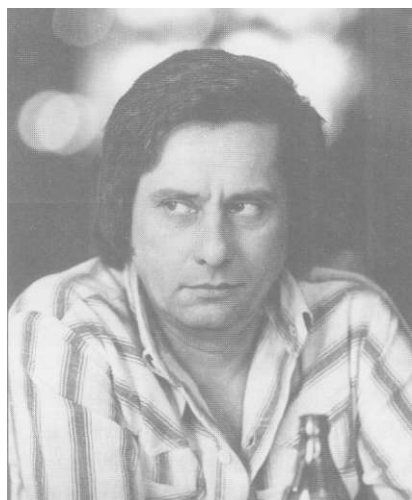
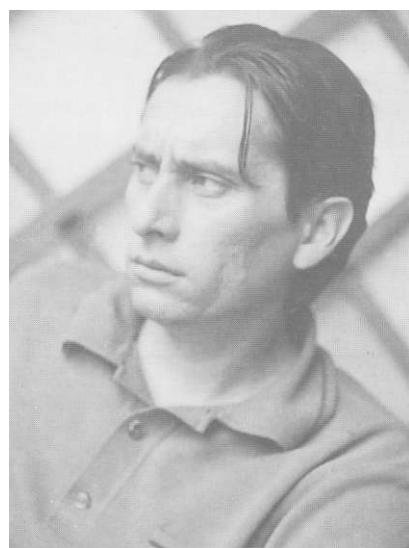
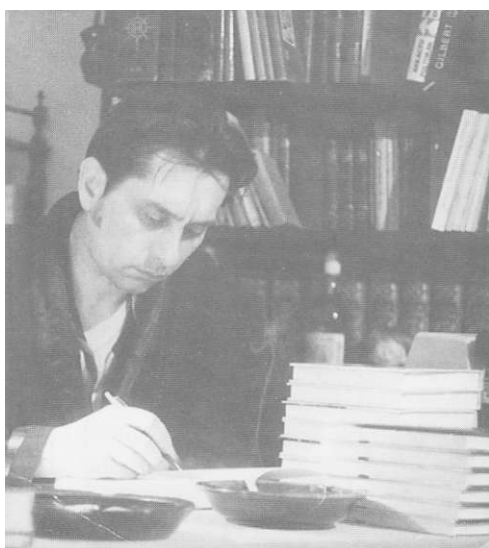
A kép a rabbit ábrázolja Jeruzsálemben, 1990-ben. És a másik fo-

tón a feleségével áll izraeli otthonukban; megözvegyülvén ő bocsátotta Páskándiné rendelkezésére a megörzött leveleket, hiszen 1966-tól Bukarestből, Kolozsvárról majd Budapestről sok levél érkezett Názáretbe, s onnan is, válaszként a bölcs rabbinus tollából.

Aztán itt van Gézáról egy másik fotó. Csontos arc, homlokba hulló hajtincs. Ez a pólóingos férfi már megjárta a poklokat, és immáron élete végéig megtalálta elhivatottságát. Versek, prózák, drámák, esszék... Ebben az időben Bukarestben találkoztunk, az Ambassador hotel kávéházában mutattak be minket egymásnak íróbarátaink. Ott láttam ezt az arcot a tükrös teremben. Géza, mint egy konok tanár vizsgáztatott. Bele akart látni a fejembe, a szívembe. Gyanakvóan kezdte, aztán felengedett. S mire Budapestre jött, már mint jó barátot kerestt.

A Vígszínház vállalta fel, a Pesti Színházban adták Várkonyi rendezésében a Vendégséget. Itt ez a kép az öltözőben készült, színészei - Básti Lajos, Darvas Iván és Várkonyi Zoltán - társaságában ül, talán egy próbaszünetben. Ráncolt homlok, a szemöldök alatt a szomorú, gondoktól terhes tekintet, amit a siker öröme sem tud meglágyítani. Hallgat. Figyel. „Lehet itt élni? Lehet ide átjönni Erdélyből? Befogadnak? Megérteneek majd? Hiszen oly mélyről, a meggyötörtség poklából érkezem...”

Nem sokkal később egyszer elfogadta meghívásomat Szentendrére. Ott laktunk akkor. Az Egye-

tem presszóban adtunk egymásnak találkát. Vasárnap volt, Géza késve érkezett. Leült, sört rendelt és

virslit. - Ebédre várunk - mondtam, de nem vonta vissza a rendelést. Barátságos volt, ám szüksé-

vú, csaknem kedvetlen. Vagy fáradt? A Trabantban is alig szólt. Nemigen vett tudomást a kertről meg a házról, leült a kanapéra, sört bontottam, tudtam, hogy szereti, vettem eleget. De kevésnek bizonyult. Géza éppen csak belekóstolt a feltálatl ebédbe, étvágytalanul eltolta maga elől a tányért, s inkább sörözött. Megpróbáltam beszélgetni vele irodalomról, az életéről... nehezen ment. Említette a verseit, az abszurd drámáit, de aztán csak hallgatott. Ült és hallgatott. Beesteledett, elfogyott a sör, át kellett szaladnom a közeli csárdába újabb üvegekért. Késő este vittem vissza Pestre...

ÁLLANDÓ

At igazolvány hűlőbiztosítási igazolás aláírása

1. Család neve: PÁSKÁNDI GEZA

2. Utóneve: GEZA

3. Leánykori család és utóneve:

4. Születési helye: ROMÁNIA SZATMÁRHEGY ország megye város község

5. Születési ideje: 1933 év MÁJUS hó 18 nap

6. Állampolgársága: HONTALAN IRO

7. Foglalkozása:

8. Szakképzettsége: OLÁH ERZSÉBET

9. Anyja neve: PÁSKÁNDI GEZA

10. Apja neve:

11. Kiállítás alapja: SZEMÉLYI

12. Kiállítás határidő: BIZ KEDK HANY 0080 803 7

BUDAPEST 1974 MÁJUS hó 22 nap

1974. május 22. nap

1974. május 22. nap

tette, farmerban járt, indiános lett az arca. Látható a fotón. Sokat éjszakázott, vitázott baráttal, idegenel; sokat dolgozott is; ontotta a műveket, szerkesztett; otthonra talált a hazai irodalomban - és barátokra is. De 1974-ben a személyi igazolványában az állampolgársági rovatban még az áll. hogy HONTALAN. Az igazolványkép mindent elárul. Egy magyar író hontalanságra ítélve népének országában?! Egy magyar költő?! Az arc csupa megbántottság. De a szúrós tekintet itt is a rendíthetlenségről tanúskodik.

Aztán már gondozottabb a frizúra. És ha a homlokról nem is tűnnek el a ráncok már soha, mosoly is bujkál a szájszegletben. Van hova nézni, van mit remélni?

Színes kép a családi ház teraszán. A Páskándi-família. Otthon, békesség... amíg a sors engedi.

Korán ment el közülünk. Kegyetlen betegség gyűrte le, de csak a testét. Utolsó erejéig dolgozott. És ha Ő most már csak bronz szobor - életműve azért eleven. És eleven is marad.

Szatmárnémetiben, születésének 65. évfordulóján a Kölcsey Ferenc Kollégiumban avattuk fel Laborcz Mónika alkotását, Páskándi Géza bronz mellszobrát. Egykori iskolájának diákjai naponta láthatják.

És talán ki is nyitják a könyveit...

A hetvenes években, amikor már Magyarországon élt és dolgozott, mintha egészen mássá akarta volna

alakítani küllemét: felhagyott a polgári frizurával és az öltönyök viselésével; haját hosszúra növesz-

A KÓRÓK, A FÁK, A MAGAS ÉG

Papp Gábor Zsigmond felvétele

Szántó Piroska megőrzött szavai

— *Melyek voltak az első vizuális élmények, amelyek meghatározták festői látásmódját?*

- Kukoricák, a kórok, a magas ég és az ég és föld határán guruló Hold. Este a pusztán. Tudniillik nem óhajtom eltitkolni, hogy a legsötétebb Alföldről jöttem, ahol igazán kevés táji élménye van annak, aki hegyekhez, dombokhoz szokott. De én nagyon szerettem, mert mindennek egészen különleges jelentősége volt éppen emiatt a kopárság és alföldi tágasság miatt. Ha egy kóro az égnek ágaskodott, az nekem hatalmas tölgyfa volt, a ku-

Az idén elhunyt festőnővel 1993-ban, nyolcvanadik születésnapján készült interjú.

ricás pedig sűrű erdő, amelyet zölden, fiatalon és öregeen, szárazon, zörögve éppen úgy szerettem, mint minden időben. Mindig festő voltam. Mióta élek, festő voltam, állítólag még nem tudtam beszélni, amikor már rajzolgattam. Azzal, ami a kezem ügyébe került. Homokba az ujjammal, szénrel a falra, és ha mással nem, akkor a spennőttel az asztalra.

- *A falu volt erősebb hatással önre vagy a város?*

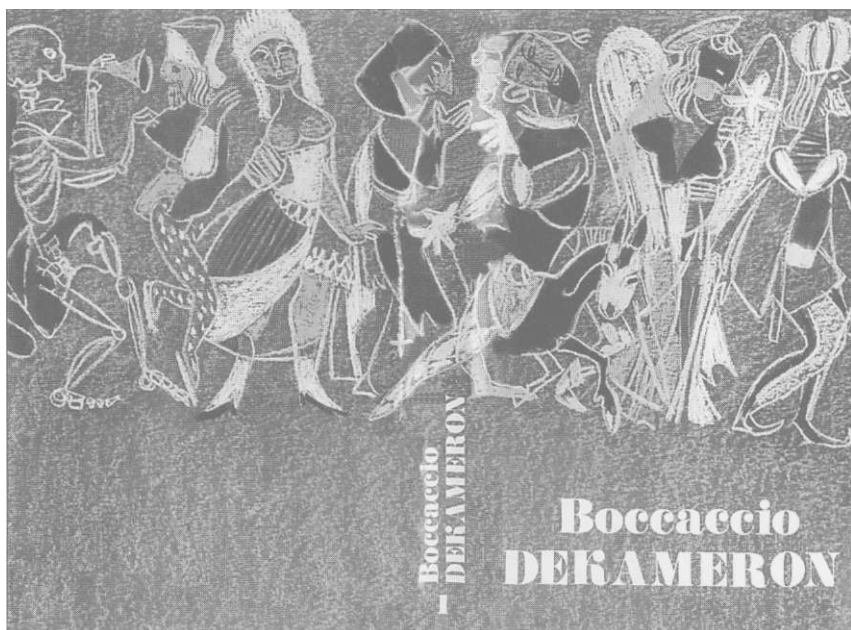
- Az igazság az, hogy Budapest elbűvölt, és kicsit kétségbe is ejtett. Mert furcsa dolog volt, hogy

ott minden csupa kő meg kő. Az útnak a talaja is kőből van. És nagyon furcsa volt nekem az, hogy Pesten hideg van, és a forró alföldi naphoz képest Pesten egy darabig mindig fáztam. Még nyáron is. Nem is fáztam, hanem csak azt gondoltam, jó itt a hűvös oldalon - mert vidéken két oldal van, a napos oldal és a hűvös oldal, tudod. S ha az ember nem akar napra menni, akkor a hűvös oldalon megy. De ott a hűvös oldalon is melegebb van, mint itt a napon. De a nagyvárosban, mármint Pesten elsősorban az ejtett kétségbe, hogy a fák, szegények, börtönben vannak, a lábuk is. Annak idején tudniillik a körúti fákat - nem tudom, most hogy van, nem figyeltem

meg - egy vaskeret körítette, és ez tele volt hányva cigarettacsutkával. Aztán bekerülvén a Szocialista Képzőművészek Csoportjába, rájöttem, hogy van más oldala is a nagyvárosnak. És pedig az az oldala, amit ez a csoport figyelt és művelt. De sajnos olyan ronda természetem van, hogy nem szeretek semmiféle kényszernek, elvárásnak eleget tenni, úgyhogy én továbbra is maradtam a nagyvárosi nyomorult fáknál, ahelyett, hogy a nagyvárosi nyomorult embereket festettem volna. Később pedig azért vették el a kedvemet az emberek rajzolásától - de az már sokkal később volt -, amikor kötelező volt az embernek attribútumokkal való ábrázolása. Az ötvenes évekről beszélek, amikor jelezni kellett, hogy az ember kicsoda, mi a foglalkozása. Magyarul, a munkás az kalapácsra támaszkodott, esetleg valami különleges szénvonószerű etvaszra, amit némelyik kollégám csinált, a paraszt az pödört bajusszal kaszált, és boldogan ölelte a kévét - holott én csak tudom, milyen nehéz a kévét ölelni, én ugyanis arattam, a két kezemmel is - a mérnöknek pedig szabályosan kiállt a zsebéből a logarléc, a ceruza, a háromszög vonalzó csak azért nem, mert nyilván nem fért el a mellényzsebében. Az embernek, mint a szenteknek attribútumokkal való ábrázolása teljesen elundorított. Nem tehettem mást - minthogy végtelenül érdekelt az ember -, próbáltam megkeresni az embert valahol másutt.

- *Milyen irányzathoz tartozónak vallja magát?*

- Nagyon nehéz megmondani, hogy milyen irányzathoz tartozom. Én inkább csoporthoz tartozónak érzem magam, az Európai Iskolához. Az Európai Iskola volt az, amelyik a különböző fajtájú kényszerek után - gondolok itt az „elfajzott művészetre”, és gondolok a

Szocialista Képzőművész Csoport elvárásaira - semmi egyebet nem akart, mint mást, újat, olyat festeni, amit eddig nem volt szabad vagy nem volt kívánatos. Az Európai Iskola boldogan élt három esztendőig, akkor aztán lecsapott ránk a szocreál, és soha többé nem jutotunk szóhoz. Pedig Isten látja a lelkünket, szelíd bárányok voltunk a mostani nonfiguratívokhoz képest. De például illusztrációt is sokszor azért kaptam nehezen, mert egyes főnökök rám ordítottak, hogy ez nem Európai Iskola, itt nincs szükség absztraktokra. De nekem szerencsém volt, mert tudok modell nélkül rajzolni. Óriási istenáldásának tekintem külön azt, hogy bármit le tudok rajzolni, amit valahol valaha láttam, még azt is amit sehol sem láttam. De az az érdekes, hogy mégis illusztrációból éltem, amíg nem jelenhettem meg. Bocsnát, a „nem megjelenhetni” az nem énrám, hanem a férjemre vonatkozik. Akkor, amikor a szocreál miatt hallgatnunk kellett - nyolc évig nem állíthattam ki -, akkor illusztrációból éltem. Ennek nagyon nagy kárát vallottam később, mert - Isten tudja miért - az illusztrációt másodrendű műfajnak tekintik a kollégák, holott ez nagy marhaság, mert gyönyörűsége feladat. Ha az ember önmagát és az írókat egyszerre tudja kifejezni.

Én a láncdohányosok módszerével olvasok. Amit Pistának - Vas Istvánnak, a férjemnek - a zene jelentett, azt jelentette nekem az olvasás egész kicsi gyerekkorom óta. Borzasztóan szerettem olvasni és természetesen miután mégiscsak a látás az első nekem, elképzelttem a figurákat. De az volt az érdekes, hogy mindig egy bizonyos ismert helyhez kötöttem őket. Erről azért nem beszélek szívesen, mert nagy csodálkozásomra egyik kedves regényemben - nagyon régimódi regény, nagyon sajnálom, Copperfield Dávidnak hívják emlékszem, hogy nagy bámulattal vettem észre, hogy Copperfield Dávid a regényhősöket saját falujának színterén képzelte el. Én azt hittem, én vagyok az egyedüli, aki ilyen, de úgy látszik, ez egy általános és természetes dolog. Szóval D'Artagnan és a többiek a félegyházi városháza lépcsőin robogtak lefelé és vívtak. Az egyetlen homokdombba ásta be magát Monte Christo, amikor a tengerből kimenekült. Szóval én nem tagadom meg az illusztrá-

ciót, holott nagyon sok hátrányom származott belőle, mert a kollégáim máig is a szememre vetik. Nem tehetek róla, valamiből élnünk kellett, a férjem költő volt, a testvérem tanár. Egyik sem volt olyan, hogy hülyére keresse magát. Még mindig becsületesebbnek tartottam illusztrálni, mint traktort festeni, vagy a fent jelzett attribútumokat. Ami pedig a nonfiguratívot illeti, egy időben csináltam. Nagyon tisztelem, éppen úgy, mint ahogy a szerkezetet tisztelem, minden háznál, palotánál, kunyhónál, sőt: még egy szénaboglyának is van szerkezete. De egy picit-picit unalmasnak találok. Én olyan képeket szeretnék festeni, ami megállítja az em-

Férjével, Vas Istvánnal Szentendrén

bereket. A nonfiguratív képek nagyon megnyugtatóak, nagyon kellemesek tudnak lenni, de azt gondolom, hogy én olyan képeket szeretnék festeni, hogy azon elgondolkozzanak, és többfélét gondoljanak az emberek. És végül is asszony vagyok, és az érzelmeket sem szeretném kihagyni. Tudom, hogy ez egy rendkívül régimódi felfogás, de meg vagyok róla győződve, hogy valami módon újból divatba fog jönni, mert kiküszöbölhetetlen. Nem igaz, hogy a világ annyira el-sivárodik, hogy az érzelmeket nélkülözni tudjuk.

Papp Gábor Zsigmond

EMBER A HAVASON TÚL

Búcsú Szóts Istvántól

A „királyok udvariasságával” érkezett mindig. Egyenes tartással, tiszta tekintettel, választékos eleganciával. Még mindig magára vona a nők figyelmét. Az Angelika presszó volt az a hely, ahol találkozhattunk vele, mindazok, akik, mint „rendkívüli” hallgatók órákat vehetünk tőle. (Soha nem tanított a magyar filmfőiskolán.)

Tantárgyai? Száraz közhelynek tűnnek elsorolva: tisztesség, erkölcs, hazaszeretet, emberség. Bármiről volt is szó: egy homéroszi sorról, Van

Gogh-i ecsetkezelésről, vagy egy chaplini totálképről, ezek hatották át, oly lenyűgöző műveltség foglalatában, amelyet méltán irigyeltünk. S mindezt oly módon, hogy ebben az audiovizuálisan fertőzött világunkban átítatódtunk valami tisztító szantálfa-illatú reneszánsz derűvel.

A földi dolgokhoz nem sok köze volt. Bár tudta, hogy mi mennyi. Ezt a tudást méltó módon kamatoztatta a *Röpirat a magyar filmművészet ügyében* című könyvében. (Nemrég jelent meg az olasz fordítása.)

Egy interjúban Szóts azt mondta: „...nem akartam epigon, utód lenni. Hanem felfedező, pionír, ős!” E legutolsó szó a nyomtatásban „hős”-re

változott. Találó lapsus calami, mert bizony hős is volt, Don Quijoteként rohamozott barokk fantáziájában élő célokat, fanyalgó Sancho Panzák között a „kaporálok” századában (így nevezte Hitlert, Sztálint és Mussolinit) hatodrangú perc-emberkék ármánykodó, rosszindulatú támadásaival kellett viaskodnia, akik Szóts megszállottan folytatott kísérleteire, hogy egy román-magyar közös filmet összehozzon a két nép közelítése érdekében, pökhendi ajakbiggyesztéssel reagáltak: „Mit sütsz kis Szóts?” flegma címsorral.

Ötletei kifogyhatatlanok voltak. Kőrösi Csoma, Batthyány. Bartókról is akart filmet készíteni. S még mennyi egyébről.

Fogyatkoztak a találkozásaink. Bármilyen szívós volt is, a betegségek körbekerítették s megindították a támadásukat, korhasztották azt a vázat, amely a szellemét hordozta. Hosszú hónapokra távozott bécsi otthonába feleségével, Máriával, akinek lassan meg kellett tanulnia az ápolónői szerepet is. Önfeláldozóan végezte.

Azután ritkultak a párbeszéddek. Egyáltalán már a párbeszéddek lehetőségai is. Szorongva lapítottunk, lestük a hosszú könyörtelen viadalt, tudván, hogy mi sem kerülhetjük el majd valamikor ezt a csatát. S a kiemenetelről sem lehetett kétségünk.

*

Az élet nem ismer feltételes módot. A végpontba érkezés után megszűnik ennek a módnak a lehetősége. Ilyen kérdés, hogy „mi lett volna, ha”, immár csak szónoki, melyről viszont tudjuk, hogy sokszor nem a felelet tárgyát segítő „auftakt”, inkább a feltevő önmotogatójának szolgálója.

Mondják, hogy kevés filmet csinált. Hogy élete torzó. Mihez viszonyítva? Van rendező, aki száznál többet is rendezett. És? Ki emlékszik egynek is a címére?

Képünkön: Szóts István leányával
(Inkey Alice felvétele)

A Szóts-munkák árfolyama felszaladt, „hosszban” van. Ez természetes tény (lásd Modigliani), mostantól fogva hirtelen szaporodni fog-

nak a „barátai” s azok, akik tőkét igyekeznek maguknak kovácsolni a munkásságából. Ennek értékével tisztában voltunk még életében is, ő

maga is tudta, hol a helye. (Néhány filmestől eltérően soha nem vette fel az „élő klasszikusok” bárgyú mosolyát.)

Egy hosszú, sok szépséggel, sok kudarccal és szenvedéssel teli élet gyümölcse immár örökségünk. Rajtunk a sor, hogyan sáfárkodunk vele, a mi kötelességünk, hogy tisztes-séggel kezeljük.

Ami nemcsak örökség. Példa is.

Gaál István

ANTAL LÁSZLÓ (1942-)
közgazdász

BÖLCSKEI GUSZTÁV (1952-)
református püspök, Debrecen

GAÁL ISTVÁN (1933-)
filmrendező

GÁLLOS ORSOLYA
műfordító, esszéíró, Pécsvárad

GÖMÖRI GYÖRGY (1934-)
író

MÓDOS PÉTER (1943-)
író, szerkesztő

PAPP GÁBOR ZSIGMOND
(1966-)
filmrendező

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

ROCKENBAUER ZOLTÁN (1960-)
etnológus

SCHÖPFLIN GYÖRGY (1939-)
politológus, London

SCHWEITZER JÓZSEF (1939-)
országos főrabbi

SZAKOLCZAY LAJOS (1941-)
kritikus, szerkesztő

SZAKONYI KÁROLY (1931-)
író

SZENYÁN ERZSÉBET (1943-)
műfordító

SZIGETHY GÁBOR (1942-)
irodalomtörténész

SZOMRÁKY BÉLA (1945-)
újságíró, műfordító

VÁRSZEGI ASZTRIK (1946-)
főapát, Pannonhalma

A főváros egyesítésé-
nek 125. évfordulóján fő-
munkatársunk, *Vujicsics*
Sztoján Pro Urbe díjat ka-
pott.

Kitüntetéséhez gratulá-
lunk!

The Prime Minister of the newly formed Hungarian government, *Viktor Orbán*, gave a long interview to *European Traveller* in September. The first half was published in our last issue, here we publish the second, and concluding, part.

A study by *George Schöpflin* analyses the uses of the past in inter-ethnic relations. He illustrates his general thesis with a case study on the Rumanian-Hungarian ethnogenesis debate. *Béla Bíró*, *Mircea Martin* and *Béla Pomogáts* assess the prospects of the Rumanian-Hungarian rapprochement and cooperation.

The articles that follow illustrate the Central European *genius loci*. *Massimo Cacciari*, Mayor of Venice, talks about the everyday life and unique problems of his city, problems that are invisible in picture-postcards. *Gábor Szigethy* writes on the historical links between Venice and Hungary. *Zoltán Rockenbauer* takes us to Austria, to Tulln and Vienna, where recently an exhibition has opened on the paintings of Egon Schiele and Carl Moll. The film director, *István Gaál*, has made a film on scenes from the life of Béla Bartók; his article and photographs describe his experiences while shooting his film.

The Slovenian Writers' Association organises the annual Vilenica international writers' meeting. Here we publish our interview with the Slovenian writers, *Veno Taufer*, *Evald Flisar* and *Ales Debeljak* at this event. *Václav Belohradsky*, the Prague

philosopher, recalls the spirit of the Student rebellion of the 1960s. *Ichil Sraiber*, the Moldavian Yiddish writer, remembers a lesser known episode in the Holocaust, the deportation of the Romanian Jews.

László Antal continues his series on economics, here assessing the chances of Eastern and Central European countries to close their gap with Europe. *György Gömöri* writes on the international literary echo of the Hungarian struggles for independence in 1848-49.

The document issued in the Vatican this March and the accompanying letter by the Pope urges us to remember the Holocaust, to examine our conscience and to make peace. This was the inspiration for the conference organised in November in the Benedictine abbey of Pannonhalma with the participation of secular and clerical personalities. From among the participants *Asztrik Várszegi*, the abbot, *Gusztáv Bölcskei*, the Calvinist bishop, and *József Schweitzer*, the chief rabbi talks about the event.

We continue our introduction of Hungarian periodicals with *Műhely* published in Győr. We report on the international organising and networking activities of the Cultural Centre in Cracow. Finally we pay our respect to three major figures in the Hungarian arts who died this year, the writer *Géza Páskándi*, the painter *Piroska Szántó* and the film director *István Szóts*.

The next issue of *European Traveller* will appear in March.

Europäischer Reisender 33. 1998/4.-Resümee

Im September hat der Ministerpräsident der neugebildeten Regierung, *Viktor Orbán*, dem Europäischen Reisenden ein langes Interview gegeben. Der erste Teil dieses Gespräches ist in unserer vorangegangenen Nummer erschienen, jetzt veröffentlichen wir den zweiten, abschließenden Teil.

Die Studie von *George Schöpflin* analysiert, wofür die Vergangenheit in den zwischenethnischen Beziehungen genutzt wird. Mit einer Fallstudie, mit der rumänisch-ungarischen ethnogenetischen Debatte wird die allgemeine These illustriert. *Béla Bíró*, *Martin Mircea* und *Béla Pomogáts* beschreiben ihre Anschauungen über die Chancen der ungarisch-rumänischen Annäherung und Zusammenarbeit.

Die folgenden Artikel zeigen die charakteristischen Bilder des mitteleuropäischen *genius loci*. Der Bürgermeister von Venedig, *Massimo Cacciari*, spricht über die auf Ansichtskarten nicht sichtbaren, unikalen Probleme des alltäglichen Lebens der Stadt. Der Artikel von *Gábor Szigethy* gibt einen Überblick über die historischen Beziehungen zwischen Venedig und Ungarn. *Zoltán Rockenbauer* führt uns in das österreichische Tulln und nach Wien, wo vor kurzem Ausstellungen mit Bildern von Egon Schiele bzw. Carl Moll eröffnet wurden. *István Gaál* hat einen Film über die Aufenthaltsorte des Lebens von Béla Bartók gedreht, der Artikel und die Fotos berichten über die Erlebnisse bei den Dreharbeiten. Der slowenische

Schriftstellerverband veranstaltet in jedem Jahr das internationale Schriftstellertreffen Vilenica. Von Ort hielten wir die Erklärungen der slowenischen Schriftsteller *Veno Taufer*, *Evald Flisar*, *Ales Debeljak* fest. Der Prager Philosoph *Václav Belohradsky* bringt die Studentenrevolte der 60er Jahre in Erinnerung. Der moldawische jiddische Schriftsteller *Ichil Sraiber* beleuchtet einen weniger bekannten Abschnitt des Holocaust/Shoa, er erinnert an die Deportierung der rumänischen Juden.

Seine Wirtschaftsserie setzt *László Antal* mit der Analyse der Anschließmöglichkeiten der ostmitteleuropäischen Länder fort. *György Gömöri* schreibt über das Echo der Weltliteratur zum ungarischen Freiheitskampf 1848/49.

Ein im März dieses Jahres herausgegebenes vatikanisches Dokument und der sich daran anschließende Brief des Papstes regen zur Erinnerung an den Holocaust/Shoa, Gewissensprüfung und Aussöhnung an. Das war die Initiative für die Konferenz, die im November in der Benediktinerabtei Pannonhalma unter Teilnahme von angesehenen kirchlichen und weltlichen Persönlichkeiten veranstaltet wurde. Von den Teilnehmern berichteten über das Ereignis Erzabt *Asztrik Várszegi*, der reformierte Bischof *Gusztáv Bölcskei* und Oberrabbi *József Schweitzer*. Die Reihe der Vorstellung ungarischer Zeitschriften setzen wir mit der Győrer „*Műhely*“ (Werkstatt) fort. Wir machen mit der internationalen Organisations- und Kontaktaufbautätigkeit des Krakauer Kulturzentrums bekannt. Diese Nummer

beenden wir mit Erinnerungen an drei, in diesem Jahr von der ungarischen Kultur geschiedenen herausragenden Persönlichkeiten, and den Schriftsteller *Géza Páskándi*, die Malerin *Piroska Szántó* und den Filmregisseur *István Szóts*.

Die nächste Nummer des Europäischen Reisenden erscheint im März.

Viaggiatore Europeo 33. 1998/4

In settembre il Primo Ministro del nuovo governo, *Viktor Orbán* ha rilasciato un'intervista al „Viaggiatore Europeo“. La prima parte della conversazione è uscita sul numero precedente, adesso pubblichiamo la seconda parte dell'intervista. Lo studio di *George Schöpflin* analizza l'uso del passato nelle relazioni tra i vari gruppi etnici. La tesi generica viene illustrata dall'autore con un esempio concreto, con la discussione rumeno-ungherese attorno all'etnogenesi. *Béla Bíró*, *Mircea Martin* e *Béla Pomogáts* espongono le loro opinioni sulle possibilità della collaborazione e dell'avvicinamento ungaro-rumeni.

Gli articoli qui sotto elencati rivelano immagini caratteristiche del *genius loci* centroeuropeo. Il sindaco di Venezia, *Massimo Cacciari* parla della vita quotidiana della città che è ben diversa da quella conosciuta dalle cartoline e dei problemi specifici di Venezia. *Gábor Szigethy* tratta il tema delle relazioni storiche di Venezia e dell'Ungheria. *Zoltán Rockenbauer* ci fa la guida a Tulln e a Vienna dove recentemente sono state inaugurate esposizioni dei quadri di Egon Schiele e di Carl Moll.

István Gaál ha girato un film sui luoghi della vita di Béla Bartók: il suo scritto e le sue foto registrano gli avvenimenti della lavorazione del film.

La Federazione Slovena degli Scrittori ogni anno organizza un incontro internazionale degli scrittori a Vilenica. In quell'occasione abbiamo registrato le dichiarazioni degli scrittori sloveni *Veno Taufer*, *Evald Flisar* e *Ales Debeljak*. Il filosofo di Praga, *Václav Belohradsky* rievoca lo spirito delle rivolte studentesche degli anni Sessanta. *Ichil Sraiber*, scrittore jiddish della Moldova, ricorda un capitolo meno noto dell'olocausto, la deportazione degli ebrei della Romania. *László Antal* continua la sua serie di articoli economici, analizzando in questo numero le possibilità dei Paesi dell'Europa Centro-orientale a raggiungere l'Occidente. *György Gömöri* scrive dell'eco della lotta per la

libertà ungherese del 1848-49 nella letteratura mondiale. Un documento del marzo 1998 del Vaticano e l'allegata lettera papale esortano a commemorare il shoa, l'olocausto, esortano a un controllo della coscienza e alla rappacificazione. Su queste basi è stata organizzata una conferenza all'Abbazia benedettina di Pannonhalma con la partecipazione di prestigiosi personaggi ecclesiastici e laici. Tra i partecipanti l'abate principale *Asztrik Várszegi*, il vescovo calvinista *Gusztáv Bölcskei* e il rabbino capo *József Schweitzer* rilasciano dichiarazioni sulla conferenza. Nella rubrica che presenta ai lettori le riviste ungheresi questa volta è il turno della „Műhely” (Officina) di Győr. Parliamo dell'attività internazionale del Centro Culturale di Cracovia che cerca di creare e stabilire molti contatti. Il numero viene chiuso

da commemorazioni. Abbiamo dedicato degli scritti alla memoria dello scrittore *Géza Páskándi*, alla pittrice *Piroska Szántó* e al regista *István Szóts*, defunti nel corso del 1998.

Il prossimo numero del Viaggiatore Europeo uscirà nel marzo 1999.

HELYESBÍTÉS

Az Európai Utas legutóbbi számában, a 63. oldalon a „Kossuth-émléktábla Párizsban” című dokumentumanyag félreértésre adhatott alkalmat. Jacques Chirac, a Francia Köztársaság elnöke levelének címzettje nem a magyar köztársasági elnök volt - ahogyan erre a tördelésből következtetni lehetett -, hanem Méray Tibor, a Kossuth-domborművet kezdeményező és az 1998. június 6-i ünnepséget megszervező párizsi Emberi és Állampolgári Jogok Magyar Ligájának elnöke.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai Utas c. folyóiratot 1999-re.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 1200 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Európai Utas szerkesztősége
1062 Budapest, Bajza u. 18.

**Kedvezményes
előfizetési akció - 1999-re!**
Ha Ön ezt a szelvényt
szerkesztőségünkbe
visszaküldi,
egy csekket küldünk,
amelyen Ön már
1200 forintért
előfizethet
az Európai Utas
következő négy számára.
Egy lapszám ára
1999-től 398 Ft.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országában mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzügyintézetével. A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.
Tel.: 269-80-80

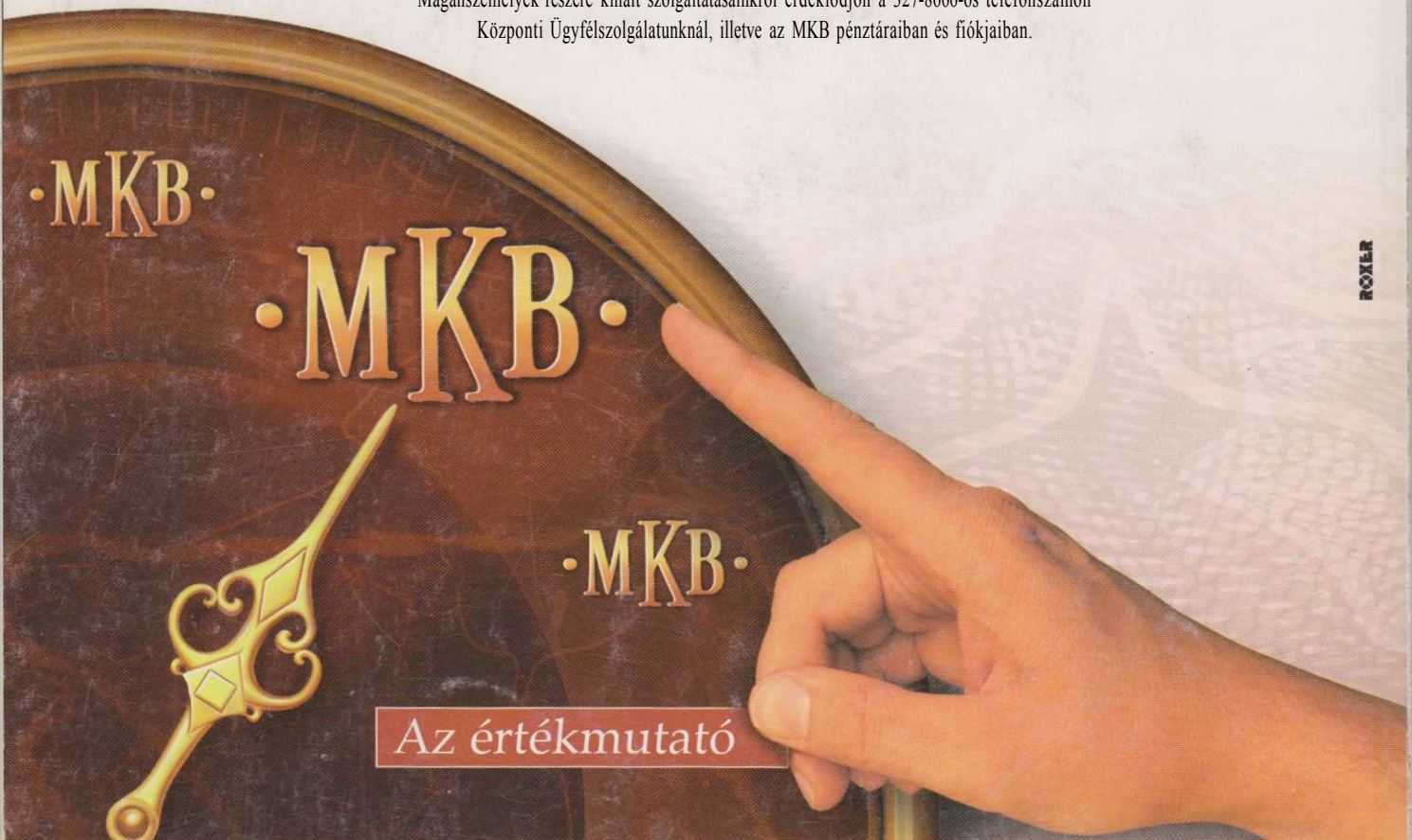
Mindig újat mutatunk!

Az MKB magas színvonalú forintszámla szolgáltatást kínál magánszemélyek részére

- ✓ Amennyiben Ön a Magyar Külkereskedelmi Bank bármely fiókjában forintszámlát nyit, széles körű privát szolgáltatásaink révén pontosan és kényelmesen intézheti mindennapi pénzügyeit.
- ✓ Lehetősége van a számláján lévő teljes összeget vagy annak egy részét többféle módon és időtartamra költségmentesen lekötni, így a kedvezőbb kamatozásnak köszönhetően még magasabb hozamot érhet el.
- ✓ A számlavezetéshez kapcsolódóan bankkártya szolgáltatást is kínálunk, amelynek segítségével kényelmesen és biztonságosan fizethet. Forint- és devizaalapú VISA és Europay bankkártyáinkat a világ 220 országában használhatja készpénzfelvételre és kereskedelmi fizetésre.
- ✓ Megbízható befektetési formát jelentenek az MKB fiókjaiban megvásárolható, magas hozamú, különböző lejáratú értékpapírok, amelyek mögött a Magyar Külkereskedelmi Bank áll.

MKB forintszámla - Kezessük értékeiért

Magánszemélyek részére kínált szolgáltatásainkról érdeklődjön a 327-8666-os telefonszámon Központi Ügyfélszolgálatunknál, illetve az MKB pénztáraiban és fiókjaiban.

Az értékmutató